

БУРГАСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ

Център по хуманитарни науки

Новата идея
в образованието!

СЪВРЕМЕННА ХУМАНИТАРИСТИКА

бр.02/ 2012

СЪВРЕМЕННА ХУМАНИТАРИСТИКА

Издание на Центъра по
хуманитарни науки –
Бургаски свободен
университет

БРОЙ 2/2012 (6)
ГОДИНА III

Редакционен съвет:

проф. дпн Г.Христозова
проф. дфн К. Лукова
доц. д-р М.Лазарова
доц. д-р М.Алексиева
доц. д-р Д. Попова
доц. д-р Т.Коцева
доц. д-р Й.Балтаджиева
доц. д-р Т. Георгиев
Assoc. Prof. Dr. Kathryn
Jenson White (USA)
Prof. Dr. Birsan Tütüniş (TR)
Ass. Prof. Dr. Vildan Onur
(TR)
Prof. Dr. Hoşcan Ensari (TR)
Assoc. Prof. Dr. Mynbayeva
Aigerim (KZ)

Редакционна колегия:

Главен редактор:
проф. дпн Г.Христозова
Зам.-главни редактори:
проф. дфн К.Лукова
доц. д-р Й.Балтаджиева
Техн. секретар:
ст. преп. Н. Николов

Техн. подготовка и печат:

РА ДИГИТАЛ – Бургас
www.digital-bg.eu

Адрес на списанието:
ул. „Сан Стефано” № 62

8001 Бургас
„СЪВРЕМЕННА
ХУМАНИТАРИСТИКА”

humanitar@bfu.bg

ISSN 1313-9924

ИСТОРИЯ, СПЕЦИФИКА И ФУНКЦИИ НА МЕДИИТЕ

Медийната грамотност в съвременния цифров свят и в
България.....5

доц. д-р Евелина Динева

Гражданската журналистика - каква почва има тя у нас?
..... 11

ас. Юлия Шаповалова

Относно връзката между културологическото познание
и семантичния анализ на вестникарския текст20

доц. д-р Тодор Георгиев

Връзка между читателски нагласи и характеристики на
вестника.....33

гл. ас. д-р Мария Неделчева Манева

Телевизионният образ в практиката на журналиста -
информационна стойност и естетическо въздействие..44

ас. Росен Петров

СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ И СОЦИАЛНО КОНСУЛТИРАНЕ

Социална интеграция и професионална реализация на
хора с увреждания - ресурси и дефицити на
подкрепящата среда..... 53

гл. ас. д-р Генчо Вълчев

Различието на децата, лишени от родителска грижа -
социален стереотип или реалност.....77

д-р Искра Петкова

ДРУГИ АСПЕКТИ НА ХУМАНИТАРИСТИКАТА

Образователните технологии на интелектуалното
развитие на личността на студента84

доц. д.п.н. Айгерим Мынбаева

БИОГРАФИЧНИ СПРАВКИ ЗА АВТОРИТЕ.....92

CONTEMPORARY HUMANITARISTICS

Published by the Centre of
Humanities at Burgas Free
University

VOLUME 2/2012 (6)

YEAR III

Editorial board:

Prof. D.Sc.. G. Hristozova

Prof. D.Sc. K. Lukova

Assoc.Prof. Dr. M. Lazarova

Assoc.Prof.Dr. M. Aleksieva

Assoc. Prof. Dr. D. Popova

Assoc. Prof. Dr. T. Kotseva

Assoc.Prof.Dr.Y. Baltadjieva

Assoc. Prof. Dr. T. Georgiev

Assoc. Prof. Dr. Kathryn

Jenson White (USA)

Prof. Dr.Birsen Tütüniş (TR)

Ass. Prof. Dr. Vildan Onur

(TR)

Prof. Dr. Hoşcan Ensari (TR)

Assoc. Prof. D.Sc.

Mynbayeva Aigerim (KZ)

Editorial committee:

Editor in Chief:

Prof. D.Sc.. G. Hristozova

Deputy editors:

Prof. D.Sc.. K. Lukova

Assoc. Prof. Dr. Y.

Baltadjieva

Technical assistant:

Assist. Prof. N. Nikolov

Technical preparation and print:

DIGITAL –Burgas, Bulgaria

www.digital-bg.eu

Contacts:

62, San Stefano St

8001 Burgas

CONTEMPORARY
HUMANITARISTICS

humanitar@bfu.bg

ISSN 1313-9924

HISTORY, SPECIFICS AND FUNCTIONS OF THE MEDIA

Media literacy in the contemporary digital world and in
Bulgaria.....5

Assoc. Prof. Dr. Evelina Dineva

Civic Journalism: What ground does it hold in Bulgaria...11

Asst. Prof. Julia Shapovalova

About the relationship between cultural knowledge and the
semantic analysis of newspaper text20

Assos. Prof. Dr. Todor Georgiev

Relationship between reader's attitudes and characterization
of the newspaper.....33

Asst. Prof. Dr.Maria Nedelcheva Maneva

The TV in the journalist practice – information value and
aesthetic impact44

As. Rossen Petrov

SOCIAL WORK AND SOCIAL CONSULTING

Social integration and professional realization of people
with disabilities - resources and deficits of the supporting
environment.....53

Asst. Prof. Dr.Gencho Valchev

Difference of children deprived of parental care - social
stereotype or reality77

Asst. Prof. Dr. Iskra Tsankova Petkova

OTHER ASPECTS OF HUMANITARISTICS

Educational technologies of student personality intellectual
development.....84

Assoc. Prof. Dr. of Pedagogical Science A. Mynbayeva

BIOGRAPHICAL NOTES OF THE AUTHORS.....92

МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ ЦИФРОВ СВЯТ И В БЪЛГАРИЯ

доц. д-р Евелина Динева
Бургаски свободен университет

MEDIA LITERACY IN THE CONTEMPORARY DIGITAL WORLD AND IN BULGARIA

Assoc. Prof. Dr. Evelina Dineva
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В текста се прави преглед на различните определения на понятието „медийна грамотност”, на изискванията на Европейската комисия в това отношение и на моментното състояние на проблема за формиране на медийна грамотност у младите хора в нашата страна.

Ключови думи: *медийна грамотност, европейски изисквания, обучение, медиаобразование.*

ABSTRACT: This article gives an overview of the various definitions of the term “media literacy”, the European Commission’s requirements related to the same as well as the current state of developing the media literacy of the young people in our country.

Key words: *media literacy, European requirements, education, media education.*

Електронните средства за масова информация и информационните технологии са най-бързо развиващите се форми за комуникация през последните 20-30 години. По данни от проучвания на Националния статистически институт близо 80% във възрастовата граница от 16 до 25 години и над 67% от хората на възраст 25-34 години в България регулярно са използвали интернет базираните средства за придобиване и обмен на информация през 2011 година. Сред учащите се този процент надхвърля 94. Независимо, че като цяло само малко над 46% от населението на България е имало достъп до Интернет, с което се класираме на едно от последните места в Европа, процентът сред младите потребители на тези информационни канали е твърде висок [7]. Електронните медии, пак по данни на НСИ, са достъпни за над 98% от населението в България. Същевременно непрекъснато намалява делът на хората, и особено на тези в младежка възраст, които редовно четат вестници, списания и книги. Всичко това показва, че посланията, отправяни към различните аудитории от електронните медии, достигат много по-често до адресатите си.

Достъпът до електронните медии и Интернет и наличието на умения за оценка и работа в мрежата обаче не бива да се отъждествяват. Дигитално изолирани са хора не само в географско отношение – малки селища, и етническо отношение – малцинствени групи, а така също и тези, които нямат необходимите компетентности, за да използват съвременните информационни технологии. Освен умения за работа с няколко софтуерни продукта, се изискват и познания поне по един чужд език, аналитични и комуникативни умения, желание, воля и възможности за самостоятелна работа и др. Ефективното използване на потенциала на електронните медии е невъзможно и без умения за аналитична и критична преценка на информацията в тях, т.е. без така наречената медийна грамотност.

За понятието „медийна грамотност” се заговори активно почти паралелно с бума в развитието на информационните технологии – в края на втората половина на миналия век. Появява се и придобива смисъл и понятието „медиаобразование”, като първоначално (в края на шестдесетте години на 20. век) то е свързано само с електронните медии – радио, телевизия и кино. През 1989 година Съветът на Европа приема „Резолюция по медиаобразование и нови технологии”, в която се казва, че „Хората трябва да разбират структурата, механизмите и съдържанието на медиите. В частност хората трябва да развият способностите си за независимо критическо възприемане и оценка на съдържанието на медиите.” [2]

В електронното масмедийно пространство започват да придобиват тежест въпросите, свързани с достоверността на изобилието от информация, с манипулацията и манипулативните техники, с безопасността на мрежата особено за младите хора в училищна възраст и др. Отделни, обществено ангажирани с образованието на младите хора, личности повдигат и по-провокативни въпроси, като: „Как ще ни въздейства онова, което приемаме безкритично и следваме доверчиво?”, „Как да не загубим критичния си поглед, когато ежедневието ни е пълно с „манипулативните импулси на неколцина към масите”?, „Как да не оглупеем?” и др.

Ето няколко определения на медийната грамотност (media literacy):

„Медийната грамотност изисква човек да бъде активен, да има развити способности за възприемане, създаване, анализ и оценка на медиатекстове, да разбира социокултурния и политическия контекст на функциониране на медиите в съвременния свят, условностите и представителността на системите, използвани в медиите; животът на такъв човек в обществото е пряко свързан с гражданската отговорност” [4].

„Медийната грамотност трябва да помогне на хората да разбират, създават и оценяват културната значимост на аудиовизуалните и печатните текстове. Медийно грамотният индивид, какъвто трябва да има възможност да стане всеки човек, е способен да анализира, оценява и създава печатни и електронни медиатекстове”[1].

Според Робърт Кюби, директор на Център за изучаване на медиите, медийната грамотност включва: достъп, анализ, оценка и продукция. [5].

В тези понятия той включва:

- за да са разпознаваеми, медиите трябва да са достъпни, т.е. хората трябва да имат неограничен от финансови, регионални, етнически и др. причини достъп до средствата за масова информация;

- хората трябва да са в състояние да анализират предоставяната им информация и да отделят пропагандата и манипулацията;

- на следващия етап идва необходимостта от реална оценка на видяното, прочетеното и чуто – хората трябва да могат да определят идеите, заложи в медийното съдържание, да открие ценностите, които медията внушава, както и обратното – да отхвърли пошлото, грозното;

- голяма част от хората имат възможност да произвеждат медийно съдържание и, за да е качествено то, е необходимо да познават начините, по които се конструира тази информация, техниките за въздействие, които могат да се използват, аудиторията, към която е насочена продукцията и др.

Както се вижда от предложените определения на понятието медийна грамотност, те не си противоречат, частично се припокриват и допълват.

Европейската комисия акцентува върху медийната грамотност като важна част от активното гражданско поведение в съвременното информационно общество. Тя определя медийната грамотност, като „способност да се възприемат медиите, да се разбират и критично да се оценят различните послания на медиите и медийното съдържание, както и да се комуникира в защитена среда” [6]. Целта на медийната грамотност е да повиши чувствителността на хората към различните медийни послания, с които те са заобиколени в ежедневието си – телевизионни програми, филми, изображения, текст, музика, уебсайтове и др.

През месец декември 2008 година Официалният вестник на Европейския съюз публикува Становище на Комитета на регионите относно „Медийна грамотност“ и „Творческо онлайн съдържание“, в което се казва, че:

КОМИТЕТЪТ НА РЕГИОНИТЕ

- отправя искане към Съвета и Европейския парламент да продължат да развиват политиката за медийна грамотност на ЕС (със стратегически цели и проследяване на напредъка) и да приемат препоръка относно медийната грамотност като отчетат настоящото становище на КР и принципа на субсидиарност.

- В следващата програма МЕДИА следва да се добави специална част за медийната грамотност. Успоредно или алтернативно би трябвало да започнат пилотни проекти, финансирани от ЕС;

- подчертава, че в докладите, предвидени в член 26 от новата Директива за аудиовизуални медийни услуги и в свързаните с тях дейности на Комисията и на държавите-членки трябва да се направи оценка на съществуващите различия и осъществения напредък в областта на медийната грамотност на регионално равнище в Европа и да се насърчат добрите практики, прилагани от местните и регионалните власти, както и от заинтересованите страни;

- насърчава националните, регионалните и местните власти да подкрепят медийната грамотност и да улеснят по-специално приноса на гражданското общество. Приканва местните и регионалните власти да развиват проекти за сътрудничество в подкрепа на медийната грамотност в областта на формалното и неформалното образование и обучение, насочени към гражданите и по-специално към децата и младежите, хората с увреждания и социалните групи, изложени на риск от социално изключване;
- приканва местните и регионалните власти да играят водеща роля в управлението на културното си и езиково наследство чрез средствата на творческото онлайн съдържание — да насърчават новите предприемачески модели в местните творчески индустрии и местните медии, да насърчават творческите произведения, които са (съ)финансирани от медийни организации, а също и да изградят електронно управление;
- заема критична позиция по отношение на пропуската на Европейската комисия, която не е отчетла културните и социални последствия от възникващия сектор на творческото онлайн съдържание: приложното поле на предложената препоръка и платформата за онлайн съдържание трябва да включват и културното многообразие. [3]

Какво е положението по отношение на формирането на медийна грамотност (приоритетно у младите хора) в Европа и в България?

В редица европейски държави – Великобритания, Белгия, Люксембург, Холандия, Австрия, Португалия, Ирландия, Швеция, Финландия, Гърция и Словения – формирането и развитието на медийна грамотност и медийна култура е част от медийното образование, а то е включено в задължителните образователни програми.

Направлението “медиаобразование” възниква в края на 60-те години на миналия век във Великобритания, Канада, Австралия, Франция, а по-късно в САЩ като дял от педагогиката. Целта е да се помогне на учениците и студентите по-добре да се адаптират към света на медиакултурата, да усвоят езика на средствата за масова информация, да умеят да анализират медиатекстовете. За интензивното развитие на медиаобразованието помага експанзията на продуктите на американската масова медийна продукция и опасенията на редица европейски педагози, че младите хора безкритично ще възприемат посланията на тази продукция.

У нас за медийна грамотност и медиаобразование се заговори в началото на 21. век (като изключим някои публикации, свързани с влиянието на телевизионните програми върху децата в предучилищна и начална училищна възраст). Понастоящем формирането на медийна грамотност се схваща като част от гражданското образование и не е залегнало като изискване в задължителните учебни дисциплини. И за него, както и за гражданското образование, се говори предимно от неправителствени организации, провежда се обучение и квалификация на желаещите учители и ... толкова.

Учебната информация, която усвояват младите в училище, заема все по-незначително място в общия поток на информация поради няколко определени причини. Информационният поток все повече се ориентира към

потребителските вкусове. Младите хора имат всички възможности да избират един или друг информационен източник, като в повечето случаи напълно съзнателно избягват задълбочени образователни програми, както и предавания, посветени на политически събития или социални проблеми. [9]

Българската образователна система продължава традицията за усвояване на знания (която беше много правилна преди епохата на информационните технологии и електронните медии), а не за формиране на критично мислене за възприемане на заобикалящия ни свят.

Като изключим няколко паралелки в хуманитарни училища в България, в чиито учебни планове са включени часове по свободноизбираема подготовка, ориентирани към журналистиката, в останалите училища медийната грамотност не е залегнала в целите на обучението.

В учебните планове на висшите училища в България, които подготвят учители, няма учебна дисциплина, свързана с изграждане на медийна грамотност, или друга с подобно съдържание, т.е. учителите не са подготвени да формират у учениците медийна грамотност и медийна култура. В СУ „Св. Кл. Охридски“, във Факултета по предучилищна и начална училищна педагогика съвместно с Факултета по журналистика и масова комуникация се обучават бакалаври и магистри по специалност „Педагогика на масовата и художествена комуникация“, като крайната цел е „изграждането у студентите на система от знания, умения и нагласи за задълбочено и критично осмисляне на проблемите, свързани с възпитанието и обучението на децата в информационното общество в контекста на масовата и художествената комуникация.“ [9]

Създаването на такава специалност в СУ „Св. Кл. Охридски“ отговаря на необходимостта на българското образование от квалифицирани преподаватели по Медиазнание. Остава тази учебна дисциплина да бъде включена в учебните планове на средните училища в страната под формата на задължителноизбираема или свободноизбираема подготовка.

Добре би било и учителите в различните степени и по различни учебни дисциплини да преминат курсове за допълнителна квалификация, свързана с новите източници на информация, начините на приемането и преработката ѝ, формирането у учениците на умения да намират, подготвят, предават и приемат необходимата информация, в това число и предимно с помощта на съвременните информационни технологии и електронни медии.

Литература:

1. Aufderheide, P., Firestone, C. Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. Queenstown, MD: The Aspen Institute.
2. Council of Europe. Resolution on Education and Media and the New Technologies. Paragraph 5. Strasbourg, Council of Europe, 1989.
3. С 325/70 BG Ofitshialen vestnik na Evropeyskiya Suyuz 19.12.2008 г.
4. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Vol. 14 / Eds.N.J.Smelser & P.B.Baltes. Oxford, 2001.
5. Kubey, R. Media Education: Portraits of an Evolving Field. In: Kubey, R. (Ed.) Media Literacy in the Information Age. — New Brunswick & London: Transaction Publishers, 1997.
6. http://ec.europa.eu/culture/media/literacy/docs/media_literacy_leaflet_en.pdf
7. <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=17>
8. http://www.onair.medmediaeducation.it/_casestudies/..%5Cfiles%5C4112009165129-749-79.pdf
9. http://www.unisofia.bg/index.php/bul/fakulteti/fakultet_po_nachalna_i_preduchilischna_pedagogika2/specialnosti/bakalav_rski_programi/fakultet_po_nachalna_i_preduchilischna_pedagogika/pedagogika_na_masovata_i_hudozhestvena_komunikaciya/kvalifikacionna_harakteristika

ГРАЖДАНСКАТА ЖУРНАЛИСТИКА – КАКВА ПОЧВА ИМА ТЯ У НАС?

ас. Юлия Шаповалова

Бургаски свободен университет

CIVIC JOURNALISM: WHAT GROUND DOES IT HOLD IN BULGARIA

Asst. Prof. Julia Shapovalova

Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Публикацията прави опит да изследва явлението гражданска журналистика и сегашното ѝ съществуване в България, да даде точно определение на термина, както и да предвиди развитието ѝ занапред.

Ключови думи: *гражданска журналистика, гражданско общество, официални медии*

ABSTRACT: The article tries to explore the phenomenon of civic journalism and its contemporary existence in Bulgaria. It attempts to formulate a precise definition of the term as well as to predict its future development.

Key words : *civic journalism, civil society, mainstream media*

Гражданската журналистика вече има почва у нас – този факт е безспорен. Порасна някак незабележимо и се видя едва след като избуя. Но каква ще бъде тази почва занапред – камениста, създаваща трудности, или плодороден чернозем? Трудно ли ще расте тази нова за нас журналистика, или възможностите пред нея са безпрепятствени?

Официално определение и съдържание на термина „гражданска журналистика“ у нас все още не е дадено. Самите журналисти също не могат да класифицират явлението, макар и да отчитат появата му. За гражданска журналистика у нас се заговори усилено едва през 2012 г. Сега гражданската журналистика намира все повече и повече нови привърженици, които макар и да не могат да я обяснят, я „потребяват“ с интуитивна симпатия.

За пръв път терминът се появява още през 2007-ма година, но някак си заглъхва, вероятно защото заетите в медийния бранш у нас не му обръщат достатъчно внимание. През 2011 терминът вече се среща по-често в традиционните медии, а през 2012 стига и до широката общественост.

Семантичният анализ ни подсказва, че гражданската журналистика е или журналистика, правена от граждани, или журналистика за гражданите. В единия случай всеки гражданин автоматично става журналист, а в другия – самите журналисти насочват приоритетите си към желанията на гражданите,

към техните тревоги и техните проблеми. Възможен е и трети вариант – граждани пишат за гражданите.

До второто тълкувание се доближава единственото засега определение на термина „гражданска журналистика“, дадено от Дейвис Мерит, главен редактор на канзанския вестник „The Wichita Eagle“. В свое интервю пред National Public Radio Мерит обобщава гражданската журналистика като „комплекс от ценности на занаята, който се припознава, като въздейства над връзката между традиционната журналистика и демокрацията. Гражданската журналистика поставя проблемите на гражданите над потребностите на медиите и политическите играчи и дава на отделния човек възможност за пряко участие в демократичните процеси, вместо да го третира като наблюдател, жертва или „необходимо зло“.

Движението за гражданска журналистика се заражда в САЩ около средата на 1990-те години. В България идва с 20 години закъснение, каквато впрочем е тенденцията в медийния бранш у нас и за други постижения на Западния свят, най-вече технологични.

В основата на това движение стои разбирането, че публиката престава да бъде пасивен наблюдател на обществения живот и за да не я изгуби съвсем, журналистиката трябва да спре да я облъчва с новини, факти и коментари еднопосочно.

В книгата си *The Roots of Civic Journalism* („Корените на гражданската журналистика“) изследователят на това явление Дейвид Пери (David K. Perry), откроява следните основни принципи, към които практикуващите гражданска журналистика следва да се придържат.

- Медиите и журналистите трябва да бъдат активни участници в обществения живот, а не негови далечни наблюдатели.
- Медиите трябва да дават форум за обсъждания на обществени въпроси.
- Трябва да се обръща внимание на проблеми, събития и въпроси, които вълнуват обикновените хора.
- Трябва да се отчита общественото мнение посредством дискусии и дебати между членовете на общността.

Джей Роузен, наричан „гуруто на гражданската журналистика и новите медии“, професор по журналистика и директор на Проекта „Публичен живот и медии“ в Ню Йоркския университет, дава допълнителни разяснения и примери за това, какво е „гражданска журналистика“ [Джей Роузен, „Гражданската журналистика“, статия в Tripod.com]. Според него граждански журналисти са професионалистите – работещи, действащи журналисти в различни медии, които виждат сигналите на публиката и не ги пренебрегват. Вместо да се плашат от критиките, те трябва да дадат трибуна на тези критики, да помогнат на гражданите да участват пълноценно в публичния живот и да ги вземат насериозно, когато участват. Комплексът от примерни практики, които Роузен посочва, включват отразяването на предизборната кампания не като „конно надбягване“, а като „граждански дневен ред“ - отразяване, което е подчинено на приоритети и дискусии

въпроси, формулирани от самите граждани. При важна реч на кандидатите по време на кампанията съдържанието ѝ се отразява по матрица, взета от "гражданския дневен ред", при което лесно се вижда доколко в речта присъстват проблемите и грижите на гражданите. Друг вестник създава "Екип за публичен живот" - репортери ориентирани към нов начин на отразяване на политиката и управлението. По-рано тези репортери са прикрепени към една или друга институция или градския съвет, което предопределя тяхната гледна точка. "Екипът за публичен живот" търси друг тип отразяване на публичния живот, в което зрителният ъгъл е "отдолу-нагоре". Целта е да се открие как гражданите като непрофесионалисти назовават и подреждат проблемите в публичния дневен ред. Тези форуми стават изходна точка за политическото репортерство във вестника, измествайки старите източници на новини - машинации и ходове на "вътрешни хора" и публични лица.

Роузен смята, че форма на гражданската журналистика е движение за промяна на традиционния медиен модел и традиционните взаимоотношения с публиката, тръгващо от професионалисти в медиите заедно с техни съмишленици. Целта му е да породи дискусия в медиите, а оттам – желаната промяна.

Но нали работата на журналистите е именно тази – да се вслушват в гласа на народа, а не в този на политиците? Нали точно така е възникнала тя – като защитник и бранител на обществения, а не управленския интерес? Журналистиката, практикувана от журналисти и меди, би трябвало да бъде гражданска от само себе си, без да е нужно това ново допълнение и определение. Вероятно американските изследователи са забелязали, че тя се е отклонила от своята изконна и първоначална мисия и се е насочила другаде. И за да я върнат обратно в руслото, създават този модерен нов образ – гражданска журналистика, т.е. същата добра стара журналистика, но малко повече ориентирана към гражданите. Нещо като добре познат и продаващ се модел автомобил, само че с нов фейслифт.

В нашата медийна и публична реалност разбирането за гражданска журналистика е по-различно и клони повече към другото обяснение – журналистика, създавана от граждани, т.е. нежурналисти по професия, хора извън медиите. Професионалните журналисти я наричат „неофициална журналистика” - журналистика, създадена от други пишещи, извън официалните медиите – радио, телевизия, вестници, утвърдени онлайн-издания [Даниела Горчева, журналист, издател на списание „Диалог” в Холандия, БНР, програма „Христо Ботев”, "Клубът на журналистите", 26.02.2011 г.]. Гражданската журналистика е журналистиката в блоговете, в други интернет сайтове извън утвърдените такива, където пишещите не се страхуват да изразят ясна гражданска позиция – нещо, което „официалните” журналисти се притесняват да направят – поради зависимост, цензура или най-често – автоцензура.

Има и други представители на гражданската журналистика – журналисти, които са работили някога в официални издания, но поради

непримиримотта си с цензурата са преминали на другия бряг и сега гроят бившите си работодатели от собствените си блогове в Интернет или работят на свободна практика.

Някои от професионалните журналисти пък смятат, че медиите ще изчезнат, защото са се превърнали в инструменти за печелене на пари и корпоративно влияние, а гражданската журналистика е тази, която единствено ще остане да съществува [Кодинова, Елена „Блогът - новата гражданска журналистика”, списание „Мениджър”, бр. 107, септември 2007 г.].

Твърдението разбира се е крайно, защото медиите няма да изчезнат. Въпреки спада на тиражите, вестниците ще продължат да съществуват – веднъж в интернет, веднъж в бутикови хартиени тиражи за твърдите си фенове. Телевизиите у нас имат монопол върху вниманието на зрителите и това увеличава влиянието върху тях, така че и тяхното изчезване е под въпрос. Но че главната им роля на рупори на свободното слово, пазители на плурализма и куче-пазач на демокрацията отдавна е станала трето- и четвъртостепенна, е повече от ясно. Забавлението, оттам – печалбата са най-важни. Другото не е нужно, макар да е добре дошло понякога.

Именно тази комерсиализация на официалните медии създаде благодатна почва за възникването и избуяването на гражданската журналистика, дотам, че традиционните медии да ѝ обърнат внимание и не само – дори да започнат да се съобразяват с нея.

Журналистите и главните редактори у нас също четат изследвания, и те виждат, че на публиката трябва да се даде трибуна, защото тя иска да участва в процесите. „Е добре, ще ѝ дадем трибуна, за да ѝ удовлетворим капризите”, казват главните редактори. Публиката у нас винаги е имала трибуна. Колонки с читателски писма има във всички вестници, без изключение, още от времето на соца. Читателските сигнали, изразени в писма и обаждания по телефона, почти винаги са намирали своя отзвук (макар не изцяло!) във всички официални издания.

Това и сега е така, с тази разлика, че дневният ред на медиите се разминава с дневния ред на гражданите. Много медии искат, но не могат да дадат трибуна и да отразят всички сигнали на публиката. Други пък могат, но не искат да го направят. Затова те им дават друг отдушник, за да не се считат пренебрегвани, един вид псевдотрибуна. На първо място – коментарни форми в новините под сайтовете. Отворени зрителски линии в телевизионни предавания, отворени телефонни линии и в радио предавания. Така хем вълкът сит, хем агнето – цяло. Журналистът не взема страна, но оставя гражданина да си излее душата. Примерите са безброй: сайтът на най-голямата телевизия у нас – bTV, новините и формите за коментари под тях, както и рубриката „Аз, репортерът”; БНТ – същият формат – новини и коментари под тях на сайта; Нова тв – часът на Милен Цветков и откритите телефонни линии; телевизия СКАТ – поне три предавания с такива линии („Паралакс”, „Турбулентно”, „Предизвикано”); БНР. Фейсбук страниците на

медиите и съответните предавания („Денят започва”, БНТ) са също добра псевдотрибуна за гражданското недоволство.

Но това не е достатъчно за гражданите. Те не искат само да излезат натрупалото се недоволство в коментари. Те искат да изразят ясна позиция, да покажат, че са част от гражданското общество, да съберат последователи, за да променят нещата. Защото виждат, че медиите вече нямат силата да ги променят. Още повече, че качеството на журналистиката – и като начин на изразяване, и като грамотност, в много медии у нас е на отчайващо ниско ниво. Гражданинът, който е член на гражданското общество, не може да търпи това. Особено ако е учил повече, ако е по-интелигентен от журналиста и има ясна позиция по определени въпроси, които медиите не изразяват както трябва или на които не обръщат внимание въобще.

Във Фейсбук има група „Неграмотните журналисти на България”, която е създадена в края на 2011 г. В края на 2012 г. тя има 351 последователи, които се увеличават всеки ден. Достатъчно е само три дни да четеш вестникарските заглавия, за да стигнеш до такова заключение. „Берлускони заклати премиера Монти” (вестник „Монитор”); „Курва: Спах с Рибери за дрешки” („7 дни спорт”); „Круизен кораб с 400 пасажери акУстира в Бургас” (burgas.dir.bg); „Саксия метна жена от 15-ия етаж” (в-к „Стандарт”). „Сусамът отваря пещерата на витамините” (в-к „24 часа”) и т.н., и т.н.

Новите технологии напълно обезпечават правото на гражданите да участват активно в обществения живот. Неслучайно гражданската журналистика се ражда в интернет – тя просто няма как да се роди другаде.

И така – може ли всеки гражданин да бъде „граждански журналист?” и какво е окончателното определение на това явление? Това, че си публикувал във фейсбук папарашки снимки на премиера Бойко Борисов, президента Плевнелиев, или някой фолкпевица, прави ли те представител на „гражданската журналистика”? В първите два случая – да, ако тези снимки показват нещо нередно или съмнително – например премиерът шофира без колан, а президентът е в Брюксел, като в същото време твърди, че е в София. Но това пак не стига, защото снимките могат да имат логично обяснение. В третия случай – не. Защото гражданската журналистика е сериозна журналистика, изключваща жълтото и развлекателното. Тя се отнася за важни обществени процеси и явления, породени от властта и рефлектиращи върху хората. Тя се отнася за важни политически процеси, за управленски решения, за икономически явления или факти, незабелязани или останали встрани от официалните медии. Гражданската журналистика е задълбочен анализ или другата гледна точка за събитие, достатъчно важно и сериозно. Което обаче не изключва хумора и иронията в текстовете, създадени от нея.

Фактът, че създаваш определен текст или снимка и ги публикуваш в социална мрежа, все още не означава, че това е гражданска журналистика. Необходимо е нещо повече от акта на публикуване или създаване – проверка, анализ, сверяване на фактите, гарантиране на точността, т.е. спазване на принципите на журналистиката за истинност, независимост,

стриктна проверка на информацията, обективност, но и – анализ, собствено мнение и ясна позиция по определен въпрос.

Характерно за гражданската журналистика е защитаването и заставането зад определена позиция, изразяване на обективизирано и аргументирано мнение, другата гледна точка по важен обществен въпрос. Всичко това би трябвало да бъде приоритет и на традиционната журналистика, но повечето журналисти днес поддържат становището, че те са огледало на събитията – отразяват го от всичките му страни, но стоят извън, не заемат позиция. Макар че точно за коментарните жанрове е характерна журналистическата позиция, те са и най-ценното, което липсва днес в нашите медии.

Именно върху тази почва, за която типична е липсата на позиция, възниква и избуява гражданската журналистика. Тя замества празното пространство на липсата не на информация, а на позиция и коментар. И то позиция, зад която застават интелигентни, мислещи, образовани и разсъждаващи хора. Или липсата на другата гледна точка, или дори на тотална цензура, която официалните медии налагат.

Това си пролича особено много при протестите срещу Закона за горите през пролетта и лятото на 2012 г.. Официалните медии се опитаха да омаловажат протеста, а най-гледаната българска телевизия дни наред не му обръщаше внимание. После нарече протестиращите природозащитници „маргинали”, а в репортаж за протести в подкрепа на този закон използва кадри от протеста срещу него [www.eurochikago.com, „Кадри от протест срещу закона за горите използвани като кадри от протест за този закон”]. Това породило огромно възмущение в социалните мрежи, а протестиращите създадоха собствени канали за разпространение на нецензурирани, сурови клипове от дните протести.

В крайна сметка телевизията отстъпи и дори бе принудена да се извини на протестиращите заради неадекватното си поведение в подкрепа на управляващите.

Друг случай с ярки прояви на гражданска журналистика бе т.нар. случай Опиц. Иконописецът Йордан Опиц влиза за 5 години в затвора, осъден от последна инстанция, заради убийство. Доказано е, че е убил наркозависим по предположение, че влиза да краде в дома му. Съдът е приел, че не става дума за неизбежна отбрана, а за хладнокръвно убийство, за което Опиц трябва да изтърпи присъдата си. При това с незаконно притежавано бойно оръжие, с дебалансиран куршуми – такива, които, влизайки в организма, причиняват необратими увреждания.

Най-тиражните български медии в продължение на години интервюират, тиражират и създават на иконописеца ореол на мъченик, защитаващ собствеността си. Създава се и впечатлението, че едва ли не всеки крадец трябва да бъде убиван, а всеки наркоман – още повече. Появяват се дори мнения, че „иконписецът” не можел да бъде престъпник, като че ли професията е определяща за законовата и моралната устойчивост. Кампании в защита на Опиц веднага започват да обикалят интернет и социалните мрежи и хиляди кликат на „сподели, ако не си съгласен с присъдата”.

Нито една от т.нар. официални медии не търси другата страна – не търси семейството на убития „наркоман”, становището на неговите родители, близки.

Алтернативната, другата гледна точка по случая Опиц, реабилитацията на загиналия, личната драма на неговото семейство, самоубийството на приятелката му, непонесла смъртта на любимия, всички тези истории се появяват в блогове в интернет, написани от непрофесионални журналисти. Написани блестящо, от грамотни автори, с хубав изказ и неклиширани, въздействащи фрази.

После тази история намери място и в някои официални медии, които все пак ѝ дават трибуна [Бакалов, Иван, „Икона от Опиц, мъченика... (на гости в дома на един убит наркоман)”, е-вестник, 22.09.2012 г., <http://e-vestnik.bg/15676>].

Дори една национална телевизия отново коригира всезнанието си по въпроса и даде (макар и за малко!) другата гледна точка.

Пак там, в интернет и социалните мрежи, започват да се задават сериозни въпроси относно други страни от този случай: например чели ли са журналистите присъдата на Върховния касационен съд, мотивите на съдиите, точното описание на фактичката обстановка, или им е по-приятно и по-драматично да описват съдбата на иконописеца-мъченик? Дори и да са я чели, това не пролича. Защото подхлъзнеш ли се веднъж по плоскостта на тази драма, толкова благодатна и сочна за отразяване, е трудно да обърнеш позицията си. Непрофесионално и несериозно е за една медия да се самоопровергава – видите ли, години наред защитавахме Опиц, а сега изведнъж излезе, че не сме били прави. Затова медиите я подкараха както си знаят и както са го правили години наред – той е невинен, защото е иконописец, абсурдно е да влезе в затвора, защитавал си собствеността, а убитият е наркоман, крадец, престъпник, циганин...

Необятните възможности на интернет наистина дават на всеки гражданин възможността да бъде журналист. Но дали всеки гражданин може да бъде такъв?

Освен че трябва да е грамотен, да пише пунктуационно и стилистично правилно, той трябва да има силно развито гражданско самосъзнание и собствена позиция. Да разбира кое наистина е важно, да отстоява демократичните принципи на плурализма, да не подвежда с информацията си и дори да дава възможност тя да бъде лесно проверена. По това се отличават гражданските журналисти, които имат какво да кажат и как да го аргументират, от писачите, които просто искат да кажат нещо. Първите се отличават и по избора на теми (достатъчно важни и сериозни), по начина на писане, по добрата и леснопроверяема аргументация, както и по броя последователи. Те самите трябва да насърчават читателите си към критично четене и проверка, както и да дават начините за тази проверка.

Крайни са мненията за бъдещето на гражданската журналистика. От една страна, все повече се говори за законово ограничаване на свободата на изразяване в интернет, защото се навъдиха много такива, които просто искат

да кажат нещо. И не само искат, ами и го казват, при това много обидно. Поднасят непроверени данни, на база на тях правят изводи, накарняващи имиджа на хора, фирми, организации. Някои автори дори поддържат становището, че стойностната информация трябва да бъде написана от журналисти професионалисти, а не журналисти граждани, именно за да се избегнат тези рискове [Динкова, Слава, „Съдържанието е цар, но какъв цар? Журналистика без журналисти; ПР без ПР-и”, НБУ, годишник 2009.]. И смятат, че „всички онлайн сайтове трябва да бъдат легализирани, а свободното писане в блогове, въвеждането на коментари, качването на видеоматериали, използването на социалните мрежи – ограничено. Това трябва да стане не чрез забрана, а чрез проверка на информацията от администраторите на сайта, предлагащи свободно качване на информация и видеоматериали” [пак там].

Такъв дебат впрочем се води и в Македония, където в момента се предлага именно такъв контрол на свободното публикуване в интернет. Законопроект предлага всички администратори и доставчици на интернет услуги да изтриват коментари и мнения само ако някой се е обидил от тях, а не въз основа на съдебно решение [Недев, Преслав, „Опасност от цензура в Македонския интернет или как се съсипва интернет бизнес”, „Ведомост инфо”, 5.10.2012 г., <http://vedomost.info/komentari/32681-opasnost-ot-tzenzura-v-makedonskiyat-internet-ili-kak-se-sasipva-internet-biznes.html>]. А самите администратори да проверяват информацията, преди да я публикуват.

Подобна проверка е не само невъзможна, но и не е необходима. Пазарът и при гражданската журналистика ще отсее ненадеждните, манипулаторите, тези, които са избягали от истинския дневен ред на обществото. И ще ги превърне в това, в което днес са се превърнали журналистите от официалните медии. Свобода на словото е възможността да изказваш мнение, да защитаваш позиция, но не позволява това да става с цинични, груби и обидни думи. Езикът на омразата трябва да се цензурира, а не изразената позиция.

Но ако гражданската журналистика – и създаваната от професионалисти и тази от спонтанно реагирали граждани спазва изконните принципи на истинската журналистика, тя има своето бъдеще.

Още повече, че тя намира вече и своето място (макар и засега нищожно) и в официалните медии, особено в обществените. Тя се и поощрява. Например Фондация „Работилница за граждански инициативи” учреди на 11 септември 2012 г. Годишни награди за журналисти „Валя Крушкина - журналистика за хората“. Те са част от едноименния Фонд „Валя Крушкина“ в памет на журналистката от БНТ Валя Крушкина, починала през юни 2012 г.. Целта на наградите е да отличат примери за отговорна, обективна журналистика. В конкурса могат да участват журналисти от печатни и електронни медии, интернет сайтове, както и представители на гражданската журналистика [Работилница за граждански инициативи, съобщение на официалния сайт: <http://www.wcif-bg.org/news.php?id=2329>]. Крачка напред – макар и малка.

За съжаление, официалните медии все още имат тотален монопол в българското медийно пространство. Затова гражданската журналистика ще расте на тази неблагоприятна почва като елата – с дълбока коренова система, навлизаща здраво в пръстта, и много, много бавно. Но пък устойчива на вятъра.

Литература:

1. Bakalov, Ivan, „Ikona ot Opitsh, muchenika... (na gosti v doma na edin ubit narkoman)”, e-vestnik, 22.09.2012 г., <http://e-vestnik.bg/15676>
2. Gorcheva, Daniela, BNR, programa „Khristo Botev”, "Klubut na zhurnalistite", 26.02.2011 г., intervyyu
3. Dinkova, Slava, „Sudurwhanieto e tshar, no kakuv tshar? Zhurnalistika bez zhurnalisti PR bez PR-i”, NBU, godishnik 2009.
4. Kadri ot protest sreshtu zakona za gorite izpolzvani kato kadri ot protest za tozi zakon, <http://www.eurochicago.com/2012/06/kadri-ot-protest-sreshtu-zakona-za-gorite-izpolzvani-kato-kadri-ot-protest-za-tozi-zakon/>
5. Kodinova, Elena „Blogut - novata grazhdanska zhurnalistika”, spisanie „Menidzhur”, br. 107, septemvri 2007g.
6. Nedev, Preslav, „Opasnost ot tshenzura v Makedonsiya internet ili kak se susipva internet biznes ”, „Vedmost info”, 5.10.2012 г., <http://vedomost.info/komentari/32681-opasnost-ot-tshenzura-v-makedonskiyat-internet-ili-kak-se-sasipva-internet-biznes.html>
7. Rabotilnitsha za grazhdanski initsiativi, suobchenie na ofitshialnia sait: <http://www.wcif-bg.org/news.php?id=2329>
8. Rouzen, Djey, „Grazhdanskata zhurnalistika”, statia v Tripod.com <http://freeinf.tripod.com/Jay.htm>.
9. Uikipediya, „Grazhdanska zhurnalistika ” - <http://bg.wikipedia.org/wiki/>

ОТНОСНО ВРАЗКАТА МЕЖДУ КУЛТУРОЛОГИЧЕСКОТО ПОЗНАНИЕ И СЕМАТИЧНИЯ АНАЛИЗ НА ВЕСТНИКАРСКИЯ ТЕКСТ¹

доц. д-р Тодор Георгиев
Бургаски свободен университет

ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN CULTURAL KNOWLEDGE AND THE SEMANTIC ANALYSIS OF NEWSPAPER TEXT

Assos. Prof.Dr. Todor Georgiev
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Един от важните плюсове на вестникарския дискурс за чалгата е, че по него може да се съди за съдържанието и еволюцията на етнокултурната и психосоциалната комплексираност на българина в особено драматично за преживяването на националната идентичност време на присъединяване на страната към Европейския съюз. Водим се от разбирането, че чалга дискурсът със своите смислови послания и език не е частен проблем, а влияе върху публичната и всекидневната реч, в известен смисъл представлява мейнстрийм на културата, публичността и масовите езикови практики у нас.

Ключови думи: чалга дискурс, семантичен анализ, промени в публичните езици...

ABSTRACTS: One of the important advantages of the newspaper discourse “chalga” is that it can be judged on the content and evolution of ethno-cultural and psychosocial complexes of the Bulgarians in the particularly dramatic for the survival of national identity during the incorporation to the European Union. We are guided by the understanding that it is cognitive philological analysis and it contributes to understanding the world and culture. “Chalga” discourse isn’t a private problem altogether with its messages and language. It affects upon the public and everyday speech. It is a mainstream of the culture, publicity and mass language practices in our country.

Key words: “chalga” discourse, semantic analysis, changes in public languages

Безусловен е интересът към формите на популярната и медийната култура, които имат регионална и етническа характерност. Едно от тях е

¹ Изследването е част от работата по проект „Етнопсихолингвистични и социолингвистични аспекти на медийния език на пресата в България”, финансиран от фонд „Научни изследвания” на МОМН.

явлението *чалга*, което настоятелно се нуждае от определяне и осмисляне поне в два контекста - на пренареждането на йерархиите в съвременната култура и на европейския културен избор на българите. То е предмет на оживено и ангажирано неформално обсъждане, открива широко и интригуващо научно и публицистично поле. Многообразни аспекти и гледни точки към явлението са отразени във вестникарски текстове; по тяхната следа може да се извлече и конструира еволюцията на феномена *чалга* и още повече – на отношението към него през последните 20 години, преди да се уталожат емоциите и „обектът” да се препарира теоретически.

Един от важните плюсове на вестникарския дискурс за чалгата е, че по него може да се съди за съдържанието и еволюцията на етнокултурната и психосоциалната комплексирания на българина, може да се извлече материал за психоаналитически заключения по теми, свързани с нашата идентичност в особено драматично за преживяването на тази идентичност време на присъединяване на страната към Европейския съюз.

Контент-анализът на чалга дискурса във вестниците позволява да се разбере комплексната природа, да се отдели специфично и неспецифично, трайно и преходно, дълбинно и наносно в проявите на феномена и неговата рецепция. От друга страна, въпреки разнообразието на гледните точки и ракурси, публичността изобщо и в частност българската, е избирателна и емоционално полюсна, склонна е към тотализация и стигматизация на текущото. Затова обективният анализ отчита влиянието на вестникарските клишета върху израза на същността. Свръх вестникарската стереотипизация във фокуса на изследването неизбежно попадат историческите и масовите стереотипи във възприятието и практикуването (преживяването) на явлението и във всекидневното му обговаряне.

Водим се от разбирането, че **филологическият анализ е когнитивен, допринася за опознаване на света и културата**. Че изразът (стилистиката) влияе върху съдържанието. Че чалга дискурсът със своите смислови послания и език не е частен проблем, а влияе върху публичната и всекидневната реч, в известен смисъл представлява мейнстрийм на културата, публичността и масовите езикови практики у нас.

В търсенето на семиотично/ семантични приноси към културологическото разбиране и познание за феномена предварително ще маркираме координати и отправни точки. Първото от наша гледна точка приближение към комплексната същност на чалгата е схващането за нейните особености като комуникационен код. Чалгата олицетворява най-демократичен комуникационен етикет - антиофициалност, простота, близост (фамилиарност), телесност, споделеност на общуването. Формата на общуването съответства на съдържанието и предмета на посланието. Изглежда, че съществува принцип – сложността (интелектуалността) на съобщението е обратно пропорционално на комуникативността; твърди се, че повече комуникация и повече комуникативност може да означава и по-малко рефлексивност, по-малко мислене. Елементарността на смисъла изисква елементарност на средствата на музикалния, танцовия и словесния

език (директна подбудителност, проста мотивна и интонационно-ритмична структура, повторителност, непосредност – минимум условност); естествено най-редуциран се оказва словесният език, който е най-интелектуален. Като телесен дискурс (текст за човешката телесност и манифестация на телесността) чалгата е способна да играе ролята на катализатор на телесността (например фарсовостта и метафоричността) в публичния и медийния дискурс.

В тази връзка е важно да се отнесем към символният свят на чалгата и към акта на нейната консумация като към част от всекидневната и телесната култура, културата на увеселението. Чалгата е стока, досега добре продаваема, на пазара на развлеченията - в качество на предимно еротична услуга с музикален и визуален съпровод и двигателно участие, на сетивна и еротична възбуда, често съпроводена (и предлагана) с алкохолно опиянение. Сред многообразието от гледни точки вестниците подсказват, че чалгата може да бъде разглеждана и в контекста на новата българска бизнес култура – като пример за ефективна организация на капиталистическа развлекателна индустрия.

Културантрополозите единодушно твърдят, че в произхода и основната си функция чалгата е обредно действие, пресечна точка на профанното и сакралното. Благодарение на медиите и тяхната индивидуална консумация тази обредност може би избледнява или се трансформира от гледна точка на формата. Но не и на съдържанието, в което се запазват черти на вяра и отнесеност към един илюзорен свят с оглед по-лесното преживяване на реалния. Обредността успоредно с общочовешката си функция е нещо силно маркирано като цивилизационна, ментална и етническа определеност – познаваме етносите по техните празници.

Нека уговорим, че в разбирането за човешката природа и за човешката нормалност влиза единството на тяло, душа и дух, хедонизмът като философия на постмодерния наслаждаващ се човек отчита или би трябвало да отчита това единство. Както впрочем и взаимопроникването на профанното и сакралното в преживяването на света и на себе си. Да напомним, че някои изследователи вписват чалгата в традицията на фолклорното и плебейското изкуство и на карнавала – с техните материалистични до вулгарност светогледни ориентири, с еманципацията на „долницата”, но и с позоваването на диалектиката между чувствено и духовно. По повод на ренесансовата култура Бахтин отбелязва: „За този език (карнавалния – авт.) е много характерна своеобразната логика на „обратността” (a l'envers), на „обратното”, „опако”, логиката на непрекъснатите премествания на горницата и долницата („колело”), на лицето и гърба, характерни за най-различни пародии и травестии, снизявания, профанации, шутовски увенчавания и развенчавания. ...Голото отрицание е изобщо абсолютно чуждо на народната култура.” (1) Методологическата стойност на цитираното съждение на Бахтин и не в очакването, че чалга езикът притежава амбивалентното качество на карнавалния (чалгата или попфолкът не изпитват никакъв респект към

канона на класическия фолклор), а в реабилитацията на чувствеността при ренесансовата личност и в схващането, че желанията на плътта и възжеленията на духа могат и трябва да бъдат в хармония като взаимно свързани съставки на усещането за пълнотата на съществуването. Всъщност да погледнем с по-голямо разбиране и с повече дистанция към корените и модерните трансформации на чалгата.

Материалистическата философия на чалгата се отнася до първични ценности и до всекидневното съзнание, до екзистенциални апории на жизнения свят – любов, удоволствия, богатство, кореспондира с рефлексии и установки на „здравия разум“. Чалгата като начин на преживяване може да се разглежда и като културният отговор на ситуацията на прехода – не в смисъл, че е синоним на култура, а в смисъл че се вписва в културата, разбираана като адаптиране на общностите и индивидите към предизвикателствата и стресовите на промените. Ако българинът бе удовлетворен от положението си по време на прехода, щеше ли толкова масово да се отдава на чалгата, щеше ли тази метафора да получи толкова широк смислов обхват и употреба? Да се превърне в концептуална светоустройствена метафора и модел на българския преход? Да стане синоним на опорочена жизнена среда – не само звукова, но също така езикова, медийна и публична?

С *чалга* се назовава определен културен модел, определена езикова шампа – ако културата е обяснение/ тълкуване на света, рефлексивно отношение (съзнание за света или начин на неговото преживяване – адаптиране на психиката към променящите се социални реалности), чалгата предлага опростен модел на света, възможност за неговото елементарно обяснение и елементарно езиково изразяване. Дали чалгата е продукт или фактор на посочените като негативната тенденция смислов редукционизъм и симплификация на израза, на езика в публичното говорене?

Чалгата се оказва в сърцевината на едно от най-тежките недоразумения на прехода – плъзгането на разбирането за свобода и освободеност извън пределите на гражданското, социалното, културното поведение. За цели субкултури, за маргинални и ниско образовани групи и индивиди стана характерно преживяването на освободеността по-скоро на анархистично и инстинктивно равнище, което значи празнуване на падането на забраните без грижа за приличието и за добрия тон, в някакъв смисъл ексцентрично, безобразно, извън мярата. Това още не е нова култура, това е акултурно явление. Лошото е, че една обяснима и по принцип преходна психологическа реакция, се закрепил светогледно, тай като бе потвърдена от масовото „пробиване“ на нормите във времето на прехода. Обратните лица на освободеността са много – едно от тях е тържеството на простачината.

И така, чалгата е еманация на балканския хедонизъм, в който преживяването на телесността и душевната поривност заемат преобладаващо място, на „кеф манталитета“ (Огнян Сапарев) на българина. Уместно е да се запита на кой българин, на всеки българин ли? Не, разбира се. По друг повод професор Виденов основателно отбелязва: „Цялата ни етническа

култура днес може да се разглежда като маргинална между европейската и ориенталската. Тази формулировка може да бъде детайлизирана, защото при едни социални групи европейското е взело връх, при други – продължава да доминира ориенталското в неговия балкански вариант.” (2) В духа на посоченото следва изводът, че не може да съществува обща за всички българи рецепция на чалгата, че в отрицанието и в начина на възприемането има различни мотиви и степени; тук има значение дали конкретният субект - индивид или група, съобразно ценностното си съзнание и интуицията си за идентичност - чувства и приема чалгата като етнически, цивилизационно и културно „свое” или „чуждо”, каква ценност (антиценност) ѝ придава, как осмисля и контролира своето поведение при досег с нея, какво преживяване търси или избягва и пр. Като говорим за рецепция и за въздействие, е релевантна и обратната перспектива, при която неоформената личност е в пасивна позиция и получава негативни моделиращи внушения и импулси – такова е например влиянието на чалгата върху тийнейджърите или върху онези групи и индивиди, чийто жизнен свят, илюзии и ценности са органично близки до света на чалга дискурса. Тъкмо тази реалност подхранва дидактичната гледна точка на възмуцението срещу чалгата, тревогата за езиковото и нравственото възпитание на подрастващите и за умственото равнище на нацията.

Ако дотук сме съумели да изнесем предмета на семантичния анализ извън музикално-жанровата специфика и да го поставим в социокултурна рамка, ще можем по-лесно да се справим с **етимологията на думата чалга**. Което всъщност ще означава да направим опит за културно-историческа ретроспектива, за да установим какво се е утаявало в съдържанието на понятието и какво – в отношението към феномена. Съществува памет на и за думата. Културата, разбирана като наследствена памет на колектива, предписва, подрежда и забранява. Това е очевидно по отношение на разглежданото явление. Още в своя зародиш чалгата е феномен на прехода от патриархалност към модерност, от селото към града, от любителство към професионализъм. Контрапункт е на затвореността и самодостатъчността, на автентизма, на канона, на въздържанието, на стиловата чистота – в морален, сексуален, естетически, консуматорски план. Стои в центъра на ментално поле на преосмисляне на отношението между наше и чуждо. На предизвикателна и двойна разкрепостеност (от нормата на фолклорната традиция и на институционализираното приличие), наричана по всевъзможни начини - приемана и осъждана. Парадоксът е, че идва от ъндърграунда, но не е контракултура – в смисъл, че държи да се официализира и се вписва в конформисткия тип култура. Както вече посочихме, носи белега на карнавалното веселие и разгул, на неасимилираността от официалната култура; ореолът на медиатор на плебейското и егалитарното начало в културата на увеселението.

Името *чалга* има минало, относително тъмна за българина етимология (морфемна семантика) и история на семантиката/ употребата. Изглежда, че в първичното значение на думата - музика, свирня – не се влага нищо

диференциращо по отношение на жанра. Репертоарът на чалгата – така и сега се назовава и групата изпълнители, и изпълнението – включва разбира се пиеси с циганско-ориенталски произход и окраска или аранжирани в този маниер. Обичайно е било в състава на музикантските групи да има високо талантливи роми, което в никакъв случай не предпоставя затварянето на репертоара на чалгата в споменатата етническа характерност, по-късно наречена регионално-балканска. Повечето от професионалните музиканти-роми са доста универсални изпълнители, адаптивни към тогавашните (и сегашните) пъстри етнически селско-градски публики - с еднаква отдаденост и виртуозност изпълняват българска и друга народна музика, популярни и технически сложни класически пиеси. Освен че импровизират, музикантите смесват и стилизират свободно мотиви от различен етнически и жанров произход. Това се прави за удоволствието и „кефа” на най-демократична публика по сватби, кръщенета и курбани, по събори и панаири. Така чалгата се оказва адекватна към масовия вкус, постмодерна и полиетнична по своята естетика, но във времена, когато тези качества се дискриминират. Знакът и обозначеното явление заживяват двоен живот – сред народа и в официалната публичност. Чалгата става отрицателен символ в националистическата и културно-просветителската идеология – от времената на Възраждането и следосвобожденските злополучни възделения за обединяване на българските територии до времената на държавния социализъм.

В този смисъл е разбираемо, че самата публичност по темата е комплексизирана, наследява необективна под натиска на модернизацията и разбирането за европеизация на нацията предства за чалгата. В някои интелегентски и политически среди перманентно се възпроизвежда преживяването на срам и гняв заради ориенталщината и циганията, с които те свързват чалгата. Намират се и нови основания за неприемане – за разлика от миналото съвременната чалга е изключително песенна, при което елементарността на текстовете е нов повод за осъждане; както и клиповете - визията, сексапилът и хореографията, които нямат много общо с класическата чалга, но за сметка на това силно дразнят вкусовете и нормата за приличие.

Явлението е познато в културите на всички балкански народи - с общи и специфични за отделните етноси прояви. За едно и също по базовите си характеристики явление българите, македонците и сърбите са възприели турцизма *чалга*, докато гърците и румънците са сложили свои названия. В тази връзка съществуват предпоставки от политически и идеологически характер, формиращи отношение към феномена – позитивна актуализация на понятието регионален балкански стил, тенденция към хомогенизиране на балканската идентичност и използването ѝ като естествен мост към повече разбирателство и сътрудничество на Балканите, повишен интерес отвътре и отвън към експлицирането на балканската и българската национална идентичност в глобалната рамка. Да напомним, че след промяната през 1989 година у нас се разви науката балканистика, обнови се балканската политика, развиха многостранни официални и неформални връзки между

балканските етноси. Учредиха се балкански културни институции и награди, балкански медии.

Въпросът е – когато думата *чалга* се „изважда от долапа“ (изразът е на Розмари Стателова) - за разширена и интензивна употреба – **каква минала семантика се актуализира и каква нова се прибавя**. Някога думата е принадлежала на всекидневния език и просторечието, после придобива жаргонна окраска и преносно значение (в професионалния жаргон на музикантите и артистите – синоним на *халтура*, изпълнение по платена поръчка, термин на откровената комерсиалност по време на социализма), за да се превърне през 90-те години на миналия век - заедно с популярността на феномена, който обозначава - в изключително разпространен етикет-метафора.

Употреба. Според Б. Ръсел значението на думата е повече или по-малко неопределено и може да се установи чрез наблюдение на неговата употреба. В семантиката съществува метод на образуване на значенията на думите посредством демонстрация чрез синтаксиса. Описанието на значенията на знака изисква събиране на материал от достатъчно количество лингвистични и екстралингвистични контексти. За формирането на представителен масив от контексти удобна се оказва технологията на извличането им по ключова дума – от пълните течения на избрани вестници, през определен период. Предимствата на вестникарския набор от контексти, е че той осигурява количество и разнообразие (на теми, интенции, комуникативни ситуации и пр.) Така методът на разкриване на значенията чрез демонстрация на синтаксиса проработва с пълна сила.

Във вестникарската реч *попфолк* (*фолк*) и *чалга* се употребяват в различни взаимни отношения: на тъждество, на сходство и близост, на противоположност. Често се ползват синонимично в съседни изрази, за да се избегне повторението.

Междувременно първата дама на родната естрада показва, че не се срамува чак толкова от попфолка. Пък и по медиите тя винаги е изтъквала, че харесва гласовете на немалко чалга звезди. (Труд, 2007, бр. 206, с. 12);

От доста време, общо взето откакто заживяхме в демокрация, в битовия ни речник се настани една думичка – чалга. Първоначално с нея се свързваше само един вид музика...Появиха се и тежки фенове на попфолка.(24 часа, 2007, бр. 324, бр.

В отделни случаи говорещият визира с всяка от употребените думи (попфолк, фолк, чалга) едно и също съдържание, но изразява нюансирана оценъчност и разбиране за стилистична маркираност; *чалга* е предпочетена в битовия изказ и носи силна пейоративна окраска, а *попфолк* (*фолк*) отправя към по-експертен неутрален речник.

Ей точно заради тези пари избухна тогава войната между естрадата и фолка. Някогашните звезди и галеници на социализма се усетиха, че чалгата им измъква парите, че концертите им стават рехави и че бързо губят популярност. (24 часа, 2010, бр. 56, с. 11)

...че то фолкът, наречен чалга от противниците му, не е ли обикновен продукт на народния талант, породен от копнеж по достъпно излияние на чувства в текст и музика? (Сега, 2007, бр. 105, с. 13)

Още по-силно е противопоставянето между *чалга*(*фолк*) и *етно*:

Те (дървените философи, интелектуалците и снобите) се гнусят от това забавление и с думата чалга и му придават допълнителна низост – нещо, с което пие ракия простолудието...Но те харесват етно, а мразят фолк. Звучи неразбираемо, но е факт.(24 часа, 2007, бр.107, с. 11)

Една анкета сред студенти с представителен обхват сочи, че едва 30 на сто от респондентите не правят разлика между *чалга* и *попфолк* и употребяват лексемите синонимно. Мнозинството, което оразличава, се дели на подгрупи – такива, които настояват че разликата е съдържателна, и такива, за които тя е оценъчна или стилистична (въпрос на езиков регистър). В масовата и експертната публичност по нееднакви причини се предпочита лексемата *чалга* – най-често за да се укаже, че се разглежда един интегрален социален феномен, а не музикален жанр или стил – т. е. социалните и историческите проекции са по-видими, когато именуваме *чалга*, а не *попфолк* или *етнопоп*.

По-рядко във вестниците лексемата *чалга* се употребява в (прикрито) положителни и амбивалентни оценъчни значения. В речта на „хора от народа”, непублични личности, тя отзвучава предизвикателно към поклонниците на високата официалната култура; по звучене и експресивна окраска се „лепи” в народния речник. Според някои автори именно паметта на думата за ъндърграунда е особено привлекателна и обуславя масовото ѝ разпространение:

Потребителите на българския фолклор също обичат думата чалга, защото тя не е някаква префърцунено-официална, а звучи тарикатски. Използвайки нея, те се разграничават от „жълтите павега”, от езика на властта, парите и официалните медии. (24 часа, 2007, бр. 107, с. 111)

Отношението към музикалното явление търпи развитие и в най-ново време. Вестниците дават достатъчно материал за заключението, че след почти десетгодишно отхвърляне от официалните среди чалгата получава определено обществено признание, настъпва времето на нейното официализиране – според някои това означава, че нейният пик е преминал и тя губи своята предизвикателност, както за поклонници, така и за противници. Към това трябва да прибавим, че по сондажни данни и по изказвания на запознати може би най-малко две трети от хората понастоящем слушат чалга. Част от тях изпитват двойствено отношение, по подобие на отношението към Бай Ганьо и байганьовщината. Няма да навлизаме в дълбочината на психологическия комплекс, тъй като ни интересува най-вече езиковата му експликация. Възможно е във всекидневната и непубличната употреба думата чалга да звучи все по-амбивалентно, все по-малко пейоративно. Но в публичната реч оценъчният етикет, вече в преносните си значения, продължава да функционира широко. Публичната реч поддържа своята традиция, старото маркирано значение не

само се запазва, но и се разпространява. При това и тези, които не съгласни с негативната семантика на понятието за музикалното явление, имат съзнанието за обичайната публична употреба на етикета. Чалга вече не означава лош попфолк или лоша музика, а всичко лошо в нашия, балканския и българския живот. Злото на чалгата се е уголемило, пренесло и закрепила до такава степен, че промяната към неутрализация на изходното или прякото значение (чалгата като музика) вече не влияе, не се пренася върху етикетното и метафоричното значение. Дали в бъдеще време ще отпадне значението на концепт от общ характер, на метафора за регрес, принижаване, подмяна, комерсиализация, вулгаризация? Дали ще има връщане към първичните ментални символизации?

Вероятно трябва да мине време, за да се изтрие и да отпадне метафората, а изрази като *чалга политика*, *чалга държава*, *чалга общество*, *чалга култура*, *чалга история* и пр. да загубят смисъла си. Това едва ли може да се очаква скоро, защото със своята донякъде превратна семантика знакът е необходим за символната картина на българското общество, за конструирането на представите за българските реалности и за съвременните идентичности. Няма намаление в честотата на употребата на лексемата в през годините 2007 – 2011 във вестниците, което означава, че въпреки амортизирането метафората стои в репертоарната листа на заглавията и тематичните изрази.

Както вече посочихме, имаме случай на разширяваща се във времето експликативност на знака *чалга*. Фактори на разширяването са три - неопределеността/недиференцираността на първичното значение, паметта на думата и рязката смяна на социалния контекст. За първите два фактора вече споменахме. Що се касае до радикалната смяна на социалния контекст, ще обърнем внимание на последствията като отпадането и въвеждането на едни думи, както и на пресемантизирането на други по идеологически съображения. В началото на прехода започна борба с думите, звучащи като символи на друга идеология, осъществя се замяна на идеологически обременени термини в науката и в масовата реч. С времето тази борба утихва, някои от думите възвръщат статута си. Играта на номинация обхваща и сферата на фолклора и развлекателната музика – смисъла и употребата на термините *народна музика*, *фолк*, *попфолк*, *етнопоп*, *чалга* (освен тези имена в музикознанието се използват още *обработен фолклор*, *авторизирана народна музика*). Думата *чалга* започва да се схваща повишено семиотично, като символ на правото да се развличаме по свой вкус, като реабилитация на чувствената идентичност - доколкото при тоталитаризма чалгата и нейните поклонници са съществували някъде в периферията, били са потискани, ъндърграунд. Обратно на названието *народна музика*, която в санкциониран от институциите на тоталитаризма вид е била официално подкрепяна и поставяна в центъра на музикалната публичност и култура. Сега с името *народна музика* се свързва (неоправдано според нас) с отречена идеологическа представа за фолклора и за неговото функциониране в съвременната масова култура, поради което се отбягва и

се замества от името *фолк*. В сметен вид в двата термина – чалга и народна музика – се съдържа и противоположно отношение към секса: от т. нар. „свенлив реализъм” на народната музика и поезия до прекомерно изтъкваната сексуалност при чалгата.

Наблюдава се игра между денотативно и сигнификативно значение, между референт и образ. Това е особено видно в метафоричните изрази, в които се изтъква белегът на преноса, а другите признаци се тушират. Най-силно редуцира етикетът. Метафоричният етикет се отдалечава по значимост от референта, придобива известна смислова самостоятелност. В началото чалга е етикет за попфолка, негово негативно название (или название на негативните прояви на попфолка); след това чалга престава да се схваща пейоративно по отношение на музиката, но развива пейоративно преносно значение - като етикет за политика, нрави, вкус.

Словообразуване. Не се образуват и употребяват всичките граматически възможни деривации, а само посочените:

1. глаголи: да се вчалгаря

2. съществителни: чалга, чалгари, чалгарка, чалгьори, чалгаджии, нечалгари, чалгомразци; чалготека, чалгатека, античалга, афрочалга; Чалгария; отглаголни съществителни чалгизация, чалгизиране, чалгаризиране

Съчетаемост. Със съществителни, глаголи, прилагателни. Доминират съчетанията с основната форма за съществително име *чалга*, която се прилага. Приложението се предпочита по фонетични мотиви - краткост, звучност, произносимост; по семантични причини - заради равнопоставеност и пълнота на значението в израза. Приложението е типично етикетна граматическа форма. Етикетът предполага висока степен на недвусмисленост, стереотипизиция, ценностна еднозначност. Особеното е, че терминът се използва за номинация на широк кръг обществени явления, процеси и ситуации, институции, лица и предмети.

Голямата съчетаемост предпоставя популярността и семантичното богатство на метафори в публичния дискурс през последните двадесет години.

Списък на съчетанията с приложение чалга:

академия

балади, барове, бизнес, боклук, бранш, бухалки

вариант, величия, версии, вечер, визия, виртуози, вкус, вкусове, война, вратари, вълна

гербер, герои, гилдия, грамата, гърли

диви, дискотека, доклад, дует, държава

екзотика, елит, епоха, естетика, естрада, етикет

жанр

заведение, звезда

идеал, идентичност, идеология, идол, изкушение, изпълнение, изпълнители, икона, икономисти, инвазия, индустрия, истерия, историци

караоке, класации, климат, клипове, клубове, колоси, комунизъм, конкурси, концерти,

крал, кръчма, култура, купони

лице

маниаци, майстори, метъл, мероприятие, меценати, мислене, модел, море, музика

награди, нашествие, ницшеанство, номенклатура, номера

общество, озвучаване, отношения, официоз

парти, партита, партия, парчета, певец, певица, персонажи, песни, пиано бар, плоскост, поведение, поетеса, поколение, политика, политик, помия, потайности, потребител, празненство, прима, пристрастия, продуцент, прояви, публика

радио, радиостанция, разпавии, рап, реалност, реквием, реклама, ремикси, ретро, рефрен, риалити, ритми, рок енд рол

сватби, сектор, символи, слава, среда, среди, стил, сцена, съсловие

творби, театър, текстове, телевизия, Тодор Батков, тупалка, турбо

упойка, ухажор

фантазия, фенове, феномен, фронт, фурия, фуста, футболисти

харем, химн, хит, хитове, хора, хумор, Хани

църква

четвъртъци

Вижда се, че терминът се прилага универсално - към съществителни, обозначаващи понятия за материални обекти – лица, вещи, места.; понятия за абстрактни явления - обществени и политически; духовни и психически, за институции; понятия за действия и състояния. Широкото прилагане на определението *чалга* се дължи, както вече посочихме, на неговата етимологически заложен неограниченост, аморфност, а оттам и протеичност, възможност за предметни връзки, за смислово-асоциативна пълняемост според контекста, комуникативната ситуация и за изразяване на крайна и експресивно споделена неодобрителност, осъдителност. Думата чалга се залепва за езика на българина и поради нейната негативна конотираност (подходяща за изразяване на злъч, подигравка); трудно е да се намери в речника на българина общоупотребима дума с толкова широко асоциативно поле.

Значения. Наборът от значения зависи от определяемото (подлога в метафората), от изреченския и тематичния (микро- и макро-) контекст. В систематизиран вид съвкупността от метафорични значения на лексемата във вестниците изглежда така:

за пошлост, кичозност – естетичен аспект, отношение към вкуса и стила;

за показност, парвенющина – социален аспект, местоположение на социалната карта, в йерархиите на социалните статуту;

за вулгарност, цинизъм – морален аспект, отношение към етиката и добрия тон;

за примитивност, елементаризъм – интелектуален аспект, тенденция към крайно улеснена разбираемост;

за просташина, простотия – културен аспект, удовлетворяване на първичните потребности на тялото;

за ориенталщина, цигания - сноп от значения в аспекта на идентичността.

Сумарното отрицателно значение е за лошокачествоност, приниженост.

Априорното или едностранно аргументираното отрицание на чалгата като фактор за принижаване, примитивизиране и опощяване на човешкото съществуване е преобладаващата гледна точка във вестниците, доминиращото обществено мнение в публичните среди. В пресата обаче се срещат и отгласи от едно научно обективно и експертно мислене, което игнорира оценъчно-етикетния подход и застъпва холистична и дългговременна културно-антропологическа по същество перспектива.

Горчивината на изненадата от масовото слушане на чалга трябваше да бъде преглътната, трябваше да бъде намерено обяснението – било във фалша на миналото и в деструктивните последствия на тоталитаризма, било в дерегулацията и в отказа на държавата да провежда културна политика, било в спадането на образоваността, било в изначално присъщи за народа ни недъзи или в заговор за неговото опростачване. Дотам че представители на интелигенцията дадоха израз на антинароднически настроения. Ситуацията с небивалата и непредсказана популярност на чалгата разкри, че просветителските представи на творческата и научната интелигенция за широката публика са неадекватни по отношение на нейната действителна култура. В чалга дискурса културната ситуация се описа с метафората на палимпсеста, на провиждането на скритото – зад изкуствената тоталитарна фасада внезапно изби културното неблагообразие на масата. „Асфалтът над първичното, който беше постлан и поддържан със средствата на социалното и културното инженерство, се пропука и отдолу изби първичната стихия, изби автентичното преживяване, въплътено в кратки фолклорни и полуфолклорни жанрове като чалгата... Тоест пълна неспособност (или отказ – аз нямам точен отговор кое от двете) за преработване на реалността в наратив. Няма символизация, а директно назоваване на случващото се в хода на неговото случване. Налице е тотално отсъствие на каквато и да е себerefлексия, невъзможност за разпознаване на себе си като актьор и себеконструирането си през разказа и езика. Това е формата на най-примитивната употреба на вербалната способност, с която са надарени хората... Това е живеене тук-и-сега в абсолютно всички смисли... Ето това обяснява стихийния начин, по който се случват нещата в чалгата.” (3) В някои интелектуални среди се създаде усещане за катастрофа на езика и се провидя деградация на всички езици – на книжовността и изкуствата, на науките и публичността, на всекидневието. И най-вече заплахата за езиците на културата като рефлексивни устройства за познание на съвременния свят, трансформирането им в апарат за комуникиране, не и за мислене. С презумпцията, че от начина на ползването на езика и от езиковата (лингвистичната) компетентност зависи качеството на представите и на мисловните умения. В тази връзка се стигна до донякъде максималистичното заключение, че редуцията (елементаризирането) на речта под влияние на

чалгата, на жълтите вестници и таблоидите, на телевизионните развлекателни формати, пълзи и се разпростира – повече или по-малко - върху всички продуценти на текстове за публична употреба, върху всички публични регистри, а оттам и върху ползвателите на езика.

Вестникарският дискурс е ярко социален, носи живия печат на времето, има прагматична насоченост. Той е отзивчив към наслагванията и промените – както във външните, екстралингвистичните контексти, така и към техните езикови проекции и реализации. Вестникарските материали показват как знакът за нещо дълговечно и традиционно като чалгата се изпълни с ново социално съдържание.

Литература:

1. Bakhtin Mikhail . Tvorchestvoto na Fransoa Rable i narodnata kultura na Srednovekovieto i Renesansa. S. 1978. s. 24
2. Videnov Mikhail. Sotshiometriya, psikhometriya i antropologiya. Bulgarska etnologiya, S., 1995, 23/1 s. 16
3. Aleksandrov Kharalan. v. Kultura, 2002, br. 35, s. 9

ВРЪЗКА МЕЖДУ ЧИТАТЕЛСКИ НАГЛАСИ И ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ВЕСТНИКА

Гл. ас. д-р. Мария Неделчева Манева
Бургаски свободен университет

RELATIONSHIP BETWEEN READER'S ATTITUDES AND CHARACTERIZATION OF THE NEWSPAPER

Asst. Prof. Maria Nedelcheva Maneva
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В настоящия доклад ще се анализира представително проучване на социологическа агенция „Галъп“. Ще се установи общественото мнение по въпросите: „Какво коментират вестниците?“, „Какво трябва да правят вестниците?“, „Какво съдържа добрият вестник?“ Ще се направят признак-факториални връзки по зададените въпроси и редица демографски характеристики – пол, образователен ценз, семейно положение, етническа принадлежност, работа, професионален статус, сфера на работа, материално положение, местоживеене и др.

Ключови думи: *читателски нагласи, съдържателни коментари на вестниците, теоретични постановки относно журналистиката, представително изследване.*

ABSTRACT: The text is the "Ethnopsycholinguistic and Sociolinguistic features of media language press in Bulgaria", financed by the Fund "Science" to MES. In this paper we will present a survey of the pollsters "Gallup". Will determine public opinion on "What comment newspapers", "What newspapers do", "What good newspaper?" You do sign-factorial connections on questions asked and demographic characteristics - gender, education, marital status, ethnicity, employment, occupational status, area of operation, financial condition, location, etc.

Key words: *readers' attitudes, substantive comments of the newspapers, on theoretical journalism, representative survey.*

Текстът е по проект „Етнопсихолингвистични и социолингвистични особености на медийния език на пресата в България“, финансиран от Фонд "Научни изследвания" към МОН. Един от въпросите в анкетата, е: „Според

Вас какво коментират вестниците повече?” А възможните отговори са: 1. Личности 2. Проблеми 3. Скандали 4. Актуални събития 5. Пишат под диктовка.

Резултатите са следните: почти 40% от населението на страната споделя мнението, че вестниците са по-склонни да коментират скандали, отколкото проблеми и актуални събития от страната и от чужбина. Тази нагласа е по-често споделяна от българите на възраст между 30 и 59 години, както и от жителите на малките градове. Над 40% от представителите на тези групи от обществото са на мнение, че печатните медии по-често търсят популярност чрез отразяване на скандали, отколкото на друг вид новини.

Значително по-нисък процент от анкетираните са на мнение, че вестниците са склонни да отразяват най-вече проблеми (20%) и актуални събития (18%). 11% смятат, че медиите коментират личности. А 9% смятат, че журналистите пишат под диктовка.

Малко над една десета от запитаните българи споделят мнението, че вестниците у нас коментират най-вече известни личности. По-малко от един на десет българи е убеден, че вестниците пишат „под диктовка” на субектите, от които зависят.

По-детайлна картина на съотношението между отделни статистически параметри може да се направи по всеки един от показателите. 11% от изследваната съвкупност смята, че медиите коментират личности. 60% от тях са жени. Равен е делът на мъжете и жените, които смятат, че вестниците коментират проблеми и скандали (20% от анкетираните смятат, че медиите коментират проблеми, а 40% - скандали). 45% са мъже от общо 18% респонденти, които смятат, че вестниците коментират актуални събития.

Интересно е да се види освен полът и образованието на изследваните. 60% от хората, които смятат, че вестниците коментират личности, са със средно образование; 19% с основно, а 13% с висше. 46% са хората, които смятат, че вестниците коментират повече проблеми, са със средно образование; 32% с основно и по-ниско от основното образование; 19% - с висше. 25% от хората, които смятат, че вестниците коментират повече скандали, са с висше образование; 46% - със средно и 19% - с основно. Че вестниците коментират повече актуални събития смятат 19% от висшистите; близо 30% от хората с основно образование и 42% от хората със средно образование. От хората, които са на мнение, че журналистите пишат под диктовка, близо 30% са висшисти; 47% са със средно образование и 22% са с основно. Изводът, който може да се направи е, че най-голям е делът на висшистите – близо една трета, които смятат, че журналистите пишат под диктовка (9% от населението). Най-голям е делът на хората със средно образование – 60%, които смятат, че вестниците коментират личности (от

общо 11% на това мнение). Близко една трета са хората с основно и по-ниско от основното образование, които смятат, че вестниците коментират повече проблеми (общо 20% от населението).

Въпроси за етническа принадлежност: от тези, които смятат, че вестниците коментират повече личности, 88% са българи; 9% турци. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече проблеми, 86% са българи; 8% турци; 5% цигани. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече скандали, 88% са българи; 8% турци; 4% роми. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече актуални събития, 82% са българи; 12% турци; 5% роми. От тези, които смятат, че вестниците пишат под диктовка, 94% са българи; 2% турци; 2% роми. Във всички разпределения преобладават българите. Най-много е относителният дял на българите – 94% (от общо 9%), които смятат, че вестниците пишат под диктовка. Близко една десета са турци, които са на мнение, че вестниците коментират повече скандали.

Разпределението на съвкупността според професионалния статус: от тези, които смятат, че вестниците коментират повече личности (общо 11%) 58% са квалифицирани работници, 15% работници (неквалифициран ръчен труд), 10% служачи специалисти с висше образование, служачи със средно и по-ниско образование – 14%; собственик на фирма без наети лица, едноличен търговец – 9%. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече проблеми (общо 20%), 40% са квалифицирани работници, 8% работници (неквалифициран ръчен труд), 17% служачи специалисти с висше образование (вкл. армия и полиция), служачи със средно и по-ниско образование – 12%. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече скандали (общо 40% от населението), 46% са квалифицирани работници, 11% работници (неквалифициран ръчен труд), 25% служачи специалисти с висше образование (вкл. армия и полиция). От тези, които смятат, че вестниците коментират повече актуални събития (общо 18%), 38% са квалифицирани работници, 11% работници (неквалифициран ръчен труд), близо 30% служачи специалисти с висше образование (вкл. армия и полиция). Най-голям е дялът на квалифицирани работници – 58% и 15% работници (неквалифициран ръчен труд), а също служачи със средно и по-ниско образование – 14% от тези, които смятат, че вестниците коментират повече личности. 1/3 са служачи специалисти с висше образование от тези, които смятат, че вестниците коментират повече актуални събития.

Данните показват, че най-голям процент – една трета от хората, които смятат, че вестниците коментират повече личности работят в сферата на услугите, а една пета - в сферата на търговията. С производство се занимават 17% от тези, които смятат, че вестниците коментират повече скандали.

Според местоживеенето от тези, които смятат, че вестниците коментират повече личности 35% живеят на село; 15% в малък град; 30% в областен град; 21% - в столицата. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече проблеми 33% живеят на село; 17% в малък град; 27% в областен град; 23% - в столицата. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече скандали 24% живеят на село; 25% в малък град; 35% в областен град; 15% - в столицата. От тези, които смятат, че вестниците коментират повече актуални събития 28% живеят на село; 16% в малък град; 38% в областен град; 19% - в столицата. От тези, които смятат, че вестниците пишат под диктовка 15% живеят на село; 32% в малък град; 37% в областен град; 17% - в столицата. Най-голям е дялът на хората, живеещи на село – 35%, които са на мнение, че вестниците коментират повече личности. Една трета са хората от малък град, които смятат, че вестниците пишат под диктовка. Близо 40% са хората от областен град, които смятат, че вестниците коментират повече актуални събития. 23% живеят в столицата и смятат, че вестниците коментират повече проблеми.

Сега ще се опитаме от гледна точка на теорията да анализираме въпроса: „Според Вас какво коментират вестниците повече?“ с отговори: 1. Личности 2. Проблеми 3. Скандали 4. Актуални събития 5. Пишат под диктовка.

Журналистиката е транслатор на посланията на елитите (Уолтър Липман) [1]. На страниците на вестниците се борят възгледите на политиките; вестниците се фокусират върху личности – част от елитите – най-вече върху политици, лидери на пратии. Според проучването се установява, че 11% от респондентите смятат, че вестниците коментират повече личности.

На този възглед се противопоставя **журналистиката като медиатор между социалните групи, т.нар. социална журналистика (Джон Дюи).**

Медиите са средата, трибуната, от която елитите, от една страна, и представителите на различните социални групи, от друга, могат да общуват заедно и да създават социално съдържание.

Една от новинарските стойности е **персонификацията – връзката с конкретна личност.** Акцентира се върху нейното поведение. Това са известни, социално-престижни личности, но могат да бъдат и обикновени хора, които се отличават със свое действие. С противоположна насоченост са новинарските стойности **универсалност** и **пълнота**. И двете залагат на тематично многообразие.

Английският журналист **Алистър Хетърингтън**, бивш главен редактор на британския качествен всекидневник „Гардиън“ („The Guardian“), предлага следните новинарски стойности: драматичност (сензационност), изненада, персонификация, значимост, скандалност, мащабност, географска близост.

Британските изследователи **Тони Харкъп** и **О'Нийл** [2] предлагат през 2001 г. своя типология на новинарските стойности: властови елит, знаменитости, забавление, изненада, добри новини, лоши новини.

Английският културолог и социолог **Стюарт Хол** прави типологизиране на новинарските фактори от гледна точка на личностите, които присъстват в новините. Според него публиката възприема по-лесно новини, които акцентират върху поведението и мненията на социално престижни личности, за сметка на свидетелството на самите журналисти. Така политиците, бизнесмените, представителите на различни организации, съсловия и корпорации (например полицаи, лекари, чиновници) влияят в качеството си на „експерти“ върху обществения дебат. Те влизат в ролята на „**първични тълкуватели**“ на случващото се в обществото и тяхното „първично тълкуване очертава рамката на всички по-нататъшни дискусии чрез представянето на проблема по определен начин“. Противно на тях журналистите играят ролята на „**вторични тълкуватели**“, т.е. те само разпространяват интерпретациите на други хора, най-вече тези с властови позиции, защото „йерархията на доверието“ е отражение на обществената структура на властта.

Като се стараят да повторят в медийното пространство съществуващата йерархия на властта от публичната сфера, те поставят в привилегирано положение представителите на управлението, на елита. А с това изкривяват възможността за равнопоставеност и дискусийност в медийното поле между различните социални общности. Така се върви по-скоро към журналистическия модел на **Уолтър Липман**, който вижда медиите като транслатори на послания, отколкото към този на **Джон Дюи**, който залага на презумпцията за медиите като модератори в дебата. Практиката показва, че рецепиентите силно се интересуват от мнението на влиятелните личности и копират тяхното поведение.

Журналистическата информация формира приоритетни персонажи - елит, престъпен свят. Те са изобразени със собствените им имена, вкусове, предпочитания, личностни особености, професии и задължения. Според изследването 20% читатели смятат, че на страниците на вестниците се дискутират проблеми.

При **застъпническата (адвокатстващата) журналистика** ролята на медиите е да закрилят социално онеправдани групи, които нямат лесен достъп до публичното пространство, като представят техните проблеми, позиции, индивидуалности. Тук е заложено критично и контролно отношение към властта, която се оказва неспособна да реши социалните конфликти и да балансира между различните социални интереси. При

застъпническата журналистика се губят преценките за обективност, балансираност и безпристрастност, за сметка на социалната ангажираност.

При **разследващата журналистика** медиите изпълняват своите критични и контролни функции - показват истината, създават пълна картина за действителността – с хубавите ѝ страни, с проблемните области, с моралните падения и противоречия.

А 40% са на мнение, че вестниците представят скандали. По дефиниция жълтата журналистика има афинитет към сензационни новини. Издателят на вестник „Ню Йорк Хералд“ **Джеймс Гордън Бенет-старши** декларира, че неговата цел е да поднася всеки ден по една нова сензация, както и че функцията на вестника не е да инструктира, а да разтърсва и че за да продават вестниците си издателите трябва да са готови да възкресят „ада“. С това се обяснява функцията на жълтата журналистика не да възпитава, а да забавлява, да развлича. Затова тя търси сензацията. Скандалът е сензация.

При **сензационността** се набляга на извънредността, драматичността, емоционалността на събитията и персоналното поведение, а тематичният обхват е широк – от нещастни случаи, катастрофи, убийства, конфликти, политически скандали, сексуални изяви, случки с комичен характер. Всички те са присъщи на таблоидната журналистика, но с масовизирането на качествената журналистика на нейните страници често и във все по-голям обем се появяват подобни елементи. **Развлеченията и изненадата** се включват в съдържанието на вестниците, когато съдържат шокиращи противоречия.

Джоузеф Пулицър [3] издава вестник – „Ню Йорк уърлд“ - образец на жълтата, сензационна журналистика. Похватите на този вид журналистическо поднасяне на информацията са следните: използване на драматично, силно емоционално описание на събитията, преувеличаване на подробностите и включване на множество детайли, използването на полуистини или откровени измислици, манипулативното поднасяне на фактите и описание на обектите.

Станала нарицателно за сензационна, лъжлива информация, днес значението на жълтата журналистика се припокрива с това на таблоидна журналистика.

При **гражданската журналистика** медиите се превръщат в среда, в която социално престижните личности, представителите на властта и на мощните икономически кръгове от една страна и различните социални групи от друга, могат да си взаимодействат, да разменят информация, мнения, коментари и да формират обща представа за действителността. Чрез гражданската журналистика се регулират съществуващите конфликти, противоречия, напрежения (скандали) между различните социални и

политически групи, като залагат на утвърждаването на гражданските ценности.

По презумпция водещо начало в журналистиката е публикуването на актуална информация. Каквато и да е формата на реализация на публикацията, независимо от жанра – репортаж, интервю, новина и т.н. информацията задължително трябва да е актуална. 18% обявяват, че вестниците коментират повече актуални събития. Според **Гюнтер Бентеле** журналистиката е натоварена с функцията да предава актуална информация.

9 % от изследваните смятат, че журналистите „пишат под диктовка”. Това отправя към разискване на въпроса за редакционната политика. Редакционната политика обхваща принципите, ценностите, стандартите, които съответната журналистическа редакция възприема като водещи, позицията, от която медията отразява събитията, фактите, личностите и процесите в обществото. Редакционната политика се договаря между собственика на медията и главния редактор и се предоставя на всички работещи в медията. Тя има два аспекта. Първият е професионалният и включва професионалните критерии, методи и стандарти, чрез които журналистическата редакция създава журналистическата продукция. Вторият аспект е свързан с отношението към държавната власт, политическите партии, обществените движения, икономическите субекти.

Когато редакцията се възприема като **„духовен център“** основна задача е да редактира готови материали, съобразно наложения в медията стил и правила, така че да не се наруши духовният формат, а журналистите се ръководят само от публицистични съображения. В този случай писането „под диктовка” не е така силно и ясно застъпено (по-скоро журналистът се съобразява, а не му е наложено), както когато редакцията се възприема като **„производствен център“**, при който на новините се гледа като на стока, журналистическата редакция е производител и продавач, а аудиторията е в ролята на купувач. Този модел е характерен за пазарно-ориентираната журналистика, при която, освен че се стреми да задоволи интересите на аудиторията, медията цели увеличаването на вложените в медийното производство средства. При този модел журналистът е наеман работник, който е готов да предостави на разположение на редакцията своята съвест и да подмени своето светоусещане и морал, да бъде „духовно корумпиран“.

Журналистът трябва да се съобразява с политическите, морално-етични и професионални ценности на редакцията. Той трябва да познава идентичността на организацията. Аудиторията трябва ясно да отличава своята медия от останалите. Журналистите в обществена медия трябва да работят за обществения интерес, а не за своя собствен. Редакторът трябва да

притежава способността да отстоява на натиска на различните политически и икономически интереси на външните публики и на организациите, с които медията работи.

Изследовател на пазарно-ориентираната журналистика е **Джон Макманус [4]**. Според него автономията на журналистите спрямо работата им и спрямо възможността за вземане на решения за медийното съдържание са ограничени от правила, които собствениците на медиите налагат. Първото е, че работещите в медията трябва да направят всичко възможно, за да увеличат аудиторията. Второто – да минимализират производствените разходи. И трето – те не трябва да затрудняват интересите на големите рекламодатели или на медийните собственици и мениджъри. Резултатът от тези ограничения е, че медиите създават съдържание, което по-скоро цели да се продава, отколкото да информира.

Журналистът, който работи в световно известни медии, трябва да задоволи интересите на четири основни групи – собственика, мениджърския състав, журналистите и аудиторията.

(Интересите на собственика са насочени към увеличаване на печалбата и намаляване на производствените разходи, нарастване на социалния престиж на медията, лоялност от страна на мениджърите и журналистите към медийната марка и към корпоративната политика, когато дадената медия е част от национална или международна медийна корпорация.

Интересите на журналистите са да получават ясни указания за това какви са очакванията на собственика на медията и на управляващите мениджъри, да имат независима редакционна политика, както от административната и финансовата власт, така и от рекламните и маркетинговите отдели, да се съблюдава последователност на корпоративната политика и да има лесен достъп до ръководството на медията, да има подходящи стимули за развитие, добри условия на работа и добро заплащане, възможности за подобряване на професионалните умения. Субективният, личен опит, персоналните нагласи, слабостите на журналистите влияят върху подготовката на техните продукти.

Според **Михаел Кунчик и Астрид Ципфел [5]** журналистите са подложени на външни влияния и принуда, упражнявани от различни социални, политически и икономически организации. При пазарно-ориентираната журналистика публиката е тази, която „диктува” на журналистите какво да пишат. Те се съобразяват с интересите на реципиентите. Намалява възможността за субективност, пристрастност на журналистите или мениджърите в медията, защото, ако аудиторията не се доверява на комуникатора, тя няма да има интерес към предоставяната от него информация. Чрез мониторинга върху поведението на аудиторията и

обръщането на внимание върху очакваните нужди реципиентите имат големи възможности да влияят върху съдържанието и поведението на медиите, като ги адаптират спрямо своите цели и потребности.

Субсидираната журналистика се характеризира като негативна форма на намеса на държавата в производството на медийното съдържание. Субсидираната журналистика се проявява чрез пиар отделите, които захранват журналистическите редакции с информация за дейността на подопечните им държавни и административни организации, създават новини, които намират място във вестниците. Подобна информация е тенденциозна и преднамерено манипулира общественото мнение. Индиректността на контрола приспива независимата позиция на журналистите и подкопава представите за обективност, безпристрастност, балансираност, отдалеченост от властта и управленските кръгове и най-вече – плурализъм. Така се налага журналистите да пишат „под диктовка” на държавата.

Руският теоретик на журналистиката **Евгений Прохоров [6]** смята, че в своята дейност журналистът е длъжен да се съобразява едновременно с пет фактора. Това са информационната политика на медията, интересите или потребностите на аудиторията, характера на отразяваните явления в действителността, особеностите на медията, в която работи, както и личностните качества на журналиста.

Американският социолог **Джордж Гебнер** говори за пет „силови роли“, чрез които се контролира професионалният журналист. Те са: „клиентите“ – рекламодателите, които поддържат финансовата стабилност на медията, рекламните агенти; „конкурентите“ – другите медии с техните начини на производство, подбор на информацията и формиране на професионална среда; „властите“ – различните органи на управление, които влияят върху журналистическата дейност, като с особен приоритет се ползват политическата и съдебната власт, а също приети от държавата нормативни документи, закони, лицензии, специални правила; „експертите“ – социалните и неправителствените институции, с които медиите си взаимодействат и чиято информация и оценка употребяват при създаването на своите продукти и „патроните“ – масовата аудитория, която се явява ползвател на предлаганата от медиите продукция.

Всеки вестник води политика. Липсата на редакционна политика произвежда редакционен хаос, вътрешни конфликти, неясни и противоречиви послания към публиката и води до загуба на аудитория. Редакционната политика може да се схване като обвързване с политическа партия, на която изданието трябва да служи. Това е погрешна представа. Пресата не би трябвало да служи на партии. Тя се интересува от каузи.

Редакционната политика съдържа принципите, ценностите, стандартите, които редакцията е възприела. Това е избор на позиция, на гледна точка, от която и през която вестникът отразява събитията и обяснява процесите в обществото. Това е ориентация към възгледи и идеи, ценности, норми, идеология, морал и т.н. Както и отношението към възлови аспекти на обществения организъм. А така също предпочитаната емоционална тоналност, стил на изложение, език на изданието. Редакционната политика е бариерата, ситото, през което минават или отпадат журналистическите съобщения. Тази своя позиция всеки вестник подчертава и с тематичния подбор, и чрез оценките си, и чрез подреждането на материала, и чрез заглавието и пр.

Собственикът формулира редакционната политика съвместно с главния редактор. Според Владимир Симеонов [7] в книгата „Пресжурналистика“ редакционната политика има два аспекта. Първият е **професионален**. Съвкупност от професионални критерии и методи, професионални стандарти, чрез които журналистическите екипи подбират и отправят към аудиторията информационната продукция. Изискването за безпристрастност и точност, честност и откритост, балансираност и равнопоставеност, за конфликт на интереси, отделянето на новините от коментара, право на личен живот, тайното записване, представянето на отделните слоеве от обществото и т.н. Редакционната политика е избор, ориентация към определена тематика, най-подходяща за постигане на целите на определена аудитория. В рамките на редакционната политика се изяснява и структурата на информацията – съотношенията между информация за миналото, настоящето и бъдещето, между позитивна и негативна, между масова и специализирана, между дескриптивна и прескриптивна и т.н. Формулирането на ясна редакционна политика е ефективно средство за ограничаване на външните влияния върху вестника.

Вторият аспект на редакционната политика е **отношението към властта** – отношението към политическите партии и обществените движения, политическото направление на вестника, заемащото място в обществените отношения. Изданието може да подкрепя управляващата политическа сила, т.е. да поддържа статуквото, може да се бори срещу нея или да е неутрално – да изпълнява функции на социален контрол спрямо власт, институции, личности, което е също политика. Икономическите интереси са основата за избор на политическа позиция.

Вестниците използват 10-20 на сто от получените съобщения. Гейткийпърът определя кое ще се публикува и кое - не. Отхвърлят се съобщения по критериите: ценност на информацията, претеглена през призмата на редакционната политика, и професионално майсторство. Те

обаче не зависят от „пазача на входа”. Истинските диригенти на редакционната политика са външни институции, които поддържат на пръв поглед невинни отношения с редакциите. Вестникът отразява мнението и интересите на най-големите и най-силните обществени течения. Най-голям натиск оказват политическата власт и бизнесът, тъй като държат в ръцете си информацията и рекламата, т.е. парите.

Питър Голдинг описва **четири лоста на контрола** върху дейността на професионалните комуникатори.

Първият е следствие на това, че журналистът не е арбитър на своето творчество. Неговите идеи не трябва да противоречат на професионалните норми.

Второ. Правата и задълженията са определени по начин, който осигурява не само разделението на труда в редакциите, но и ефективен контрол между членовете на екипите.

Трето – управление на ресурсите – финансови и оборудване или информация и време.

Четвърто – идеологическа – във всички комуникационни организации съществува професионален кодекс за приемливо и недопустимо в съдържанието на съобщенията. Новопостъпилите са запознати с тази професионална идеология и я правят компонент на своята ценностна система.

Литература:

1. Lipman, U. *Obshtestveno mnenie*, S., 2001.
2. Peters, S. *Gen X in the Newsroom. Expectations, attitudes don't fit traditional culture*, dostupno na adres: <http://www.mediamanagementcenter.org/research/genX.asp>.
3. Randall, D. *The Universal Journalist*, 2007, Pluto Press.
4. McManus, John. *Market-driven Journalism*, Sage, 1994.
5. Kunchik, M., Tshipfel A. *Vvedenie v naukata za publitshistika I komunikatshii*, S., 1998.
6. Prohorov, E.P. *Vvedenie v teoriu zhurnalistiki*, M., 2003.
7. Simeonov, V. *Preszhurnalistikaa*. S., 2010
8. Popova, M. *Zhurnalisticheska teoriya*. S., 2012.
9. *Predstavitelno izsledvane na sotshiologicheska agentshiya « Galup »*, 2012г.

ТЕЛЕВИЗИОННИЯТ ОБРАЗ В ПРАКТИКАТА НА ЖУРНАЛИСТА - ИНФОРМАЦИОННА СТОЙНОСТ И ЕСТЕТИЧЕСКО ВЪЗДЕЙСТВИЕ

ас. Росен Петров

Бургаски свободен университет

THE TV IN THE JOURNALIST PRACTICE – INFORMATION VALUE AND AESTHETIC IMPACT

As. Rossen Petrov

Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В статията се разглеждат методи и похвати за постигане на художествени решения, създаващи картинната пластика на телевизионния образ – основен фактор в творческия процес на журналиста. Информацията се изгражда от документалността на събитието. Фактите не трябва да се представят в тяхната елементарна привидност, а да бъдат обогатявани от силата на визуалната драматургия. Тя е в основата на естетическото въздействие върху телевизионния зрител.

Ключови думи: телевизионен образ, визуална драматургия, специфика на телевизионния език

ABSTRACT: The article looks into methods and techniques for reaching artistic decisions, developing the picture plastic of the TV image – a main factor in the creative process of the journalist. The information is built by the documentary character of the event. The facts should not be presented in their elementary appearance, they should be enriched by the strength of the visual dramaturgy. It is in the basis of the aesthetic impact over the TV viewer.

Key words: TV image, visual dramaturgy, specificity of the TV language

Информационните технологии направиха света малък и го побраха в рамките на телевизионния приемник и монитора на компютъра, а с натискането на един бутон на дистанционното управление можем да се пренесем във всяка точка на света, която пожелаем. Цивилизацията на образите достига своя апогей. Те нахлуват в информационното пространство

и го изпълват изцяло. Скоростта, с която се предава информацията, превърнаха времето и пространството в единно цяло.

В тези условия нараства ролята на субективния фактор - практиката на оператори, журналисти, водещи, режисьори и др., които изграждат творческия процес при визуализацията на събитията. Богатството на образите, включени в движението на информацията към телевизионния зрител, правят възприятието живо и динамично.

Спецификата на телевизионния разказ се осъществява най-пълноценно, когато авторите познават и боравят с всички езикови форми на филмовото творчество. Киноизкуството ги създава десетилетия наред, като те се утвърждават и доказват във времето като система от похвати, формиращи драматургическите особености на филмовата стилистика. Всяка една литературна идея, съдържаща се в написаното слово, може да се превърне в картинна пластика, която да изгрее на филмовия екран. Литературните образи се трансформират във филмови, като оживяват във фотографичността на двуизмерното изображение.

Всички познаваме силата на кинематографичното въздействие, което помага публиката да се идентифицира с изживяванията на героите. Тази психологическа специфичност се запазва и върху екрана на телевизионния приемник. Преживявайки емоционален екстаз, зрителят сам става участник в събитието и съпреживява видяното. И това се случва в преситения от зрелища съвременен глобализиран свят, когато филмова продукция с различен характер и качество залива зрителите киноmani с пищността на цветовете, а вече и на 3D образите. Въпреки това масовият зрител в по-голямата си част е привлечен и обсебен от телевизията, защото **телевизионният екран създава определен вид интимност, индивидуален и психологически контакт с реципиента и с неговия социален мир.** Телевизията не само привлича аудиторията си, но и я създава. Тя формира своя специфична телевизионна среда и се бори за нея. Телевизионната програма с различните си формати се стреми да изгради голямо жанрово разнообразие, с което да привлича вниманието, да задоволява вкусовете, да създава емоции, да ражда надежди.

В телевизионните журналистически жанрове реалността се пречупва и обогатява от субективния индивидуален усет на журналиста и оператора – заснетият материал получава не само завършена сетивна форма, а се зарежда с духовната енергия, която дава живот и емоционалност на образите. В тази посока на мисли Вл. Михайлов споделя: „Общо взето, по отношение на търсената специфика неоспорима истина е, че телевизията се влияе както от своята природа, така и от оригиналните, несрещащи се в никое друго

изкуство или средство за масова комуникация взаимоотношения с аудиторията”.(1)

Телевизионните изразни средства функционират интегрирано в единна система, синтезираща игралното и документалното в диалектика, пропита от въздействието и опита и на другите изкуства - слово, музика и пластика. Съществените различия между кино и телевизия идват от големината на образа, както и от неговото качество. Филмовият екран нараства все повече и повече като променя формата и размера си, а телевизионният екран остава почти непроменен, и то дълги години. Това определя и спецификата на телевизионното изображение, като **основният акцент пада върху едрия план и детайлите**. Електронният образ концентрира върху себе си вниманието на аудиторията и ѝ въздейства със силата на внушението. Персонажите присъстват не само като физически образи, а разкриват своето емоционално-психологическо състояние, възбудено от действието.

По този начин **телевизията като средство за масова комуникация създава своя естетическа самостоятелност, която се базира върху типологията и спецификата на образите**. Всеки зрител възприема по различен начин въздействието на разностранния информационен поток, който или приобщава зрителя към идеите си, или го дистанцира от тях. Контактите са многополюсни и са свързани най-вече с интелектуалното и естетическото развитие на индивидите, формиращи телевизионната аудитория. Това е максима, с която трябва да се съобразява всеки журналист, работещ в телевизионна медия.

Телевизионният журналист моделира образи и то живи образи, населяващи събитийността на информационното пространство. С помощта на камерата, микрофона и всички изразни средства, формиращи телевизионната специфика, той трябва не само да се докосне до повърхността на проблематиката, а да навлезе в нейната дълбочина.

Новината с документалното си съдържание формира един от основните принципи на телевизионната естетика – т.нар. **„ефект на присъствие”**. Прекият видеорепортаж от мястото на събитието става един от основните белези на оригиналното телевизионно творчество. Процесът на създаването на видеорепортажа винаги включва творческа намеса, конструиране на показваното събитие. Културните, художествените и спортните събития се превръщат в спектакли именно благодарение на колективните творчески действия на екипите, които прилагат различни възможности за художествени обобщения, анализи и иносказания. По този начин „чистата” информация, присъща за масовия комуникатор, се превръща в качествено телевизионно произведение на изкуството.

Всеки телевизионен образ е съставна част от мозайката на събитийността. Той трябва да се родее с нея. Да улавя и претворява мига, свързан с времето и пространството, в които **факторът документалност е основополагащ**. „Смисълът на документалността е да се убедят зрителите в истинността на това, което протича пред тях, в достоверността на фактите, станали обект на телевизионна реализация.

Разбира се, едва ли изискването за документалност може да се разпростира върху цялата телевизионна програма, но поне безспорно е, че когато документалността е налице, предаването звучи по-убедително. Едно странично доказателство за силата на документалността като елемент от телевизионната специфика е забелязващото се в последните десетилетия под влияние на телевизията раздвижване по адрес на документалната фактура и в литературата (мемоарите), и в театъра (документалните драми на автентични материали), и в киното (възстановката на исторически събития)”. (2)

Кадърът като естетизирана структура носи в себе си съдържателно-смиловата концепция на авторите. Тя се разкрива изцяло в използваните от оператора разнообразни визуалните аспекти, създаващи пластическата фактура на образите. Цялостната организация на изобразителния материал се свежда до композицията, която трябва да разкрие фактологията и да подкрепи желаното съдържание. Лев Кулешов обръща специално внимание на композицията на кадъра: „Кинематографичният материал трябва да бъде необикновено прост и организиран. Ако филмът е построен монтажно, то всеки кадър трае определено късо време. И за да може в този кратък отрязък да бъде видяно, съобразено и отчетено всичко, което се показва, необходимо е съдържанието на дадения кадър да се поднесе в най-добрия конкретен вид и максимално организиран”. (3)

Абстрахирайки се от снимачната техника и нейните технологични показатели при киното и телевизията, ще видим, че и при двата вида заснемане важат едни и същи художественотворчески правила и концепции, свързани с композицията на кадъра и различните похвати, които я изграждат. Изборът на кинематографичните планове, гледните точки, необичайните ракурси, оптическите намеси, движението на камерата и др. създават визуалната стилистика и художествения потенциал както на филмовия, така и на телевизионния кадър. Информационният поток не трябва да носи елементарната илюстративност на събитията, а да създава дълбоки психологически следи в мисловния процес на телевизионната публика. Отделните кадрови съдържания създават знакови форми, определящи визуалната семантика, свързана със събитието, развиващо се във времепространствения ритъм.

Субективният фактор, който е определящ за индивидуалния художествен замисъл на авторите, създава значимата творческа компонента, естетизираща обекта на внимание, който се превръща в конкретно материално произведение. Както се изразява Бахтин: „Преди това и независимо от произведението естетическият обект не съществува - той се ражда за първи път заедно със самото произведение”. (4)

Както посочихме, авторът-оператор не отделя докадровото пространство в неговия елементарен образ, а привнася своя усет и опит в използването на кинематографичните изразни средства за пресътворяване и одухотворяване на материалната действителност. Богатството на образната драматургия превръща бъдещия информационен продукт в телевизионно произведение на изкуството. Големите възможности на снимачната техника отварят широко художественотворческия кръгзор на операторите. Вл. Михайлов споделя в своята теоретична разработка „Телевизия днес”: „Както вече обърнах внимание, от една страна, телевизията се разглежда от гледна точка на теорията на масовите комуникации. От друга страна, телевизията се търси като съставна част от света на изкуствата, съобразено с установените положения на естетиката. И от трета страна, телевизията се определя като своеобразна смес от теорията на изкуствата и от теорията на масовите комуникации, в която „смес” по-голямата част изследователи днес виждат параметрите на собственото телевизионно творчество”. (5)

Отношението към творческия процес, обвързан с информацията и начина на нейното създаване, ще бъде винаги интелектуален мост между телевизионната аудитория и хората, които създават телевизионната продукция.

Телевизионният репортаж като основен филмов летописец отразява всяко събитие, като гарантира неговата обективна и актуална насоченост. Персонажите, участващи в хода на събитието, създават част от драматургията на репортажа. Нейната визуална и словесна стойност се изгражда от творческата намеса на оператора и журналиста. Изразните средства са различни, но се обединяват от сюжетната линия. Като сценарист и режисьор на този най-кратък информационен продукт, концентрирал в себе си характери, съдби, емоции, както и силни психологически моменти, журналистът трябва да познава всички изобразително-творчески елементи на филмовия и телевизионен език. Да притежава богата визуална култура в областта на фотографията, теоретични познания за киното: композиция на филмовия кадър, осветление, различни кинематографични планове, филмов монтаж и др. Без тези теоретически и практически познания изготвянето на този кратък информационен видеофилм ще бъде невъзможно.

Съвкупността на документалния факт и човешките съдби на различните персонажи създава историята на събитието. Тази история се превръща в информационен продукт, изпълняващ определени знакови функции, свързани пряко както с изображението, така и със словото, които създават структурата на новината. Когато говорим за **знакови форми на изображението**, не може да не споделим казаното от Божидар Манов по тази тема: „Следователно е възможно към анализа на композицията на кадъра да бъде приложен един чисто изобразителен подход, който ще изследва визуалната организация на конкретния пластически материал, неговото решение в илюзорното, триизмерното пространство на екрана. Същевременно композицията (като сложно организирана система от определени изобразителни значения), а и въобще кадърът (като носител на такива изобразителни значения) могат да бъдат третираны като конкретен „художествен текст“ и да се подложат на анализ в семиотичен аспект. Това вече е третото възможно равнище на анализ на кадъра - разкриване на неговата структура (докато процесът на изграждането му е алтернативният момент - синтез на значения), т.е. може да бъде потърсена знакова природа на изобразителната и изразната му система. Тогава вече кадърът може да бъде третиран в семиотичен аспект като текст, т.е. семантично организирана последователност (общност) от знаци”. (6)

Образната структура определя съдържанието на всяко събитие, предназначено за телевизионно излъчване, което достига до реципиента, който е с различни емоционално - естетически разбираня за живота. Идеята в творческата работа на журналиста е да се въздейства на максимален брой телевизионни зрители като ги приобщи към изживяванията на героите, участващи в документалния разказ.

Телевизионният технологичен процес се превръща в средство за комуникация и фактор за социално общуване. Телевизията става глобално явление като обединява милиарди хора в свидетели и участници в различни събития от обществено- политически, икономически и социален характер. Тя създава специфичен психологически феномен, потвърждаващ достоверността на фактите, които получават всепроникващо присъствие в битата на хората, потвърждаващо или променящо посоката и интензивността на техните социални и културни нагласи. В основата на тази културно-информационна промяна стои светът на образите и макар че те от филмови се превръщат в електронни, запазват същата сила на въздействие и върху телевизионния зрител. Благодарение на преобразуването на физическия образ в електронен посредством телевизионните камери и ретранслиран до домовете на хората, те стават свидетели на всяко информационно произведение, независимо от коя точка на света е излъчено.

Както стана ясно, в киното и телевизията изображението е в тясна зависимост от кадъра, който като форма и съдържание е основен сегмент в цялостната организация на визуалната информация. В семантичен план информацията е отражение на мисловния, духовния и практическия опит на оператора и журналиста. Картината и словото трябва да са в единно творческо цяло, определящо съдържателно-смысловата стойност на информацията, която се превръща в естетически обект. Този обект има своя конкретна пластическа структура, както и определена вътрешно-съдържателна форма, подкрепяща определена идейна задача. Тъй като говорим за художествено-естетическото съдържание на образа, стигаме до неговата организираност, свързана с всички композиционни елементи, изграждащи докадровата действителност.

Разсъждавайки върху изобразителните аспекти на кадъра, Б. Манов пише: „В пластически аспект кадърът все още се третира като пасивна материя с определени изобразителни и изразни възможности. Но разгледан в семиотичен аспект той се „активира”, разкривайки структурната организация на своята знакова природа, в която е кодирана информацията на авторовото послание. Тогава неговият код и знаци стават носител на „одушевени” стойности”.(7)

Тъй като телевизионната журналистика борави най-вече с образи, те са основополагащи и структурообразуващи за новината. Те онагледяват, провокират и предизвикват асоциации. Силата на телевизионния репортаж е в неговата образна структура, която се доближава много до филмовите похвати на „Великия ням”, т.е. информацията, която получава зрителят, се базира основно на различните „визуални решения” от страна на оператора в неговата творческа работа. Телевизионният образ може да се характеризира в две посоки: първата като образносъдържателна стойност, пряко свързана с новината, презентираща определена информация, насочена в публичното пространство; втората подчертава драматургията на изобразения факт, творческата намеса на операторските изразни средства, които одухотворяват и персонифицират участниците във всяко събитие и ги превръщат в герои.

И така, от казаното дотук **можем да обобщим:**

Телевизията от една страна е средство за масова информация, а от друга – вид изкуство със своя поетика и език. Всички особености на телевизионната поетика и език са свързани със спецификата на телевизионния образ.

- Образът в телевизионната публицистика има двойствена природа, той представлява симбиоза между документална основа и естетическа организация на материала. Телевизионният образ не е механичен отпечатък

на текущата действителност. При цялата фотографичност, близост до натурата, хроникалност на телевизията пресъздаваната от телевизионните образи действителност е конструирана – подбрана и интерпретирана. Информационните и публицистичните програми по телевизията имат естетически вектор и могат да постигнат високо художествено равнище.

- Специфичната естетика на телевизионния образ се проявява най-пълно в телевизионния репортаж, който има изключителното предимство да предава събитието от неговото *тук* и *сега* и да включва зрителя в потока на историята. Системата от образи в репортажа запазва във висока степен естественото течение на живота, като същевременно го осмисля и коментира. За тази цел образната система се изгражда върху принципите на драматургията като се включват наратив, действие, герои и се прилагат в една или друга степен всички основни кинематографични изразни средства – кадър и монтаж, план и фарт. В същото време телевизията допълва езика на киното като създава свой изобразителен и изразителен код. Като следствие и поради специфичната обстановка на възприятие се променя и начина на въздействие на образите върху зрителя.

Телевизионният образ е мощен инструмент в системата от средства на визуалната масова комуникация. Той ще остане такъв за дълъг период от време, докато не се открие друг източник на информация. А може би бъдещето ще принадлежи на холографския образ? Аудитория и персонажи ще се слеят в единно цяло. Телевизионният двуизмерен екран, създаващ дистанцията между зрителите и участниците в събитието, ще изчезне. Благодарение на новата визуална техника наблюдателят ще се слее с действието във филмовото произведение и ще се превърне в илюзорен участник... А дали това ще стане - бъдещето ще покаже.

Литература:

1. Ayzenshtayn, S. Izbrani proizvedenia v tri toma, t. II, S. Nauka i izkustvo, 1976
2. Bahtin, M. Vuprosy literatury i estetiki, M., 1975, s. 55
3. V sveta na kinoto, t. I, S., Narodna prosveta, 1983
4. Vertov, D. Statii. Dnevnitshi. Zamisli, S., Nauka i izkustvo, 1977
5. Dimitrov, M., Reportazhut – hudozhestven i informatshionen factor vuv filmovoto izkustvo, S., Izdatelsko atelie, 2003
6. Zhdan, V., Vuvdenie v estetikata na filma, S., Nauka i izkustvo, 1976
7. Mihaylov, VI. Predizvikelstvoto na audiovizualnite komunikatshii, S., NBU, 1996
8. Mihaylov, VI. Televiziyata dnes, S., Nauka i izkustvo, 1986, s.7, s.15, s.27
9. Mihaylov, VI. Litsheto na televiziyata, S., Nauka i izkustvo, 1981
10. Mihaylov, VI. Televiziyata tursi sebe si, S., Nauka i izkustvo, 1978
11. Mihaylov, VI. Otkrita li e televiziyata?, S., Roy komunikeyshun EOOD, 2003
12. Milev, N. Opit za elementarna teoriya na kinoto, S., Nauka i izkustvo, 1984
13. Manov, B. Teoriya na kinoizobrazhenieto, S., UI, “Sv. Kl. Ohridski”, 1996, s. 9, s. 10
14. Stoeva, E. Viziyata v dokumentalното kino, S., Action, 2005
15. Halachev, L. Dokumentalното kino – stupka po stupka, S., Kadiak film OOD, 2009
16. Chahiryayn, G. Izobrazitelny mir ekrana, M., 1977, s. 103

**СОЦИАЛНА ИНТЕГРАЦИЯ И ПРОФЕСИОНАЛНА
РЕАЛИЗАЦИЯ НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНЯ - РЕСУРСИ И
ДЕФИЦИТИ НА ПОДКРЕПЯЩАТА СРЕДА**

гл. ас. Генчо Вълчев
Бургаски свободен университет

**SOCIAL INTEGRATION AND PROFESSIONAL REALIZATION OF
PEOPLE WITH DISABILITIES – RESOURCES AND DEFICITS OF THE
SUPPORTING ENVIRONMENT**

Asst. Prof. Dr. Gencho Valchev
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Предложения материал има теоретико-изследователски характер. Съдържанието е базирано на анализ на научни публикации по темата за интеграцията на хора с увреждания (деца и възрастни), данни от изследвания на НПО и правителствени агенции, нормативни документи от световно, европейско и национално значение. Целта на изследването е да направи анализ и оценка на актуалните ресурси на обществото за пълноценно полиаспектно включване на хората с увреждания в живота на социалния функционален организъм.

Ключови думи: *инвалид, инвалидност, хора с увреждания, трудова заетост, социален ресурс, социално включване, интеграция*

ABSTRACT: This article has a theoretical and research character. The content is based on analysis of scientific publications on the integration of people with disabilities (children and adults) and regulations of world, European and national importance. The aim of the study is to make analysis and estimations of the actual resources of the society for complete multi-aspect integration of people with disabilities in the social functional organism.

Key words: *invalid, disability, handicapped, people with disabilities, employment, social resources, social inclusion, integration*

"Не увреждането е важно, а реакцията спрямо него"
Т.Диджънър

Въведение

Във връзка със започването на декадата на инвалидите се създаде широко известната Програма на ООН за действие в полза на инвалидите, приета с Резолюция 37/52 от 3 декември 1982 г. на Генералната Асамблея. Концептуално Програмата е ориентирана към изместване на акцентите от **ограниченията на възможностите**, създавани от уврежданията, към **развитие на потенциала**, който хората с увреждания притежават. България прие основния тезис на Програмата - правото на всеки човек на равнопоставен и достоен живот. Въпреки декларираните добри намерения се оказва, че **обществото** и **образователната ни система** не са готови за генерална смяна на концепцията и не са в състояние бързо и адекватно да реагират на новите стратегии в тази област.

В края на деветдесетте години на двадесети век в световен мащаб се извърши ревизия на възгледите за социалния статус на хората с увреждания. Остарелите държавни политики и стратегии в социалната и образователната сфера, базирани на сегрегационни принципи също претърпяха ревизия. Разбира се, промяна на обществените нагласи и еволюцията на възгледите за взаимодействието на човека с природа и ролята и мястото на индивидуалната личност в социума не беше еднократен акт, а продукт на продължителни дискусии на всички социални нива – академично, политическо, експертно, обществени организации и граждански сдружения. В последните години резултата е очевиден, въпреки че далеч не са постигнати консенсусни позиции по всички аспекти по съдържанието и стратегиите за решаване на обществения казус «интеграция на хората с увреждания» и въобще на проблема за социалното приобщаване и еманципация на «различните».

1. Стратегически подходи за дефиниране на инвалидността.

1.1. Генезис и еволюция на идеите и моделите в световен и ЕС мащаб.

В световната практика са известни два подхода към оценката на увреждане-то – медицински и социален. Според медицинския подход, човекът с увреждане е „инвалид“, болен, нуждаещ се от лечение и обгрижване. Социалният подход разглежда увреждането като социален феномен и усилията са насочени към компенсиране на негативните му ефекти, оказващи влияние върху социализацията на човека. *В страните с развита демокрация като водещ е утвърден социалният модел на експертизата, а ролята на медицинската диагностика е допълваща.* (Костакиев, К., 2004).

Проблемите с универсализирането на терминологията и дефиниране на съдържанието на категориите „инвалид“, „инвалидност“, „хора с

увреждания”, „увреждане” и тяхната сателитна понятийна система до голяма степен повлияват формирането и адекватността на подходите и стратегиите за пълноценно включване и приобщаване на тази група (хора с увреждания). Основните модели –медицински и социален – се проявяват още на ниво терминология и дефиниране на понятията и намират своето развитие и реализация в научните изследвания и модели, политическите стратегии, нормативната уредба и социалните практики.

Паралелно с дефинициите на СЗО (които в същността си са медикализирани), в „Програмата на ООН за действие в полза на инвалидите” се дава допълнително определение на понятието **"инвалидност"** или **"социална недостатъчност"**, в което за първи път се отчитат факторите, които оказват влияние върху взаимодействието между индивида и неговата социална среда.

"Инвалидността (социалната недостатъчност) е функция от взаимоотношенията между инвалидите и тяхното обкръжение. Тя се проявява тогава, когато инвалидите се сблъскват с културни, физически или социални бариери, които правят невъзможен достъпа им до различните социални системи, които са достъпни за останалите граждани. По такъв начин инвалидността се превръща в загуба или ограничение на възможностите за участие в живота на общността на същото равнище заедно с останалите" (Maudinet, 2005: 19; World Programme of Action 1983: 3).

Това е повратен момент в подходите към инвалидността и хората с психофизически дефицити, защото те започва да се възприема не само като проблем на медицинското лечение и медицинската рехабилитация, но и като социален проблем.

През 2001 година в резултат на по-нататъшната работа по усъвършенстване дефиницията на понятието "инвалидност" и най-вече на самата класификация, СЗО приема Международна Класификация на Функционирането, Инвалидността и Здравето (International Classification of Functioning Disability and Health - ICF). В нея се използва термина **"инвалидност"** ("disability"), който се дефинира като: **"многоизмерно явление, произлизащо от взаимодействията между хората и тяхното физическо и социално обкръжение"** (по Морачевска,2005). В същност тези термини заменят по-рано използваните "увреждане", "инвалидност" и "социална недостатъчност", което дава възможност да се разширят възможностите за класификация и да се опише позитивният аспект.

Въпреки че дефинициите на ICIDH са много популярни, също са подлагани на критика или за конкретните цели на социалната политика към инвалидите, или за целите на една или друга международна организация са въвеждани други, често представляващи някаква модификация на тези определения. (Б.Ивков,2007:20). За целите на Конвенция 159 на МОТ относно професионалната рехабилитация и заетост на инвалидите и свързаните с нея Препоръки, терминът **"инвалид"** означава: **"...индивид, чиито перспективи за осигуряване, запазване и прогрес в подходяща**

заетост са значително намалени в резултат на признато физическо или умствено увреждане" (Конвенция № 159 1994; Перспективи 1996: 14; Препоръка № 168 1994; Диджънър, Коустър-Дриис 1995:453). Тази дефиниция акцентира върху **възможностите на инвалидите за трудова заетост** и това е естествено, защото самата дефиниция попада в класа на дефинициите, създавани за определени цели - в случая професионална рехабилитация и трудова заетост. Същевременно тя разглежда възможностите за труд и наличието на проблеми в сферата на заетостта като резултат от "признато физическо или умствено увреждане". Тук са игнорирани редица социални компоненти, които също определят, много често доминирайки над всички останали, "перспективите за осигуряване, запазване и прогрес в подходяща заетост" - например това са господстващите негативни стереотипи, социални представи и предразсъдъци в дадено общество по отношение заетостта на инвалидите; създаваните от общността и/или обществото социално-икономически и политически условия, в чийто контекст се реализират перспективите за трудова заетост на инвалидите; създаваните от неинвалидите бариери пред достъпа на инвалидите до наличните в общността и обществото ресурси и т.н. Следователно дефиницията на МОТ попада по-скоро в медицинското смислово пространство, отколкото в социалното. (Б.Ивков, 2007:21).

Почти идентична е и дефиницията на МОТ (2002) в приетия Кодекс за действие при управление на инвалидността по месторабота, в който понятието "**инвалид**" е определено като: "лице, чийто перспективи за получаване, връщане, оставане и прогрес в подходяща работа са в значителна степен ограничени вследствие на установена физическа, сензорна, интелектуална или психическа инвалидност".

Декларацията на ООН за правата на инвалидите, прокламирана от Генералната Асамблея на ООН с Резолюция 3447 (XXX) от 9 октомври 1975 г., чл. 1, **определя понятието "инвалид"** по следния начин:

"Терминът "инвалид" означава всеки индивид, неспособен да си осигури напълно или частично необходимите условия за нормален самостоятелен и/или обществен живот, в резултат на вродени или придобити ограничения на неговите физически и умствени способности" (по Б.Ивков, 2007:21).

И тук, както и в дефинициите на МОТ, се акцентира върху неспособността на човека да си "осигури... необходимите условия за нормален самостоятелен и/или обществен живот". Пренебрегнати са социалните условия, социалните интеракции между индивида и социалната среда, липсва и ролята на социалните бариери, които издига обществото пред инвалида. С други думи, в тази дефиниция липсват взаимодействията между социалните условия на живот и очакванията на индивида и неговите възможности и способности. Така тази дефиниция, подобно на почти всички останали, които разгледахме до сега, се разполага повече в медицинското, отколкото в социалното смислово пространство. Нещо повече, тук присъства терминът "нормален", който е твърде абстрактен и дискусионен и е присъщ

повече за медицинското, отколкото за социалното смислово пространство на инвалидността.

През 90-те години на ХХ век се появяват Стандартните правила на ООН за равнопоставеност на инвалидите. В тях понятието "инвалидност" ("disability") се дефинира така:

"Терминът "инвалидност" включва в себе си значителен брой различни функционални ограничения, които се срещат сред населението във всички страни по света. Хората могат да станат инвалиди вследствие на физически, умствени или сензорни увреждания, здравословни състояния или психически заболявания. Такива увреждания, състояния или заболявания могат да бъдат трайни или временни" (Стандартни правила, 1997: 17).

Може да се твърди, че тази дефиниция е изцяло медицинска и затова вероятно в Стандартните правила допълнително се въвежда дефиниция на понятието **"социална недостатъчност"** ("handicap"), което всъщност представлява **дефиниране на социалната страна на инвалидността**. Социалната недостатъчност се определя като: *"загуба или ограничение на възможностите за участие в живота на обществото наравно с другите. Тя предполага отношение между инвалида и неговото обкръжение. Този термин се използва с цел да се подчертаят недостатъците на обкръжението и много от аспектите на дейностите на обществото, в частност в областта на информацията, връзките и образованието, които ограничават възможностите на инвалидите да участват в живота на обществото наравно с другите"* (Стандартни правила, 1997: 17). Това понятие е носител на социални характеристики на инвалидността, защото акцентите са върху дефицитите, които създава социалната среда на инвалида в процеса на неговите многоаспектни взаимоотношения със социума.

От направения кратък обзор произтичат следните изводи:

1) Повечето от разгледаните дефиниции на СЗО, ООН и МОТ са от медицински аспект. Това е следствие от доминирането на медицинските модели на инвалидността от 50-те до 90-те години на ХХ век. След зараждането на световното движение на инвалидите за граждански права и за борба с дискриминацията в края на 60-те и началото на 70-те години на миналия век, много скоро се появяват и първите немедицински дефиниции на инвалидността, чрез които вниманието се насочва към проблемите на инвалидите, детерминирани от обществените взаимоотношения.

2) СЗО, ООН и МОТ по-често дават дефиниция или на понятието "инвалидност", или на понятието "инвалид", а не и на двете понятия. Така се поставя знак на равенство между тях. А това не е вярно, защото понятието "инвалидност" отразява и описва определено състояние и/или процес, а понятието "инвалид" отразява и описва личността, човека, попаднал в това състояние или в този процес.

Инвалидността, независимо дали е породена от увреждане, травма и/или хронично заболяване (медицински аспект), или е породена от социалните интеракции между инвалида и обществото, от организацията му (социален аспект), или и от двете (биосоциален аспект) винаги е явление и процес,

винаги е нещо, което поражда обектно-субектни отношения. Инвалидът, като носител и изразител на инвалидността, винаги поражда субектно-обектни отношения. Ето защо винаги когато се дефинира едното понятие, трябва да се дефинира и другото, независимо от възможната същностно-съдържателна повтаряемост (Б.Ивков,2007:23).

В Европейския съюз не съществуват универсални дефиниции на понятията "инвалидност" и "инвалид". В някои страни дори се прилагат по няколко дефиниции, които се използват за различни цели - напр. в сферата на социалната и професионалната рехабилитация и заетостта, в сферата на образованието, здравеопазването и др. Ако съществува известно сходство в дефинициите на инвалидността в някои от сферите на социалната политика, то *"правните дефиниции във всяка страна се различават по отношение на поддържането на дохода, мерките по заетостта или социалното асистирание в ежедневиия живот"* (Degener, 2004).

Анализът на документите, свързани с хората с уврежданията показва, че в страните-членки на ЕС се използват често дефиницията, според която *"инвалид е това лице, което поради травма, болест или вродено увреждане изпитва сериозни трудности или не е в състояние да извършва дейностите, които лице на същата възраст обикновено е в състояние да извършва"* (Глембицка 2004: 145).

Това е по-скоро подход към инвалидността, поставящ акцент върху социалния аспект на това сложно явление. „Същевременно всяка страна-членка има различна система за експертиза на инвалидността и едно лице, което е признато за инвалид в една страна, в друга може да не получи този статут” (Б.Ивков,2007:23).

Понятието "социални права"

В Доклада за достъпа на инвалидите до социални права (Maudinet, 2005: 10-11) дава дефиниция на понятието **"социални права"**, което се прилага в Доклада за социалните права, изготвен от Мери Дейли (2002): *"Въпреки наличието на различни способи за дефиниране и тълкуване на социалните права, настоящият доклад се основава на разбирането, че те се отнасят както до индивидуалните нужди, така и до общественото сближаване. При това положение социалните права са онези разпоредби, изразени в правови и други форми, които са необходими за удовлетворяване социалните нужди на хората и за укрепване на социалната кохезия и солидарност. При очертаване съдържанието на социалните права докладът следва подхода на Европейската социална харта с оглед очертаване отделните области на социалните права, упоменати в характеристиките на тази дейност. Ето защо в него социалните права се тълкуват като обхващащи жилищното настаняване, социалната защита, трудовата заетост, здравеопазването и образованието (к.м., Б.И.)"* (Дейли 2002: 23; Модине 2005: 10-11, по Б.Ивков 2007).

Понятието "здраве"

Понятието **"здраве"**, използвано в Доклада на Модине от 2005г., всъщност е дефиницията на понятието, приета от Конференцията на СЗО в

Отава през 1986 година. Според нея здравето: *"означава способността на всеки човек да идентифицира и реализира собствените си аспирации, да задоволи потребностите си и да промени или да живее в социална среда, която трябва да включва достойно жилище, нормален достъп до образование, здравословно хранене, трайна заетост с редовно заплащане, както и подходяща социална защита"* (Maudinet, 2005: 11).

Понятието "състояние на инвалидност"

Понятието **"състояние на инвалидност"** е взето от Доклада за социалното включване от 2002 г. - Европейска комисия, Генерална дирекция по заетост и социални въпроси. Тук инвалидността се разглежда като: *"един от факторите, които излагат лицата на риск от неприятна бедност, т.е. ситуация, в която тези лица "не могат да участват напълно в икономическия, социалния и политическия живот и/или техния доход или други средства (лични, семейни, социални или културни) не са достатъчни за подобряване стандарта им на живот на ниво, което се смята за приемливо в обществата, в които живеят тези лица"* (Maudinet, 2005:11). В тази дефиниция се прави директна връзка между инвалидност и бедност, а акцентът е поставен върху социалните елементи на инвалидността като социален проблем. Много изследвания (Ивков 2003; Блакстър 1976; 1981; Островска, Шикорска 1996; Островска, Шикорска, Суфин 1994 и др.), които показват, че между инвалидността и бедността съществува пряка връзка, защото обикновено инвалидите (особено тези с видима инвалидност) най-често са безработни, лишени са от възможности за поддържането на повече от един (обикновено това е някакъв социален фонд) източник на доходи, а от друга страна, са "претоварени" с разходи за лечение и медицинска рехабилитация, т.е. състояние, подобно на ситуацията при трайна безработица.

И съвсем не случайно вече се дискутира възникването на **модел на инвалидността, разглеждана като безработица (или незаетост)**. Разглеждането на този модел е извън предмета на това изследване, затова тук само ще споменем, че именно при този модел се смята, че е възможно да се говори за ликвидиране на понятието "инвалид" и индивидите, засегнати от някакъв вид инвалидност смислово да се обединят с безработните. Условието за това е обществото да ликвидира всички съществуващи ограничителни бариери, за които се споменава в досега цитирани дефиниции. При една такава дискурсивна трактовка на проблема, хората с различни увреждания, инвалидите, които работят, няма да се отличават (или различават) от останалите от гл.т. на отношението на обществото към тях (Б.Ивков, 2007:25).

Понятието "достъп"

Понятието **"достъп"**, което се предлага в Доклада за достъпа на инвалидите до социални права, означава *"възможност за овладяване и използване на правните и социалните възможности, свързани с определена система. По отношение на всеки това означава способност за избор, участие и ангажиране"* (Maudinet, 2005: 11)

Подходът към дефиниране на тези базисни понятия недвусмислено демонстрира философията и стратегическите тенденции на ЕС по отношение на разбирането на инвалидността. Тя се дискутира в рамките на социалния аспект, приема се предимно като следствие от дейността на обществото и от въздействието на социалните бариери, които то поставя пред свободния и равностоен достъп на хората с увреждания до обществените ресурси. В този аспект въпросите за борбата с дискриминацията, социалното включване, социалната интеграция и професионалната реализация на хората с увреждания придобиват първостепенна важност се превръщат в основни въпроси в сферата на инвалидността и дефицитарното развитие и въобще в сферата на психофизическата различност.

1.2. Еволюция на подходите и моделите в РБългария

След обстойни проучвания на документите в българско правно-нормативно пространство Б.Ивков (2007) констатира: „До средата на месец декември 1995 година у нас точно определение на понятието "инвалид" почти отсъства. Инвалидността се подлага на експертиза на основата на принципа "квалификация-деквалификация", като се оценява единствено през призмата на загубената трудоспособност.” (Б.Ивков, 2007:38).

До 2000 г. „инвалидността” (като факт, степен и съдържание) се определя от Трудово-експертните лекарски комисии(ТЕЛК). Те класифицират степента на **инвалидност** в рамките на три групи (Наредба № 36 - ДВ, бр. 69, 1975, действащата до 2000г.):

- Първа група инвалидност се определя на лица, които „поради здравословното си състояние са загубили напълно трудоспособността си за какъвто и да било труд”. (чл. 52, ал. 1). Когато лицето се нуждае от чужда помощ (необходимост от всекидневни грижи, помощ, надзор, независимо от това къде и от кого се осъществяват), ТЕЛК вписва в експертното решение "първа група с чужда помощ”. (чл. 53, ал. 2).

- Втора група инвалидност се определя на лица, които поради здравословното си състояние са загубили трудоспособността си, както за своята професия, така и за каквато и да било друга професия, но могат да бъдат приспособени към труд при специално създадени за тях условия. (чл. 54, ал. 1).

- Трета група инвалидност се определя (чл.55): а) на лица, които поради здравословното си състояние са променили или трябва да променят професията си с друга от по-ниска квалификация; б) на лица, които поради здравословното си състояние са променили или трябва да променят условията на труд в упражняваната от тях професия, или да преминат на работа с намален работен ден.

От позициите на съвременното разбиране на инвалидността този подход е дискриминационен и неоперативен по отношение на интеграцията и включването на хората с увреждания. Той стимулира

сегрегацията и маргинализирането на тази социална група и поставянето и в изолация.

Между 1995г. и 2005г. влиза в сила няколко нормативни документа, които дефинират инвалидността и други базисни понятия, свързани с хората с увреждания. (Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите ДВ, бр. 112, 1995, Наредба за експертизата на работоспособността, от 17 юли 2000 г.; Закон за изменение и допълнение на Закона за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите, ДВ, бр. 61, 2000; "Национална стратегия за равни възможности за хората с увреждания, 2005г.). Освен категориите „инвалид” и „инвалидност” те въвеждат и дефинират понятията

- "инвалиди с ограничена трудоспособност"(ДВ, бр.112, 1995); .
- "социална интеграция"(ДВ, бр. 61, 2000);
- "инвалид с трайно увреждане"(ДВ, бр. 61, 2000);
- "увреждане"(Национална стратегия, 2005);
- "хора с увреждания"(Национална стратегия, 2005);

В повечето от приетите дефиниции присъстват допълнителни понятия, подаващи се на произволни и субективни тълкования и в същността си са неточни и дискриминиращи в различна степен. Като цяло в тях присъства предимно медицинска терминология и доминира медицинският модел. Всъщност представляват опит за хибридизация – с медицинска терминология да се опише социален модел.

От 01.01.2005 г. влиза в сила ***Закона за интеграция на хората с увреждания /ЗИХУ/*** (ДВ. бр.81 от 17 Септември 2004г.). Очакванията към него са големи и той до известна степен ги оправдава, като акцентира върху социалния модел на подход не само в дефинирането на основните категории, но и въобще в подхода към решаване на проблемите на хората с увреждания. Пропуските и несъвършенствата в него се проявяват бързо и той претърпява многобройни изменения и допълнения, първото едва четири месеца от влизането си в сила (ДВ. бр.28 от 1 Април 2005г.), а последното от 2010г. (ДВ. бр.98 от 14 Декември 2010г.). Законът е основният нормативен документ, с който се уредждат обществените отношения, свързани със статута и интеграцията на хората с увреждания в РБългария. Създадена е Агенция за хората с увреждания, която осъществява изпълнението на държавната политика чрез различни лостове, визирани в чл.8 и чл.9 от ЗИХУ.

На-значителни в аспекта на настоящото проучване и от гледна точка на социалната практика са Глава Трета „ОЦЕНЯВАНЕ НА УВРЕЖДАНЕТО И НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ”, която регламентира е процедурите за оценяването на увреждането и на възможностите за интеграция чрез медицинска експертиза и социална оценка и Глава Четвърта „ОБЛАСТИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ”, в която в пет обособени раздела са уредени

профилактиката и рехабилитацията на уврежданията, образованието и професионалната подготовка, трудовата заетост, процедурите за създаване на условия за достъпна жизнена и архитектурна среда и социално-икономическата защита на хората с увреждания. Към закона е създаден и влиза в сила *Правилник за прилагане на Закона за интеграция на хората с увреждания*, в който детайлно са указани редът и начинът за прилагане на основните стратегии и регламенти, залегнати в закона.

В българската нормативна уредба са в сила и други законови и подзаконовни нормативни актове, стратегии, планове и програми (1998-2011г.), които в различна степен имат отношение към хората с увреждания (деца и възрастни), техния статут, здравно осигуряване, подпомагане и социална (образователна, трудова) интеграция и професионална реализация. Всички те са функция на визии и стратегии (повлияни от външни и вътрешни фактори) и продукт на еволюиращи обществени процеси и взаимоотношения. Общата тенденция с която се характеризира идейната им насоченост е все по-доминиращата позиция на социалния модел, което не е изненадващо, имайки предвид европейските тенденции.

2. Статус на проблема за подкрепящата среда. Дефиниране и анализ на стратегическите дефицити

За съжаление в съвременната реалност битуват наслагвани в дългосрочен план неблагоприятни представи за хората с увреждания, които са в основата на отношението на обществото като цяло към тях. Пред реализацията на този труден проект – интегрирането и приобщаването на хората с увреждания - възникнаха множество проблеми от различно естество и с различен генезис, които могат да бъдат относително обособени в няколко групи:

Промяна на широките обществени нагласи.

В същността си интеграционният процес е двупосочен. Необходимо е не само желание от страна на хората с дефицитарен психофизически статус за самостоятелен и пълноценен живот в социума, но и готовност от страна на обществото да приеме тези индивиди.

В международен план днес се говори изключително много за процесите, свързани с интеграцията, социализацията и адаптацията на хората с увреждания, като се признава правото им на участие във всички сфери на обществения живот наравно с останалите. Обществото признава за свой дълг да гарантира човешкото достойнство и качеството на живот на тези хора, да намалява във възможно най-голяма степен бариерите, които са поставени

пред тях, за да могат да достигнат до пълноценна интеграция, както и да подкрепят техния стремеж към независимост и автономност.

Предпоставка за успешното интегриране на лицата с дефицитарно развитие са настроеността и нагласите в обществото. Те често са доминирани от погрешни представи, съжаление, безразличие, негативизъм. За да се случи преходът от дискриминация и сегрегация на цяла категория хора към развитието на потенциала на всяка отделна личност, трябва да се променят нагласите на всички участници в процеса: от обикновените хора до политическите субекти и форматорите на общественото мнение.

Стратегически идеен дефицит, административна незрялост и несъвършени правни регулатори.

Колкото и да са добри разработените политики за решаване на даден проблем, резултатът от прилагането им е пряко зависим от капацитета на администрацията, която ги прилага. Тези негативи не се отнасят до всички субекти на политическата и административната система и не са с перманентен характер.

Правните регулатори са базисните условия, които дава възможност за равни шансове и равнопоставеност на хората. Те регулират отношенията, възможностите, избора – или най-общо казано, регулират живота в общността. Такъв регулатор са и *Стандартните правила на ООН за равнопоставеност и равни шансове на хората с увреждания*, които определят сферите на равнопоставено участие, които би трябвало да дават възможност на хората с увреждания да участват в обществения живот, да проявяват лична и обществена активност, да живеят живота на общността, към която принадлежат са: Достъп – архитектурен и до информация; Образование; Трудова заетост; Семейство и личностен интегритет; Култура, отдих, спорт, туризъм и религия. (*Правата на хората с увреждания в България, 2002 г.*).

През последните няколко години поведенческата адекватност и административният капацитет на регулиращите субекти, както и ефективността на регулаторните механизми значително се повишиха, в следствие на което интеграцията на хората с увреждания започна придобива реални измерения.

Ресурс на образователната система.

Образователната интеграция не е просто институционално преместване на ученици от един тип училище в друг, а един цялостен и същностно нов процес. За онези деца, които нямат равен старт е необходимо да се полагат специални грижи, с оглед тяхното пълноценно участие в образователния процес, както и да се създаде подкрепяща среда. Това е цялостна система от

взаимно подкрепящи се действия, която не може да бъде изградена парциално.

За децата със специални образователни потребности е необходимо създаването на система от подкрепа, включваща помощ в учебния процес, организиране на допълнително обучение и достъпност до външни на училището ресурси. Компонентът „интегрирано” в концепцията за „интегрирано образование” не се отнася единствено до училищната среда. Това е цялостен процес, който включва (според Декларацията от Саламанка) и т.нар. „реhabилитация основана върху общността”, което означава:

- включване на децата със специални нужди в общи дейности, вътре и вън от училището, с останалите деца;

- включване на ресурсите на общността (общинска администрация, местни НПО и инициативни групи, дружества на творци, театри, близките университети и др.) в провеждането на дейности, насочени към децата със специални потребности.

Образователната интеграция като проблем има по-широки социални измерения и не може да бъде решена само с мерки в областта на образованието. Необходимо е не само постигане на подкрепяща среда и целенасоченост на усилията, но и нормативно аргументирано участие на различни социални формирования, организации и институции в комплексната реализация на стратегията за интегриране на децата със специални образователни потребности, съобразно следните подходи:

- *Индивидуален подход*
- *Интердисциплинарен* подход – изграждане на екипи от професионалисти с допълващи се компетентности на всички нива на управление и реализация на процеса, които поддържат мултикомуникативни връзки помежду си;
- *Партиципативен подход* при управлението и реализацията процеса на интеграция на всички нива;
- *Разработване и прилагане на стандарти* за добри практики в областта, които да следват международните образци, като същевременно са изпълними и постижими в наши условия;
- *Създаване на условия за учене от опита* – участниците в процеса да разполагат с подходящи учебителни формати (групи за обсъждане, консултации, супервизия и пр.) които да им позволяват да изучават опита си от практиката и да интегрират наученото обратно в практиката. Този подход е известен като *reflective practice* и е апробиран в различни учебителни условия, включително и в България.
- *Адекватно обучение и консултиране (coaching)* на хората, които встъпват в нови социални роли или параметрите, на чиито социални роли се променят в значителна степен;

Принципите на интегрираното обучение са заложиени в Националния план за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или хронични заболявания в системата на народната просвета и са в синхрон с

декларацията от Саламанка (Саламанка, 1994). Интегрираното образование на децата със специални образователни потребности гарантира равнопоставеността им с останалите членове на социума и е показател за еволюционното ниво на всяко общество.

Архитектурен и информационен достъп.

Достъпът е от първостепенна важност в процеса на изравняване на възможностите във всички обществени сфери. *Достъпност* е ключово понятие по отношение на правата на хората с увреждания, понеже гарантираният равен достъп е условие за равните им шансове във всички сфери на социалното функциониране.

Достъпът има два основни аспекта – *достъп на архитектурна, материална среда и транспортни средства (физически достъп)* и *достъп до информация и комуникации*.

Ще разгледам двата аспекта поотделно предвид важното място, което те заемат в живота на хората с увреждания. Без осигурен адаптиран достъп е абсурдно да се коментира спазване на човешките права. Той е базисно условие за социалната адаптация, личностната и професионална реализация на хората с увреждания.

1) Достъпна архитектурна среда и транспортни средства

Премахването на архитектурните бариери е задължително условие за пълноценното участие на хората с психофизически дефицити в социалния живот. Мерките трябва да са насочени към развитието на стандарти и създаването на нормативни регламенти за осигуряване на достъп до жилища, публични сгради, обществен транспорт и други средства за предвижване, улици, както и др. елементи на архитектурната среда. Адекватната нормативната база и механизми за контрол се явяват гарант, че професионалистите, участващи в проектирането и изграждането на архитектурната среда, имат информация и реализират политиките по отношение на хората с увреждания и мерките за осигуряване на достъп. По този начин зискванията за достъпност ще бъдат включени в оформянето на архитектурната среда още от началото на процеса на проектиране.

Когато се създават стандарти и норми за достъп, трябва да се вземе и мнението на организациите на хора с увреждания. Те трябва да се привличат по места още в първоначалната фаза на проектиране на обществените среди, за да се осигури максимален достъп. (*Стандартни правила на ООН за равнопоставеност и равни шансове на хората с увреждания*)

В последните няколко години в национален и общински мащаб се приеха нормативни документи за осигуряване на достъпност на територията на съответната община, но това все още не е масова практика.

В момента материята на физическия достъп е уредена у нас в *Закона за устройството на територията и в Закона за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите /от.м./ Закон за интеграция на хората с увреждания /в сила от 01.01.2005г./*.

2) Достъпна информация и комуникации

В международните нормативни актове *.(Стандартни правила на ООН за равнопоставеност и равни шансове на хората с увреждания)* под формата на нормативи и препоръки са определени изискванията за достъп до информация и комуникации на хората с увреждания, като е необходимо да се отчита мнението на организациите на хора с увреждания.

У нас опитът показва, че достъпът до информация за услугите и документацията на административните служби е значително затруднен. Това поставя въобще под съмнение реалната възможност на хората с увреждания да са равнопоставени в общностите, в които живеят, защото достъпът е в основата на равнопоставеността и равните шансове. Напоследък са налице усилия за изграждане на специални обекти с осигурен достъп – дневни центрове, санаториални бази, но общата среда продължава да е неадаптирана. Повече усилия за адаптиране на средата полагат частните предприемачи, докато публичните инвеститори насочват усилията си към осигуряване на достъпност до специализирани обекти. По този начин се създава нов вид сегрегация, ново отделяне на хората с увреждания от обществото.

3. Възможности за труд и професионална реализация – актуално състояние и перспективи

„Трудовата заетост на хората с увреждания е национален приоритет, който изисква постоянно политическо и обществено внимание, както и максимална степен на координация на политиките, отнасящи се до нея. Реализацията на пазара на труда на тази уязвима група е един от основните инструменти за интегриране на хората с увреждания във всички области на обществения живот.” С тази категорична декларация започва най-актуалният документ-програма, визиращ трудовата реализация на хората с увреждания, наречен **„ДЪЛГОСРОЧНА СТРАТЕГИЯ ЗА ЗАЕТОСТ НА ХОРАТА С УВРЕЖДЕНИЯ 2011 – 2020 г.”**

Освен достъп до качествено образование хората с увреждания трябва да получат и възможност за **трудова реализация** в рамките на свободния пазар на работна ръка. Това е един от най-важните фактори за тяхната интеграция и самостоятелност.

3.1. Актуално състояние на трудовата заетост на хората с увреждания

По данни на НОИ и НСИ хората с увреждания в работоспособна възраст в България са около 200 000 човека, като от тях около 10% са заети в различни сфери на обществения живот. По данни на **Агенцията по заетост /АЗ/** през 2010 г. активно са търсили работа 13 525 човека с увреждания, което представлява 4% от общия брой на регистрираните безработни лица. През същата година по мерките, разписани в Закона за насърчаване на заетостта и **Националната програма за обучение и заетост на хора с трайни увреждания**, АЗ е осигурила работа на 4 807 лица от целевата група. За 2009г. по програмите за трудова заетост, регламентирани в Закона за интеграция на хората с увреждания, Агенцията за хората с увреждания е осигурила подкрепа за запазване на работните места на 1743 хора с трайни увреждания, от които на 1683 лица в специализирани предприятия и кооперации. (www.nsi.bg)

Но извън тези статистики в България все още няма точна информация колко са хората с увреждания в страната. Същото важи и за проблемите им и доколко са решени. В никакъв случай те не засягат само улеснения им достъп до обществените места, както и до работното място. Тук влизат както проблемите с трудовата им реализация, така и пълното им интегриране в обществото. Известен факт е, че много голяма част от тези хора не могат да си намерят работа и финансовите им затруднения са сериозни. Пълна картина на живота им ще даде **Единната информационна система за хора с увреждания**, която се подготвя и трябва да заработи от октомври 2012 година. Финансирането е от Оперативна програма „**Развитие на човешките ресурси**”. Системата е база за изработване на адекватни политики, насочени към тази част от обществото.

Въпреки създадените законодателни условия голяма част от хората с увреждания са лишени от добра трудова реализация. Професионалната рехабилитация на много хора с увреждания се извършва в специализирани предприятия и кооперации. Опитът досега показва, че това не води до подобряване на тяхната професионална подготовка и трудова реализация.

В страната съществуват 91 специализирани предприятия за хора с увреждания, в които работят 14 573 души. Пазарният дял на тези предприятия, както и на кооперациите за хора с увреждания, продължава да се свива, поради което се закриват и значителен брой работни места за хора с увреждания. Освен няколкото специализирани фирми за хора със слухови и зрителни увреждания, специализираните предприятия приемат главно хора, които по медицински критерии са били определени като негодни да работят на досегашното си работно място в условията на свободна пазарна конкуренция. В тези предприятия работят предимно хора с хронични заболявания, за които общуването със средата не е проблем и съвсем

незначителен брой хора с увреждания. Специализираните предприятия ползват данъчни облекчения и преки държавни субсидии. (АХУ, 2011)

3.2. Актуална нормативна рамка

Трудовата реализация на хората с увреждания у нас основно се регламентира от два нормативни документа: **Закона за насърчаване на заетостта** и **Закона за интеграция на хората с увреждания (ЗИХУ)**. Съществуват и други нормативни документи, които в различна степен имат отношение към професионалната подготовка и трудовата реализация на хората с увреждания.

В **Кодекса на труда** е предвидено работодателите, които имат повече от 50 работници и служители трябва да определят ежегодно работни места, подходящи за хора с намалена работоспособност в размер на 4 - 10 % от общия състав. Практиката обаче показва, че работодателите не изпълняват тази разпоредба (по данни на Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“ само през 2007 г. са констатирани 244 нарушения, свързани с неизпълнение на разпоредбата на чл. 315 от Кодекса на труда. (www.nsi.bg)

Законът за интеграция на хората с увреждания, в раздела “Трудова заетост”, урежда правото на труд на хората с увреждания в интегрирана работна среда, както и правата и задълженията на работодателите. Създадени са условия в трите форми на заетост: в обичайна среда, в специализирани предприятия и кооперации на хора с увреждания, в развитие на собствен бизнес. Министерският съвет ежегодно определя списък на стоки и услуги, чието производство се възлага на специализираните предприятия и кооперации. На тях ежегодно се отпускат субсидии по защитени проекти и програми. Субсидират се и 30 % от дължимите осигурителни вноски. Законът за интеграция на хората с увреждания (ЗИХУ) създава условия за ползване на правата от хората с увреждания за самоопределяне и пълноценно участие в живота на страната и в реалностите на пазарната икономика. Гарантира се създаването на такава среда, в която хората с увреждания са възможно най-независими, като в същото време се запазват правата им на социална защита, адекватни социални услуги, интегрирано образование и обучение, подходяща работна среда, достъпна жизнена и архитектурна среда, възможности за културни и спортни изяви и т.н. По отношение на трудовата заетост на хората от тази уязвима група законът дава възможност работодателите от обичайна и специализирана работна среда да бъдат стимулирани, ако им осигурят работни места – възстановяват се от държавния бюджет съответно 30/50 на сто от осигурителните вноски, които са за сметка на работодателя, осигуряват се финансови средства за адаптиране на работно място, оборудване на работно място, за осигуряване

на здравословни и безопасни условия на труд и др. Законът дава възможност на хората с предприемачески дух да стартират самостоятелен бизнес, като им осигурява определен финансов ресурс.

Друг много важен закон, който гарантира равен достъп на хората с увреждания до свободния пазар на труда, е **Закон за защита от дискриминация**. Той урежда защитата срещу всички форми на дискриминация и съдейства за нейното предотвратяване, а целта му е да осигури на всяко лице правото на равенство пред закона, равенство в третирането и във възможностите за участие в обществения живот и ефективна защита срещу дискриминацията. В закона се дефинират пряката и непряка дискриминация, преследването (виктимизация), подбуждането към дискриминация, тормоза, сексуалния тормоз и расовата сегрегация. Предвидени са редица изключения, при които различното третиране на лица не се счита за дискриминация. Не се считат за дискриминация и специалните мерки в полза на лица или групи, с цел изравняване на възможностите им, докато тези мерки са необходими.

Съгласно **Закон за държавния служител**, при заемане на държавна служба не се допускат дискриминация, привилегии или ограничения, основани на наличие на увреждане. В чл. 9а са определени квоти за определяне на длъжности за хора с трайни увреждания - най-малко две на сто от общия брой на длъжностите за заемане по служебно правоотношение в администрация с обща численост на персонала над 50 души или една длъжност за заемане по служебно правоотношение в администрация с обща численост на персонала от 26 до 50 души. Заемането на длъжностите се извършва след провеждане на конкурс, в който участват само хора с трайни увреждания.

Законът за корпоративното подоходно облагане предвижда цялостно пре-отстъпване на корпоративния данък на юридическите лица със статут на специализирани предприятия, кооперации и обособени производствени единици, членуващи в национално представените организации на хора с увреждания и организации за хора с увреждания. Преотстъпените средства се използват за рехабилитация и социална интеграция на хората с увреждания.

Хората с трайни увреждания, които получават доходи от трудова дейност, ползват данъчни облекчения при условия и по ред, определени в **Закон за данъците върху доходите на физическите лица**. Съгласно разпоредбите на този закон сумата от годишните данъчни основи за лица с 50 и с над 50 на сто намалена работоспособност, определена с влязло в сила решение на компетентен орган, се намалява със 7920 лв., включително за годината на настъпване на неработоспособността и за годината на изтичане

срока на валидност на решението, а месечната данъчна основа се намалява с 660 лв., включително за месеца на настъпване на неработоспособността и за месеца на изтичане срока на валидност на експертното решение, издадено от органите на медицинската експертиза.

Агенцията по заетостта реализира програми и насърчителни мерки за заетост и обучение по реда на Закона за насърчаване на заетостта, насочени към осигуряване на заетост и повишаване на квалификацията на хората с трайни увреждания, както и към осигуряване на грижи в семейна среда на хора с трайни увреждания и тежко болни самотни хора.

Агенцията за хората с увреждания предоставя безвъзмездно финансиране на проекти за разкриване на собствен бизнес или подпомагане развитието на вече съществуващ бизнес на хора с 50 и над 50% трайно намалена работоспособност. За финансиране могат да кандидатстват както собственици на фирми, така и физически лица с трайни увреждания.

От направения обзор на нормативната рамка и вземайки под внимание данните за трудовата заетост, формулирам някои изводи и констатации и въпроси:

- Българското законодателство е в голяма степен синхронизирано с европейското;
- Налични са стимулиращи икономически и правно-регулиращи механизми;
- Възниква съмнение за адекватността на нормативната база(изглеждаща съвършена) по отношение на икономическите реалности;
- Доколко инициативите на държавата са адекватни на ценностните нагласи на обществото;
- Готов ли е българският работодател, от една страна и хората с увреждания, от друга страна за промяна в нагласите и поведението.

Съдейки по актуалната функционална адекватност на правно-нормативния и административния капацитет, проблемът с трудовата реализация на хората с увреждания не би трябвало да съществува или да е в минимални граници. Фактите обаче, както видяхме от изложените в *т.3.1.* данни, са тревожни.

Вероятно това е един от главните фактори за създаването на „Дългосрочна стратегия за заетост на хората с увреждания 2011-2020г.“, приета с Протокол № 25.2 на Министерския съвет от 29.06.2011 г. Стратегия определя визията на правителството в областта на трудовата реализация на хората с увреждания и очертава конкретни мерки, които е необходимо да се осъществят, за да се осигурят условия за достоен живот на хората с увреждания, основан на труд.

С Решение на Министерския съвет № 104 от 2 февруари 2012 година е приет и План за действие за периода 2012 - 2013г. по изпълнение на Дългосрочната стратегия за заетост на хората с увреждания 2011 - 2020г.

Стратегията се приема в изпълнение на Програмата на правителството на европейското развитие и се основава на принципите за равнопоставеност,

залегнали в препоръките на Съвета на Европа, добрите практики на държавите членки на ЕС, принципите в Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, Стандартните правила на ООН за равнопоставеност и равни възможности за хората с увреждания.

Основната цел, която Стратегията си поставя е осигуряването на условия за ефективно упражняване на правото на свободен избор на трудова реализация на хората с увреждания в трудоспособна възраст и подобряване качеството им на живот като условие за свободно и пълноценно включване в обществения живот на страната. Дейностите и мерките, които Стратегията предвижда за изпълнение на целите са групирани в няколко оперативни модула, съобразно аспектите на интервенция (Дългосрочна стратегия, 2011):

1) Осигуряване на подходящи форми за квалификация и преквалификация.

Достъпът до трудовия пазар до голяма степен зависи от квалификацията, получена чрез професионално обучение. Самото професионално обучение може да започне единствено след придобиването на образователен минимум. Това означава, че за да могат хората с увреждания да участват по-активно на трудовия пазар, е необходимо на първо място, да им бъде осигурен по-голям достъп до системата на образованието.

Агенцията по заетостта красноречиво подкрепят тази констатация, а именно:

- Хората с увреждания са с нисък образователен ценз – по данни на АЗ 52,5% от активно търсещите работа безработни лица с увреждания през 2009 г. са с основно и по-ниско образование. През последните десетина години не се наблюдава тенденция за намаляване на този процент;

- Хората с увреждания страдат от липса на професионална квалификация – за 2009г. АЗ отчита, че 57,9% от търсещите работа лица с трайни увреждания не притежават професионална квалификация;

2) Осигуряване на подходящи форми за заетост.

Изпълнението на стратегическата и оперативните цели на стратегията може да се постигне като се въведат три форми на заетост за хората с увреждания: защитена; подкрепена; самостоятелна стопанска дейност на хора с увреждания.

3) Осигуряване на достъпна среда.

Трудовата заетост на хората с увреждания е тясно свързана с наличието на достъпна среда в нейното цялостно многообразие. Осигуряването на такава среда продължава да бъде един от най-тежките проблеми, който понастоящем не намира адекватно решение. Този проблем съществува в различна степен и в останалите страни членки, тъй като разрешаването му зависи от много и различни по своя характер (държавни и местни)

структури. Тази мярка включва: преодоляване на архитектурните бариери; достъпен транспорт; достъпна информационна и комуникационна среда.

4) Осигуряване на трудово посредничество

Целта на специализираното трудово посредничество е да се организира по-активното включване на хора с увреждания в мотивационни курсове и групова психологическа подготовка. Да се оценят възможностите за извършване на определени дейности от хората с увреждания, както и техните компетентности с оглед последваща професионална квалификация и професионално ориентиране.

5) Осигуряване на помощни средства, приспособления и съоръжения и медицински изделия

Целта на такива изделия е да дадат възможност на човекът с увреждане да изпълнява своите трудови ангажименти по-ефективно, с по-високо ниво на качество и в резултат на това да се повишават и доходите му от положения труд.

6) Осигуряване на адекватна нормативна среда

Масщабните цели, които стратегията си поставя, са обезпечени с необходимия административен капацитет, като са дефинирани функциите и задачите на институционалните субекти изпълнители на държавната политика за заетостта и социалната интеграция на хората с увреждания.

Дългосрочната стратегия 2011-2020г. е най-значимия и мащабен план, проектиращ в структурни детайли процеса на трудова интеграция на хората с увреждания. Положителните и страни са, че тя общава досегашния опит, като залага на социалния модел, без обаче да изпада в краен nihilism, като negliжира постиженията на медицинския подход. Стратегията предлага един добър модел, балансиран и амбициозен едновременно, съобразен със спецификата и многообразието на проблема и синхронизиран с европейските и световни тенденции. Слабост, според мен е, че не се отчитат в достатъчна степен нивото на зрелост на българското общество (включително хората с увреждания), социалните и икономически реалности.

Заклучение

Интеграцията на хората с увреждания е широкообхватен и многоаспектен процес, чието протичане, развитие и регулиране е детерминирано от много фактори с различен генезис, често с неочаквано въздействие, които се проявяват в различно време и с различна сила и катализират или временно ригидизират процеса.

Обективността изисква да отбележа, че през последните 4-5 години състоянието на подкрепящата среда за интегриране на хората с увреждания значително се промени в няколко значими аспекта:

- налице е политическа воля за реформа в посока на идейно обоснован стратегически подход към реална интеграция на хората с увреждания;
- в обществото все повече се проявява тенденция към не-сегрегационно и анти-дискриминационно мислене и се формират съответните нагласи;
- разработена е нормативна база с национално (национални планове, програми и стратегии; регулативни документи – закони, наредби и др.) и местно значение (общински програми, кметски наредби и заповеди и др.);
- все повече стават населените места и обществените сгради с адаптирана архитектурно-материална среда;
- увеличава се броят на публикуваните разработки, научни изследвания и пилотни практики на български неправителствени организации, както и международни изследвания, позитивни чуждестранни и български практики;
- проведени са значителни административно-организационни дейности в образователната система: функционират 28 регионални ресурсни центрове за подпомагане на приобщаването на с деца със СОП в общообразователните училища; намален е процентът на ромски деца в помощните училища и е стартиран процесът на закриване на такива училища; все повече деца със СОП отиват в общообразователни училища от самото начало на тяхното включване в образователната система; имащите отношение към проблема институции в системата на МОН знаят, че промяната е започнала и е необратима.

Литература :

1. Avtorski kolektiv. Socialna zakrila I socialni usluzi, 2007g., Trud I pravo, Sofia, 2007
2. Avtorski kolektiv. Socialno podpomagane I socialni usluzi, Trud I pravo, Sofia, 2005год.
3. Bozukov, I. Syznanie za invalidnost ili “invalidizirano” syznanie?, Moyata biblioteka <<http://borislav.free.fr/mylib/text/2022>> (11.12.2006).
4. Vodenicharova, V., Mladenova, V., Terminologichen rechnik v sferata na uvrejdaniyata, Centyr za nezavisim jivot, Sofia, 2003
5. Vulchev, G. Negativnite socialni naglasi kato problem na integraciyata na deca s uvrezhdaniya, Godishnik na BFU, Irita print, 2006
6. Deyli, M. Dostupa do socialni prava v Evropa. Doklad, priet na 8-ta sesiya na Evropeyskiya komitet za Socialna koheziya(CDCS) (Strasburg, 28-30 may 2002). Izdatelstvo na UE, 2002.
7. Evropeyska socialna hartata (Revizirana). Strasburg, 3.5.1996 г. (European Treaty Series, № 163). Informacionen centur na suveta na Evropa, Sofia <http://www.cid.bg/docs_bg/socchar_bg/sochr-bg.htm> (11.12.2006).
8. Lousun , A., Finkelstayn , V. Evropeyski principi i podhodi kum uvrezhdaniyata. Centur za nezavisim zhivot, Sofia, 2005

9. Zaycev D., Socialynaya integraciya detey invalidov v sovremennoy Rossii. Saratov, 2003.
10. Ivanova, R., Problemi na zаетostta sred horata s uvrezhdaniya. Varna, 2004
11. Ivkov, B., Yosifov Y., Borisova, L., Peev, P. Nruchnik na invalida. Prava I oblekcheniya. Sofia: Flamandsko-bulgarski forum, 1996.
12. Ivkov, B. Za nyakoi osnovni aspekti na socialnata politika kum socialnata rabota s invalidi v Bulgaria v konteksta na noviya zakon za integraciya na horata s uvrezhdaniya. //Obshtestveno podpomagane I socialna rabota v Bulgaria. Istoriya, institucii, ideologii, imena. Blagoevgrad, 2005
13. Ivkov, B. .Modeli I koncepcii za invalidnostta. "Slavena". Varna, 2006
14. Ivkov, B. Ponyatiyata „invalid” и „invalidnost” – naimenovaniya I definicii. Elektronno spisanie LiterNet, 15.01.2007, № 1 (86)
15. Konvencia № 159 otnosno profesionalnata rehabilitacia I zаетostta na licata s ogranichena trudospobnost. MOT. Zakonodatelni promeni v oblastta na trudovata zаетost I zaschitа na pravoto na trud na licata s fizicheski, umstveni I senzorni uvrezhdaniya v Bulgaria. Programa. Sofia:Flamandsko-bulgarski forum, 1994.
16. Kostakiev, K. Pregled na zakonodatelstvoto, narushenite prava I diskriminacionnite praktiki spryamo horata s uvrezhdania v Bulgaria prez 2003-2004 g., Sofia, Centur za nezavisim zhivot, 2004
17. Lunt,N., Tortun,P. Invalidite: politika po zаетostta. Pregled na zakonodatelstvoto I uslugite vuv vruzka sus zаетostta na invalidite.Departament po zаетostta. Izsledovatel'ska seria№ 16, 1993.
18. Mezhdunarodnaya klasifikacia funkcionirovania. Vvdenie. Vsemirnaya organizaciya Zdravoohraneniya, Zheneva, 2001 <<http://www3.who.int/icf/intros/ICF-Rus-Intro.pdf>> (11.12.2006).
19. Otvoreno obshestvo. Ot invalidi kum hora s uvrezhdaniya, , Sofia, 2001
20. Centur za nezavisim zhivot. Pravata na horata s uvrezhdaniya v Bulgaria, Pregled 2001, , Sofia, 2002
21. Panayotova K., Todorov K., Integraciyata i Zakonut za integraciya na horata s uvrezhdaniya, Centur za nezavisim zhivot, Sfia, 2007
22. Perspektivi za trudova zаетost na invalidite prez prehodniya period. Spravochnik za deynostta i obuchenieto pri provezhdane na politika za zаетost na invalidiziranite hora v Centralna I Iztochna Evropa. Sofia: Izdanie na MOT, 1996.
23. Posledovatelna politika za rehabilitacia na invalidite. Preporuka № R (92) 6. Sofia: Predvaritelno izdanie, 1992.
24. Problemy detskoy invalidnosti v prehodny period v stranah SNG Baltii. Tochka zreniya "Innochenti". Detskiy fond OON (UNICEF), 2005.
25. Rabotnicite invalidi v Centralna I Iztochna Evropa. Ekip na MOT za Centralna I Iztochna Evropa.Sofia:Izdanie na MOT, 1994.
26. Standartni pravila za obezpechavane na ravni vuzmozhnosti na invalidite. OON. Sofia: IK Bogianna, 1997.
27. Statisticheski spravochnik na Bulgaria (1997-2007). NSI,Sofia,2008
28. Statisticheski godishnik 2010 (2003-2009), NSI,Sofia,2011

29. Statisticheski spravochnik 2011 (2006-2010), Sofia, 2011
30. Tarasenko, E. A. Socialynaya politika v oblasti invalidnosti: krosskulyturniy analiz I poisk optimalynoy koncepcii dlya Rossii. Zhurnal izsledovaniy socialynoy politiki. T. 2, № 1, 2004.
31. Yarskaya-Smirnova, E. R., Naberuschkina, E. K. Socialynaya rabota s invalidami. 2-e izdanie. Izd. Piter, 2005.
32. Blocksidge, David (ed.) Dictionary of Disability Terminology. Published by Disabled People's Association (DPA), Singapore, 2003.
33. Definitions of Disability in Europe. A Comparative analysis. A Study Prepared by Brunel University. European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs Unit E. 4, 2002.
34. Głębicka, K. Polityka społeczna państwa polskiego u progu członkostwa w Unii Europejskiej. Radom, 2004
35. International Classification of Functioning and Disability: A New Release from WHO. // WHO, Note for the Press, № 19, 20 August 1999 <<http://www.who.int/inf-pr-1999/en/note99-19.html>> (14.01.2007).
36. Maudinet, Marc. Dostęp osób niepełnosprawnych do praw społecznych w Europie. Warszawa, W-wa Rady Europy. Council of Europe Publishing. Przyjęto przez Komitet ds. Rehabilitacji I Integracji Osób Niepełnosprawnych (CD-P-RR) na 26 sesji (Strasburg, 7-10 października 2003 r.), 2005.
37. World Programme of Action concerning Disabled Persons. Originally published by The Division for Economic and Social Information / DPI/ for The Centre for Social Development and Humanitarian Affairs/ DIESA, <http://www.leeds.ac.uk/disabilitystudies/archiveuk/united%20nations/world%20programme.pdf>

NORMATIVNI DOKUMENTI

Zakon za integracia na horata s uvrezhdaniya, DV. br.81 ot 2004

Zakon za socialno podpomagane, DV. br.56 ,19 .05. 1998

Zakon za zaetostta, DV. br.112, 29.12.2001

Zakon za zaschtita, rehabilitacia I socialna integraciya na invalidite.DV,112, 1995.

Zakon za izmenenie I dopulnenie na Zakon za zaschtita, rehabilitacia I socialna integraciya na invalidite.DV , 61, 2000.

Kodeks na truda . <http://accinfo.persof.com/v2/view.php?c=3&item=192>

Nacionalna programa za povishavane na kvalifikaciyata I zaetostta na hora s uvrezhdaniya <http://www.mlsp.government.bg/bg/projects/index.htm>

Nacionalna strategiya za ravni vuzmozhnosti za hora s uvrezhdaniya.
http://www.mlsp.government.bg/bg/law/regulation/disable_strategy.doc
(11.12.2006).

Naredba № 36 za ekspertiza na trayna netrudosposobnost. DV, br. 69, 1975.

Strategiya za osiguryavane na ravni vuzmozhnosti na horata s uvrezhsaniya 2008-2015g. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=445>

Dulgosrochna strategiya za zaetost na horata s uvrezhdaniya 2011 – 2020 g.
<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=705>

Plan za deystvie za perioda 2012-2013g. Po Dulgosrochna strategiya za zaetost na horata s uvrezhdaniya 2011-2020г. <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=705>

Pravilnik za prilagane na Zakona za integraciya na horata s uvrezhdaniya, obn. DV. br.115 , 30.12.2004

Pravilnik za prilagane na Zakona za nasurchavane na zaetostta, obn. DV. br. 58, 27.06.2003

РАЗЛИЧИЕТО НА ДЕЦАТА, ЛИШЕНИ ОТ РОДИТЕЛСКА ГРИЖА – СОЦИАЛЕН СТЕРЕОТИП ИЛИ РЕАЛНОСТ

д-р Искра Петкова

Медицински университет – Плевен

DIFFERENCE OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE- SOCIAL STEREOTYPE OR REALITY

Iskra Tsankova Petkova

Medical university – Pleven

РЕЗЮМЕ: Разгледани са резултатите от проведено проучване на общественото мнение с цел е да се установи съществуват ли стереотипи и предразсъдъци за различието на децата, лишени от родителска грижа, отглеждани и възпитавани в специализирана институция. Показани са предвидените съвместни мероприятия в дейностния план на проекта “Хайде заедно”, реализиран в рамките на програма “Родителско участие в образованието”. Отчетени са промените в нагласите и преодоляването на негативните стереотипи и предразсъдъци на участниците от целевата група към децата от специализираната институция.

Ключови думи: *стереотип, нагласи, предразсъдъци, деца, проект.*

ABSTRACT: Results from performed public opinion survey are examined, in order to establish possible stereotypes and prejudices to difference of children, deprived from parental care and raised and educated in specialized institution. The planned joint actions in the Action Plan of the project “Let’s together”, implemented within the framework of the program “Parental participation in education”. Changes in perception and surmount of negative stereotypes and prejudices in participants from the target group towards children from specialized institutions are detected and reported.

Key words: *stereotype, perception, prejudice, children, project*

Терминът стереотип има гръцки произход и означава *stereos* – твърд и *typos* – отпечатък. В своята същност той има значение за схематизиран, устойчив, емоционално оцветен стандарт на възприемане, представяне, мислене и поведение на личността или на дадена социална общност.

Основава се на личния, груповия и обществения опит, поради което може да бъде в различна степен адекватен на действителността. [1, 481]

Социалният стереотип като термин е въведен в социологията и социалната психология от Уолт Липман през 1922 г. и означава предубедени представи, модели за обществото, мнения за етнически, социално-класови, професионални и други групи, като еталони на “масовата култура”. [1, 481] Още тогава е било известно, че хората са склонни да формират предразсъдъци и стереотипи и на тяхната основа да се възприемат индивиди и групи.

В книгата си “Обществено мнение” Уолт Липман пише, че възприемането на света и личния опит се направляват от клишета, които се наследяват от собствената култура. С клишета, които се използват се обяснява собственото и чуждото поведение на личността. Те могат да бъдат вкарани и използвани във всяка сфера на обществения живот. [2]

Стереотипите представляват система от навици, която мотивира еднаквото поведение при еднакви обстоятелства.[3] В по-съвременната литература социалният стереотип се използва и като синоним на лъжливи, клиширани представи за етнически групи, свързани с расови и национални предразсъдъци. [1, 481]. Чрез него се закрепва както положителният, така и отрицателният опит на хората. Така се обяснява относителната му едностранчивост и ограниченост, способността му лесно да се превръща в предразсъдък, който в своята същност е “траен, привичен лъжлив възглед“ [3]. Именно тези качества на социалния стереотип, които са тясно свързани с емоционалната страна на възприятията, го правят елемент на пропаганда, която често въздейства върху масовото съзнание.

В случая тази страна на социалния стереотип представлява интерес за определяне нагласите и отношението на обществото към децата, лишени от родителска грижа и отглеждани в специализирана институция.

Изследване нагласите и отношението на обществото към децата, лишени от родителска грижа

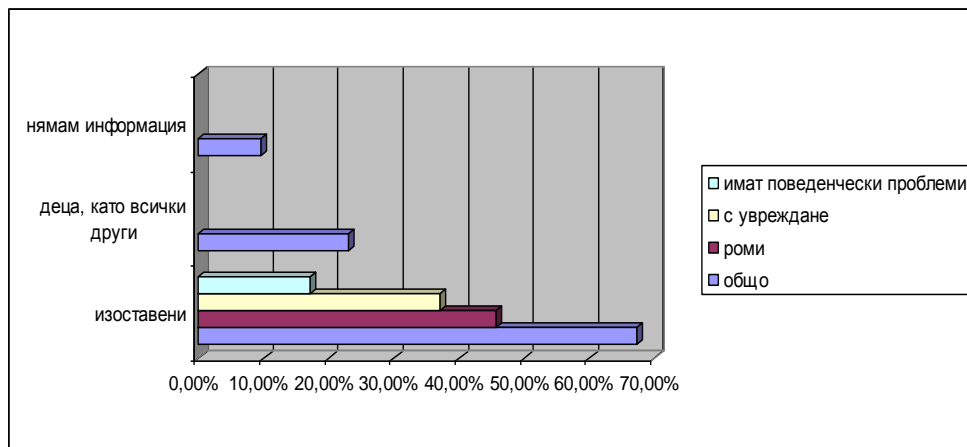
Съвместен проект “Хайде заедно” на Сдружение ”Училищно настоятелство – Детелина”, Дом за деца, лишени от родителска грижа “Детелина” – гр. Плевен, Дружество “Знание” и Кметство с. Рибарица, общ. Тетевен се осъществи в рамките на програма “Родителско участие в образованието”. Изборът на населено място за реализирането на проекта не е случаен, тъй като с. Рибарица е планинско селище в Национален парк “Централен Балкан”. Жителите му се занимават предимно със скотовъдство, земеделие и туризъм. Самоопределят се като етнически българи и се гордеят както с природните забележителности на родния си край, така и с

историческото си минало. В региона няма специализирана институция за деца.

Преди стартирането на проекта се проведе проучване на общественото мнение, с цел е да се установи съществуват ли стереотипи и предразсъдъци за различieto на децата, лишени от родителска грижа, отглеждани и възпитавани в специализирана институция. Анкетирани са общо 52 жители на населеното място, на възраст от 25 до 55 години, като от тях 17 са мъже, а 35 са жени.

Като цяло анкетираниите имат представа какви деца се настаняват за отглеждане и възпитание в специализирана институция. Само 9,62% от тях казват, че нямат информация. Общо 67,30% от анкетираниите определят децата като изоставени, като 45,72% от тях съотнасят децата към ромската общност, 37,14% ги определят като деца с увреждане, а 17,14% казват, че са изоставени, защото имат поведенчески проблеми. Само 23,08% смятат, че децата от специализираните институции са “деца, като всички други” (виж фиг. №1). Въпреки това по време на анкетата всички изразяват съжаление и съчувствие към съдбата на тези деца.

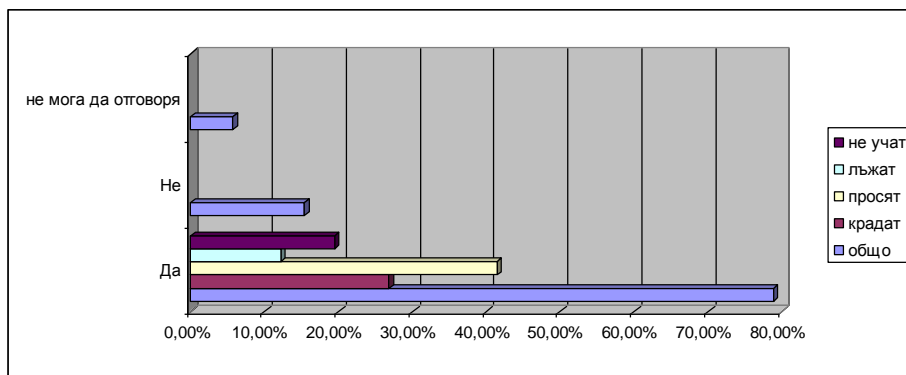
фиг. №1 – Резултати от отговорите на въпроса: “Какви са децата, лишени от родителска грижа?”

Една голяма част от участниците в анкетата – 78,85%, приемат, че децата, лишени от родителска грижа, са различни от другите. Различието те определя в това, че децата: крадат – 26,83%, просят – 41,46%, лъжат – 12,20%, не искат да учат – 19,51%. Прави впечатление, че 7,70% от тези, които на първия въпрос са ги определили “деца, като всички други”, сега търсят различието в тях и го съотнасят към нежеланието им да учат. Също така 3,85% от анкетираниите, които на първия въпрос са отговорили, че нямат информация, сега също определят различие, като ги поставят в групата на

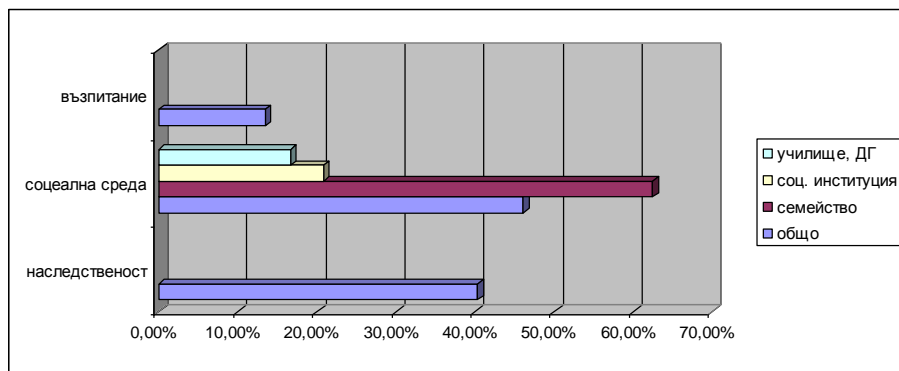
децата, които просят. Не могат да отговорят на въпроса 5,77% от анкетираните, а само 15,38% не мислят, че децата, лишени от родителска грижа, са различни (виж фиг. №2).

Резултатите показват, че анкетираните търсят различията на децата, лишени от родителска грижа, преди всичко в поведението им.

фиг. №2 – Резултати от отговорите на въпроса: “Смятате ли, че децата, лишени от родителска грижа са различни?”

Следващият въпрос е свързан с мнението на анкетираните за причините, породили проблемите на децата, лишени от родителска грижа. На този въпрос запитаните са дали повече от един отговор (виж фиг. №3).

фиг. №3 – Резултати от отговори на въпроса: “Кои са причините за проблемите на децата?”

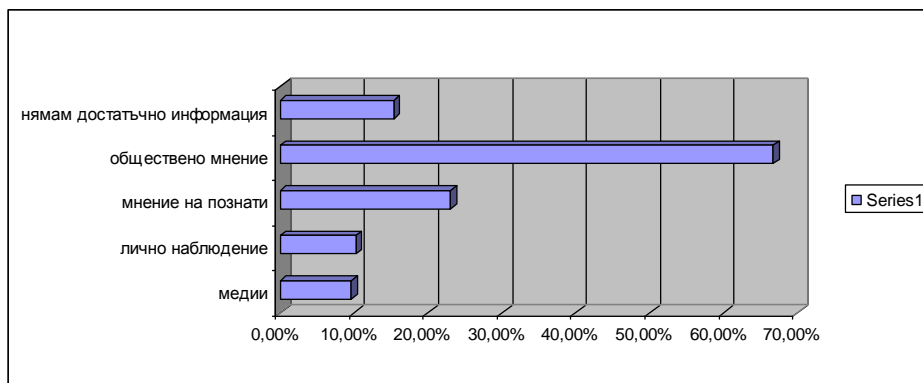
Проблемите на децата, лишени от родителска грижа, почти по равно, се обуславят от наследствеността – 40,38% и средата – 46,15%. Повече от половината от тях - 62,50% търсят причините в семейството на детето, 20,83% казват, че причините са в специализираната институция, а 16,67% смятат, че отношение към проблемите на децата, лишени от родителска грижа имат училището или детската градина. Само 13,47% от анкетираните

отдават значение за ролята на възпитанието при формирането на поведението на децата. На този въпрос никой от анкетираните не се е въздържал от отговор.

Тези резултати показват, че анкетираната група лица определя проблемите на децата, които имат предимно поведенчески характер, като наследствени или ги търсят в семейството и специализираната институция.

На въпроса “Откъде имате информация за поведението на децата?” анкетираните отдават най-голямо значение на общественото мнение – 66,67%. В отговорите те се позовават на: “така казват”, “чух, че...”, “говори се, че...”. Само 10,26% споделят, че имат лични наблюдения за поведението на такива деца, а 9,26% казват, че по тази тема се информират от медиите. Прави впечатление, че тези които отговарят, че нямат информация по първи и втори въпрос, на този въпрос също посочват, че нямат достатъчно информация (виж фиг. № 4).

фиг. № 4 – Резултати от отговори на въпроса:

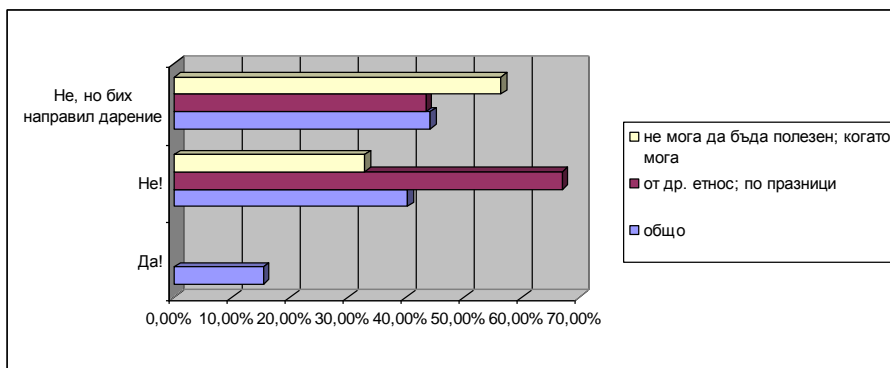
“Откъде имате информация за поведението на децата?”

Обобщени тези резултати дават основание да се твърди, че мнението на анкетираната група силно се влияе от изградените стереотипи в обществото за поведението на децата, лишени от родителски грижи.

Готовността си да приемат дете, лишено от родителски грижи в дома си заявяват само 15,38% от анкетираните. Категорично отричат да приемат в дома си такова дете 40,38%, като 66,67% от тях мотивират отказа си с това, че детето е от друг етнос. Така са отговорили почти всички, които определят като причина за изоставянето на децата в специализирана институция, техният етнически произход. Другите 33,33% обясняват, че не могат да помогнат на такова дете (“Не мисля, че мога да му бъда полезен!”). При отговорът на този въпрос се обособява друга група анкетираните – 44,24%, която отговаря, че не биха приели дете от специализирана институция в дома

си, но биха му помогнали като направят дарение по време на празниците – 43,47% от тях и 56,52% при възможност (виж фиг. №5).

фиг. №5 – Резултати от отговори на въпроса:

“Бихте ли приели в дома си дете от специализирана институция?”

Причина за по-голямата част на отговорите свързани с неприемане на децата се основава на предразсъдъци, свързани с етническия им произход.

Проект “Хайде заедно”

Тези резултати от анкетното проучване дават основание като цел на проекта да се определи “Изграждане на умения за интеркултурно взаимодействие на различни социални и етнически групи”. Задачите са свързани с: опознаване живота, бита и културата на различни социални и етнически групи; създаване нагласа за приемане уникалността и индивидуалността на другия; преодоляване на бариери в общуването, както при децата, така и при възрастните.

Целевата група на проекта включва 25 деца 5-7-годишни от специализираната институция и 15 деца и техните семейства от Целодневна детска градина с. Рибарица, общ. Тетевен.

В дейностния план са предвидени съвместни мероприятия: “Хайде да се запознаем” – среща за запознаване на участниците; “На гости в детската градина” – съвместни игри и занимания; “Разкажи ми пак” – вечер на приказката; “При нас е весело” – спортен празник; “Това е моят празник” – празнични обичаи от различни етноси; на гости в “Мечото училище” – посещение на “Еко център – Рибарица”; посещение на историческа местност; “Аз и моите нови приятели” – съвместна изложба; “Можем заедно” – празнична вечер; “Елате ни на гости” и “Очакваме ви с радост” – гостуване в специализираната институция.

В резултат на осъществяването на основните дейности на проекта се наблюдава значителна промяна в нагласата и отношението на участниците от целевата група към децата от специализираната институция. Родителите

споделят, че: сега вече не изпитват съжаление към тези деца, а разбират и приемат тяхната уникалност и индивидуалност; независимо от етническият им произход те с удоволствие биха приели дете от специализираната институция в дома си и имат желание да продължат контактите си с него в бъдеще. Те са на мнение, че в резултат на осъществяването на дейностите по програмата от проекта децата им, а и те самите са преодолели бариери в общуването, обогатили са знанията си за културата на друг етнос.

Всичко това дава основание да се твърди, че:

са изградени нагласи за приемане на деца с различна етническа принадлежност, отглеждани и възпитавани в специализирана институция;

преодолени са негативни предразсъдъци и стереотипи, по отношение на различни социални групи и етноси;

формирани са умения за комуникация на хора от различни етноси и различен социален статус, чрез изграждане на трайни взаимоотношения между тях.

Литература:

1. Bulgarski tulkoven rechnik. Andreychin, L., Georgiev, L., Ilchev, St., Kostov, N., Dopulnen i preraboten ot Popov, D., Nauka i izkustvo, Sofiya, 1994 g.
2. www.kaminata.net/stereotipi-i-predrazsadatsi
3. www.t-rechnik.info

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

д.п.н., доцент Айгерим Мынбаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

EDUCATIONAL TECHNOLOGIES OF STUDENT PERSONALITY INTELLECTUAL DEVELOPMENT

Dr. of Pedagogical Science A. Mynbayeva

Al-Farabi Kazakh National University

АННОТАЦИЯ: Использование научного подхода в образовании требует разработки новейших образовательных технологий в профессиональной подготовке будущих специалистов. В нашей стране разработана программа «Интеллектуальная нация - 2020» Президента Казахстана Н. Назарбаева. Она находится в русле современных тенденций построения инновационной экономики в Казахстане и странах мира.

Внедрение кредитной системы обучения в систему высшего образования страны актуализировало проблемы построения индивидуальной образовательной траектории студентов. В статье предложена технология диагностики интеллектуальных способностей студентов и построения индивидуальной траектории развития студентов в условиях трансформации в исследовательский университет.

Статья обобщает результаты первого года проведенного исследования по гранту Министерства образования и науки Республики Казахстан «Психолого-педагогическая диагностика интеллектуальных способностей студенческой молодежи исследовательского университета как фактор развития интеллектуального потенциала Казахстана».

Ключевые слова: педагогические технологии, психолого-педагогическая диагностика, интеллектуальные способности студента, развитие личности студента

ABSTRACT: Using a scientific approach in education requires the development of the newest educational technologies in the professional training of future specialists. In our country the program "Intelligent Nation - 2020" by Kazakhstan President Nursultan Nazarbayev is developed. It is in line with

modern trends of an innovative economy building in Kazakhstan and other countries of the world.

The introduction of credit system in higher education in the country has actualized the problems of students' individual learning paths building. In the article a technology for diagnosis of intellectual abilities of students and for construction of individual trajectories of students development in the context of transformation to a research university.

The article summarizes the results of the first year of study under the grant of the Ministry of Education and Science of Kazakhstan, "Psychological and pedagogical diagnosis of the intellectual abilities of students of a research university as a factor in the development of intellectual potential of Kazakhstan."

***Key words:** educational technologies, psychological and pedagogical diagnosis, intellectual abilities of the student, student's personal development.*

Введение

Современный этап развития общества характеризуется стремительными изменениями в высшем образовании и научно-инновационном развитии университетов. За 20-лет развития независимого Казахстана, оглядываясь назад и рефлексирюя прошедший опыт, можно выделить и отметить *богатство национальных традиций отечественного образования*, преимственность лучших ценностей, а также *обогащение мировыми ценностями образования* в условиях интеграции в мировое образовательное пространство.

Новые приоритеты развития образования и науки в Казахстане определены стратегическим направлением развития государства. Это вхождение Казахстана в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира и формирование конкурентоспособной нации. Социальная программа развития человеческого капитала Казахстана определяется проектом «Интеллектуальная нация», предложенным Президентом РК Н.А. Назарбаевым.

Такое направление отражается в образовательной сфере, задает вектор реформ высшего образования страны. За 20 лет независимости Казахстана фактически система высшего образования оказалась переформатированной. Мы перешли на три цикла высшего и послевузовского образования «бакалавриат – магистратура – докторантура PhD», внедрена кредитная система обучения.

Важной методологической составляющей кредитной системы обучения является индивидуализация образования, направленность на саморазвитие личности, овладение технологиями обучения в течение всей жизни.

Проектирование образовательной траектории студента выводит на свет и вопрос возможности проектирования траектории развития личности. Эта идея позволяет сформулировать **цель** нашего **исследования** – разработка

образовательных технологий личностного интеллектуального развития студента в исследовательском университете. Цель данной статьи – обобщение и знакомство с первыми результатами выполнения проекта.

Методология исследования.

Разработка образовательной технологии была начата с анализа современных методологических подходов, выявлении принципов разработки технологии.

Анализ проблематики показывает, что исследование затрагивает следующие направления данной проблематики:

- диагностика интеллектуальных способностей студентов;
- исследовательская и интеллектуальная деятельность будущего специалиста;
- проектирование педагогической технологии.

Проектирование образовательной технологии

В последнее десятилетие ушедшего века возросло количество публикаций по проблеме педагогических технологий. Педагогическая технология, реализованная в рамках образовательной системы, является образовательной технологией. В педагогической науке известно около 300 определений этого понятия. Основные подходы к этому понятию:

А) системный способ построения педагогического процесса в определенной последовательности действий, операций, процедур, обеспечивающих достижение диагностируемого и прогнозируемого результата (процессуальный подход);

Б) совокупность методов, приемов, средств обучения и воспитания (инструментальный);

В) компонент педагогического мастерства преподавателя, умение проектировать и осуществлять учебно-воспитательный процесс как систему педагогических действий (личностный);

Г) целостный образовательный процесс в учебном учреждении: совокупность, целей, содержания, средств и методов обучения и воспитания (системный).

Образовательная технология нами проектируется как выполнение этапов деятельности в рамках самостоятельной работы студентов. Первый этап – психолого-педагогическая диагностика интеллектуальных способностей студента. Второй этап – выбор задания студентами на основе результатов диагностики, консультирование преподавателя в рамках самостоятельной работы студентов с преподавателем и рекомендации студентам. Третий этап – освоение исследовательских и творческих технологий обучения студентом для формирования профессиональной компетентности. Четвертый этап – презентация, оценка результатов работы и рефлексия развития личности студента.

Диагностика интеллектуальных способностей студентов

Психолого-педагогическая диагностика – специально организованный процесс познания, в котором происходит сбор информации о влиянии на

личность психологических, педагогических и социокультурных факторов. В педагогике и психологии накоплены большое количество тестов интеллектуальных и творческих способностей, начиная с теста IQ. Нами изучены мировые концепции и опыт психолого-педагогической диагностики в зарубежной литературе, концепции образовательных и психологических теорий интеллекта. В зарубежной литературе выделяют инструментально-аналитические, содержательно-аналитические подходы, теории индуктивного характера, теории дедуктивного характера, когнитивный подход (Вассерман Л.И. и др., 2007; Холодная М.А., 2002). Выделена теория множественных интеллектов Г. Гарднера (языковой, логико-математический, музыкальный, пространственный, телесно-кинестический, естественно-научный, интерперсональный, интраперсональный виды интеллектов), которая успешно применяется в зарубежных школах и Казахстане (Тихомирова В.Т., 2010); трехуровневая модель успешного интеллекта Р. Стернберга, структурно-информационная концепция Л. Веккера, когнитивно-ориентированные теории личности Дж.Келли и др.

Собраны в банк данных - батарея тестов: интеллектуальный тест Р. Кеттлера «Диагностика культурно-независимого интеллекта»; тест множественных интеллектов Г. Гарднера; тесты креативности и интеллекта - прогрессивные матрицы Равена (тест Равена); тест исследования интеллекта Р.Амтхауэра; шкалы измерения интеллекта Д.Векслера; тест креативности Торранса; тест С. Медника; тест «Креативность» Н.Вишняковой; тесты пространственных способностей; тест эмоционального интеллекта; известные тесты общего интеллекта тест IQ Айзенка, тест структуры интеллекта, культурно-свободный тест, тест Вандерлика и др.; ведется перевод тестов на казахский язык.

На первом этапе образовательной технологии для студентов мы предлагаем диагностику по тестам: *на общий интеллект*: 1. Прогрессивные матрицы Равена; 2.Тест Э.Ф. Вандерлика; *на изучение специальных способностей и компонентов интеллекта*: 1. Тест Множественного интеллекта на основе модели Говарда Гарднера; 2. Тест эмоционального интеллекта; 3. Тест «Креативность». Несколько тестов, например, тест Г.Гарднера, студенты проходят в электронной форме в лаборатории психолого-педагогической диагностики.

Далее студенту предлагается выбрать задание самостоятельной работы (СРС): подготовку мини-научного проекта; написание эссе; написание литературного произведения и др. Так осуществляется второй этап образовательной технологии. Студент заполняет карточку обоснования: выбора задания, где фиксируются результаты диагностики студента, мотивации студента на выполнение того или иного задания и непосредственно выбор задания. Это продукт второго этапа. Выбор задания проводится либо самостоятельно студентом, либо при консультировании преподавателем, или студентом – участником проекта НИР.

Технологии научной и творческой деятельности

Для реализации образовательной технологии следующим третьим этапом становится освоение студентами технологий научной и / или творческой деятельности.

В Казахстане накоплен большой опыт изучения формирования исследовательской культуры студентов и будущих учителей. З.А. Исаевой разработана структурно-содержательная модель профессионально-исследовательской культуры, Ш.Т. Таубаевой - концепция формирования исследовательской культуры учителя, В.В. Егоровым, А.А. Булатбаевой рассмотрены идеи формирования методологической культуры педагога-исследователя; В.Т. Тихомировой изучены навыки исследовательской деятельности учителя в системе повышения квалификации; Д.М. Джусубалиевой - формирование информационной культуры, К.Ж. Аганиной, Е.Г. Гаевской – формирования информационных умений, М.С. Малибековой - профессионально-информационной направленности подготовки будущего специалиста, Н. Анарбек - формирования исследовательских умений на основе выявления вариативности образования вузов и др.

В результате исследования, изучив деятельностный, процессуальный, культурологический, методологический подходы, мы пришли к определению *технологии научной деятельности* – как структурированных умений (исследовательских, информационных, когнитивных, творческих и других) по созданию, внедрению и распространению новых научных знаний. Мы выделяем следующие технологии научной деятельности: изучения научного текста, проектной деятельности, написания научных текстов (статьи, отчета и др.), подачи заявки на объект интеллектуальной собственности и др. (Мынбаева А.К., 2010). В рамках данной образовательной технологии студенты осваивают технологию проектной деятельности.

Особенными принципами исследовательского обучения по Barbara J. Klopfenstein и А.А. Булатбаевой являются:

- самоконцепция: предполагает веру в успешность процесса обучения и веру с потенциал студентов и их возможность саморазвития;
- опыт: обучаемые накапливают большой опыт жизни, который является богатой основой и ресурсом для нового изучения себя и других. Опыт должен быть оценен, поскольку это связано с персональной идентичностью;
- готовность учиться: обучаемые готовы учиться, и приспособлены к новым ролям, типам учебной работы;
- ориентация обучения: студенты предпочитают проблемное обучение, так как они могут оперативно обратиться к ранее известным ситуациям для увеличения своей компетентности;
- побуждение: взрослые руководствуются в большей степени внутренними мотивами (например, чувство собственного достоинства, удовлетворение от работы и качества жизни), чем внешними (Булатбаева А.А., 2010).

Преподавателю важно уделить внимание данным принципам, продумать условия организации педагогического процесса в соответствии с выполнением данных принципов. Студенты знакомятся с технологией проектной деятельности и технологией творческой деятельности.

Определим **технология проектной деятельности**, составления проекта в соответствии со структурой и логикой научно-педагогического исследования по В.В. Анисимову (Анисимов В.В. и др., 2006). Шаги технологии:

Первый шаг – определение проблемы исследования, описание актуальности и разработанности. Указывается актуальность, противоречие, проблема, объект, предмет и тема исследования; формулируется цель исследования. Здесь важная дидактическая и научная цель – овладение умением формулирования методологического аппарата исследования.

Второй – выбор методологии, исходной концепции, опорных теоретических положений. Акцентируется внимание на владении умений анализа и синтеза научной информации и знаний и др.

Третий – построение гипотезы, определение задач исследования. Акцент на владении умением формулирования гипотезы и задач исследования на основе соответствующих знаний.

Четвертый – выбор методов и проведение констатирующего эксперимента исследования. Важно знание и владение методами научных исследований, критериев отбора и умение осуществлять выбор методов исследования.

Пятый – организация и проведение преобразующего эксперимента. Умение планирования и организации, проведения эксперимента.

Шестой – анализ, интерпретация и оформление результатов. Знание и умения методов статистической обработки информации, аналитические умения, синтетические умения и др.

Седьмой – выработка практических рекомендаций и разработка прогнозов. Аналитические умения, синтетические умения и др.

Восьмой – саморефлексия. Студент задает и сам отвечает на вопросы. Достигнута ли цель исследования? Что удалось выполнить согласно плана, что не удалось? Какими были ошибки? Акцент делается на формирование рефлексивных умений.

Шестой шаг данной технологии перекликается с технологией написания научных текстов.

Шаги технологии написания творческого произведения.

1. Определение предварительной тематики для написания произведения, ключевой идеи или блока ключевых идей, творческого замысла, композиции, «сюжетной канвы», «художественных деталей», «узловых моментов»

сюжета. Умение прогнозировать художественные линии создаваемого текста, плана и др. Другие креативные, художественные, аналитические и метакогнитивные, информационные умения.

Ответ на вопрос: для чего пишется произведение? Какие основные мысли Вы хотите донести до читателя? К какому выводу, идеям необходимо подвести материал?

Здесь студент может быть ознакомлен с алгоритмом написания дидактических сказок:

а. Введение в сказочную страну, в которой живет одушевляемый символ. Рассказ о нраве, привычках, о жизни в этой стране.

б. Разрушение благополучия. В качестве разрушителя могут выступать злые сказочные персонажи (дракон, Кощей), стихийные бедствия (ураган, ливень), тяжелое эмоциональное состояние (скудно, тоскливо, отсутствие друзей).

с. Обращение к ребенку. Только человек с пылким сердцем и знаниями может все спасти. Поэтому, чтобы восстановить страну, нужно выполнить определенное задание.

2. Работа над первым вариантом текста: используется конструктивно-синтетический метод написания текста на основе плана. Размышление, обдумывание, направленность на решение проблемы. Владение данным методом, критическим, аналитическим и креативным мышлением.

3. Аналитический и критический анализ текста, художественное оформление текста. Использование критико-аналитического метода: идет уточнение, отделка частей и фраз, делаются дополнения, перестановка, убирается лишнее; определяется точность названия работы.

4. Завершение работы, авторское редактирование: работа над точностью и выразительностью изложения, шлифуется язык.

5. Саморефлексия студента. Удовлетворены ли Вы написанным произведением? Какова логика изложения? Что интересного для читателя представлено в статье? В чем практическая значимость произведения? Какие креативные умения и навыки были использованы?

Последним этапом образовательной технологии интеллектуального развития личности студента становится презентация работ, их оценка и рефлексия развития студента. Этот этап проходит дискуссионно, очень оживленно и интересно. Студенты представляют работы, им задаются вопросы. Проводится оценка студентами и преподавателем результатов. Разрешается продлять идеи друг друга, пытаться оценить научные работы с художественной точки зрения, а художественные с научной точки зрения. В результате студентам предлагается лучшие работы с дальнейшим развитием вынести на студенческую научную конференцию или на творческий конкурс

студенческих работ, которые проходят ежегодно. Подготовленные статьи студенты могут опубликовать в сборнике научных публикаций студентов, а художественные произведения в сборнике творческих работ.

Заключение

Образовательная технология интеллектуального развития личности студента разработана с учетом индивидуального и личностно-ориентированного подхода, нацелена на определение траектории развития каждого студента в процессе обучения, овладение исследовательской и творческой деятельностью, актуализацию саморефлексии деятельности студентов для формирования метакогнитивной компетенции. Кроме системности подхода, который перенимается и сворачивается в мышлении студента, важным становится овладение практической технологической деятельностью, которая может помочь студенту в профессии. В целом, педагог при использовании данной технологии выполняет и обучающую, и научную, и воспитывающую, профессионально-развивающую, и личностно-развивающую функции.

Литература

1. Vasserman, L.I., Vasserman, M.V. i dr. (2007). Potentshial intelektualnaya razvitya : testovaya metodika psikhogicheskoi diagnostiki. – SPb.: Rech, 2008. – 112 s.
2. Kholodnaya, M.A. (2002) Psikhologiya intelekta. Paradoksi isledovaiya. – SPb.: Piter, 2002. – 272 s.
3. Tihomirova, V.T. (2010). Diagnosika potrebnosti uchshikhsya i uchiteley v vizualizatshii informatshii– Almati, 2010. – 52 s.
4. Minbaeva, A.K. (2010). Istoriya, teoriya i tekhnologii nauchnoy deyatelnosti visshey shkoli: Monografia. – Almati, 2010. – 257 s.
5. Anisimov, V.V., Grohalskaya, O.G., Nikandrov, N.D. (2006). Obshtie osnovi pedagogiki. – M.: Prosvechtenie, 2006. – С. 420-439.
6. Bulbateva, A.A. (2008) O zarubezhnoy praktike organizatshii izsledovatel'skova obucheniya v vuze // Vestnik Akademii pedagogicheskikh nauk Kazakhstana. – 2008. - №2. - S.5-8.

Име, фамилия: Искра Петкова

Академична длъжност, научна степен: доктор по педагогика

Месторабота: Медицински университет -Плевен

Области на научните интереси: Социална педагогика

Най-значими публикации: Автореферат “Груповата работа с деца от 3 до 7 години, отглеждани и възпитавани в дом за деца, като условие и фактор за ресоциализация”; Модель ресоциализации детей в неравностойно социальном положении в условиях групповой работы, *Przeciw wykluczeniu społecznemu, część 3*, pod redakcją naukową Anna Klim – Klimaszewskiej, Tamary Zacharuk, Siedlce 2011, ISBN 978-83-923929-3-4, от стр. 77 до стр. 87
Автор съм още на 11 публикации в България и 8 публикации в чужбина с тематика, свързана с проблемите на деца в неравностойно социално положение.

Контакти: iskra_11@abv.bg

Име, фамилия: Мария Манева

Академична длъжност, научна степен: главен асистент, доктор

Месторабота Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: телевизионна журналистика, радиожурналистика, онлайн журналистика, социология

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии)
Проекцията на българската икономика на знанието във висшата частна и държавна образователна институция, УНСС, 2009г; „Риалити шоуто като експликация на диалог между културни идентичности“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и др.

Контакти : mmaneva@bfu.bg, m_n_maneva@abv.bg

Име, фамилия: Юлия Шаповалова

Академична длъжност, научна степен: асистент

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: журналистика, PR, политика, избори

Най-значими публикации (монографии, учебници, студии, статии):

”Политическата реклама в изборите за местна власт в Община Бургас през 1991-ва година” (статия).

Контакти: shapovalova@bfu.bg

Име, фамилия: Тодор Георгиев

Научно звание: доцент, доктор

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Руска литература; Теории за комуникацията; Регионална преса.

Най-значими публикации Монография „Езикът на Андрей Платонов”, Бургас, 2004; студия „Комуникационни стратегии на местната преса”- в Стратегии на текста, Сборник. БСУ, 2006; статия „Глокализация и местна комуникация” – в Регионална журналистика. Варна, 2008.

Контакти : tgeorgiev@bfu.bg; todor_1946@abv.bg

Име, фамилия: Генчо Вълчев

Академична длъжност, научна степен: Гл.асистент, Доктор

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Интеграция на деца със СОП, Социална интеграция на хора с увреждания, Логопедия, Сугестопедия, Интеграция на лица с девиантно поведение

Най-значими публикации: „Характеристика на дисграфичните нарушения при ученици билингви“, Годишник на БСУ, Бургас, 2009, „Теория и практика на приобщаващото образование в България - критически анализ на дефицитите“, Сборник доклади от МК на БСУ, Бургас, 2011, „Съвременни принципи и подходи за социализация на деца със специални образователни потребности в училищна среда“, Сборник доклади от НК ЮЗУ, Бл-град, 2010

Контакти: gval@abv.bg

Име, фамилия: Евелина Динева

Академична длъжност, научна степен: доцент, доктор

Месторабота: Бургаски свободен университет

Области на научните интереси: Информационни и мултимедийни технологии

Най-значими публикации: „Как да подготвим компютърна презентация“, Бургас, 2008, За някои аспекти на научната презентация с помощта на мултимедия и Power Point, Годишник на БСУ, 2007, Съвременното значение и въздействие на медийния публицистичен текст, Сб. „Публицистичният текст в обучението на студенти от специалност журналистика“, Бургас, 2009

Контакти: dineva@bfu.bg

Имя, фамилия: Айгерим Мынбаева

Академическая должность, научная степень: доктор педагогических наук, заведующая кафедрой общей и этнической педагогики, факультет философии и политологии

Место работы: Казахский национальный университет им. аль-Фараби

Области научных интересов: педагогика высшей школы, история образования, дидактика информационных технологий обучения, инновационное обучение, сравнительное образование

Самые значимые публикации: более 150 научных публикаций

Монографии: Мынбаева А.К. Современное образование в фокусе новых педагогических концепций, тенденций и идей: Монография. – Алматы: Раритет, 2005. – 90 с., Мынбаева А.К. (2010). История, теория и технологии

научной деятельности высшей школы: Монография. – Алматы, 2010. – 257 с. Учебные пособия: Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные

методы обучения, или Как интересно преподавать: Учебное пособие. – Алматы, 2007. – 284 с. (5 переизданий 2011. – 344 с.) Мынбаева А.К. Основы

педагогика высшей школы: Учебное пособие. – Алматы, 2008. – 156 с. (2 изд. – Алматы, 2010. – 171 с.), Мынбаева А.К. Исторические предпосылки

разработки теории научной деятельности высшей школы // Alma Mater. Вестник высшей школы (Москва, Россия). – 2011. - №4 (май). – С. 25-31.

Контакты: Aigerim.Mynbaeva@kaznu.kz

Рецензиране

Всички депозираните текстове предварително се разглеждат, като се държи да бъдат спазени научните и издателските стандарти на списанието. Текстове, които не отговарят на критериите, не се допускат до рецензиране и се връщат на автора. Авторите получават рецензиите си до 2 месеца от официалното депозиране на публикациите в редакцията на списанието.

1. **Приемане за публикация** – при рецензия с подобна препоръка статията се публикува в бъдещ брой на списанието;

2. **Приемане за публикация с изискване за нанасяне на промени и корекции** – статията принципно се приема за публикуване, но авторът трябва да вземе под внимание забележките на рецензента и да внесе препоръчаните промени в срок до един месец;

3. **Отхвърляне с възможност за бъдещо преразглеждане** – статията е отхвърлена на този етап поради несъответствие с научните критерии на списанието, но предвид интересната проблематика и съдържание може да бъде представена в бъдеще след основно преработване;

4. **Категорично отхвърляне** – статията не може да бъде приета за публикуване в списанието.

Ръкописите се депозират в редакцията на списанието на адрес:

Бургас 8000, ул. „Сан Стефано” 62

Бургаски свободен университет – Център по хуманитарни науки

Списание „Съвременна хуманитаристика”

e-mail: humanitar@bfu.bg

Списанието е публикувано и в електронен вариант на сайта на Бургаския свободен университет

<http://bfu.bg/index.php?q=node/290>.

Технически изисквания

- 1. Първата страница** на материала трябва да съдържа: заглавие (без абривиатури); име и фамилия на автора (авторите); организация или институция, от която е авторът.
- 2. Изисква се резюме** на статията на български и английски език до 100 думи и избор на 5 - 8 ключови думи, кратка биографична справка и попълнената декларация.
- 3. Технически параметри** - формат А4, с отстъпи: горе – 5 см. долу – 5,2 см. ляво – 4,7 см. дясно – 3,7 см.; Times New Roman 11 pt, междуредие 1. Максимален обем - 10 страници /около 2950 знака на страница/. Материалите се изпращат на **E – mail: humanitar@bfu.bg**
- 4. Начин на цитиране:** Цитиране в рамките на текста: Фамилия, година, страница. Например, (Игнатов, 2008: 56).
- 5. Библиография:** Ако в библиографската справка има източници на различна от латинската азбука, те се транслитерират на латиница. При транслитерирането не се търси звуковият ефект съгласно правилата в английски, френски или друг език, а се заменят буквите по следния начин:

A = A, Б =	= Z, И = I,	О, П = P, P	= TSH, Ч	УО, Ю =
В, В = V,	Й = Y, К =	= R, С = S,	= CH, Ш =	YU, Я =
Г = G, Д =	К, Л = L,	Т = T, У =	SH, Щ =	YA, Э = E.
D, Е = E,	М = M, Н	У, Ф = F,	SHT, Ъ =	ы = Y.
Ж = ZH, З	= N, О =	X = KH, Ц	У, ЪО =	

Например: Petrov, M. (2010), Amerika – sotshialniyat tropic., Izdatelstvo Siela, Sofiya.